

Tidsskrift om levekår og livsstil

Samfunnsspeilet

1/96

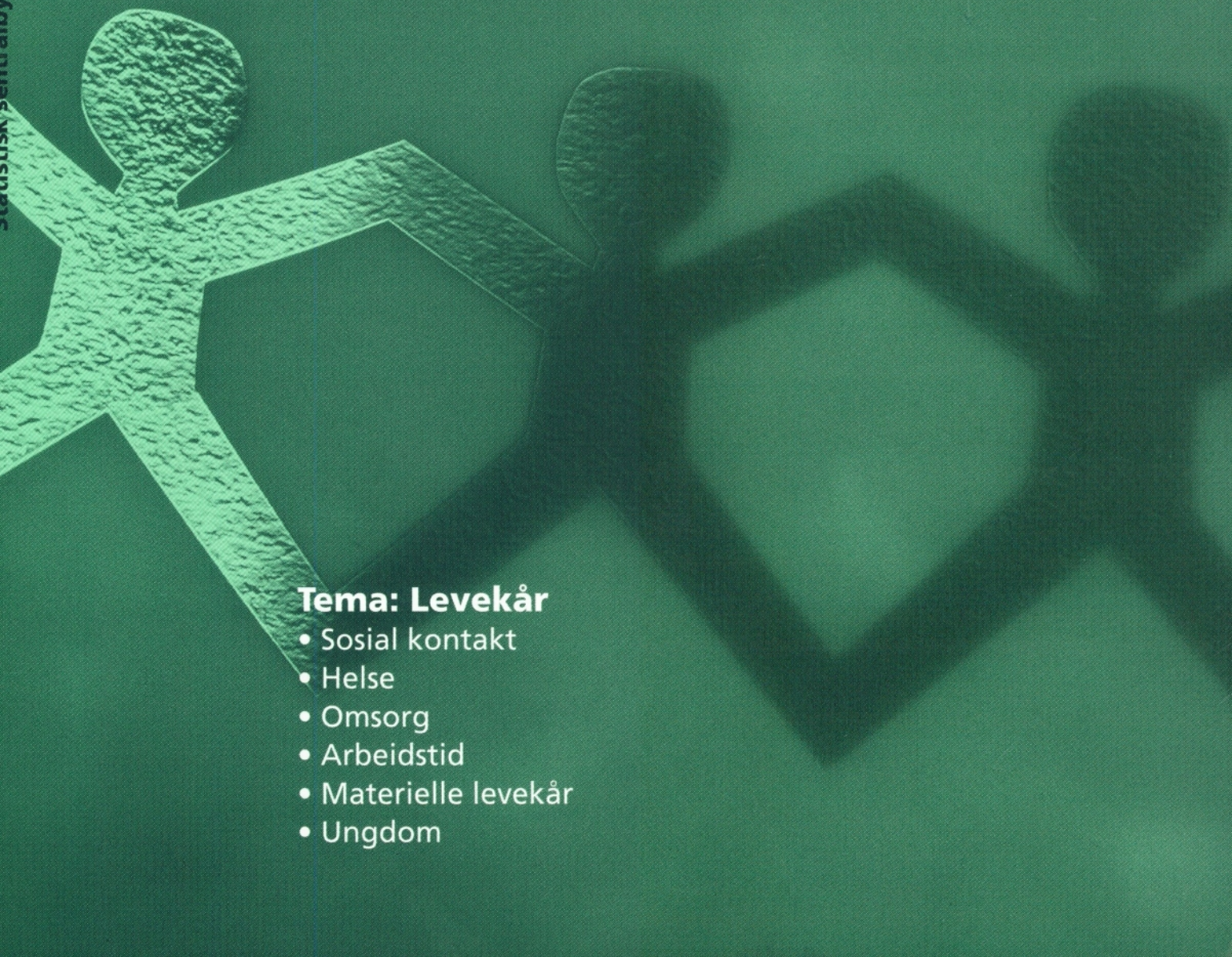
Tema: Levekår

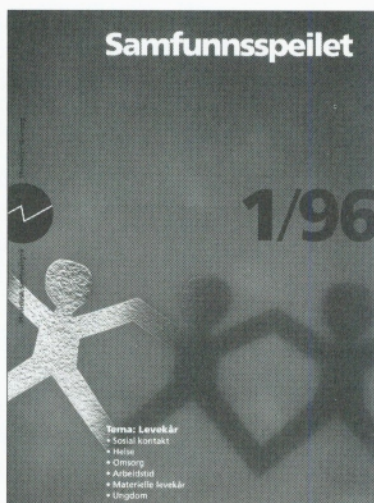
- Sosial kontakt
- Helse
- Omsorg
- Arbeidstid
- Materielle levekår
- Ungdom

Statistikk for way

Statistisk sentralbyrå

Innhold

Levekårsundersøkelsen 1995: Velferdsutviklingen halveis inn på 1990-tallet	2
Har utjevningen stoppet opp? <i>Arne S. Andersen</i>	5
Arbeidstid og arbeidstidsønsker blant foreldre <i>Ragni Hege Kitterød og Kari-Mette Roalsø</i>	12
Flere aleneboende, men færre venneløse <i>Anders Barstad</i>	24
Mer uformell omsorg fra hushold til hushold <i>Ragni Hege Kitterød</i>	30
Enslige har oftere helseproblemer enn andre <i>Kirsti Huserbråten</i>	39
Sakker ungdommen akterut? <i>Anders Barstad, Kari-Mette Roalsø og Mette Ryen</i>	45

Samfunnsspeilet
Nr. 1/1996 - 10. årgang

Redaksjon: Paul Inge Severeide (ansv. red.), Kirsti Huserbråten (red.), Arne S. Andersen, Anders Barstad, Randi Kjeldstad, Åsne Vigran.

Redigering: Liv Hansen, Åshild Lønhøiden, Solfrid Michaelsen, Anne Skarateppen.

Design omslag/maler: Enzo Finger Design.

Trykk: Lobo Grafisk. **Priser:** Pr. år kr 165,-. Enkeltnr. kr 50,-.

Internett: Utdrag fra Samfunnsspeilet publiseres elektronisk på Internett.

Web adresse: <http://www.ssb.no/www-open/nyheter/top.html>

ISSN 0801-7603. ISBN 82-537-4246-0.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Omslagsfoto: Masterfile/NPS.

Øvrige foto: S. 19: Lars Säfström/Samfoto. S. 29: Siri Gjølme/Samfoto.

Levekårsundersøkelsen 1995:

Velferdsutviklingen halvveis inn på 1990-tallet

De senere års vekst i husholdningenes inntekter og fallet i lånerentene har redusert det økonomiske presset på husholdningene. Dette gjelder ikke minst barnefamilieene. Økt yrkesaktivitet blant mødre og lengre arbeidsdager blant fedre har skapt bekymring for tidspresset i barnefamilieene. Resultatene fra Levekårsundersøkelsen 1995 kan tyde på at barnefamilieenes økonomi i større grad enn før gir åpning for redusert arbeidstid. Etter 1991 har økningen i andelen fedre med lang arbeidstid stoppet opp og det er blitt flere småbarnsforeldre som ønsker kortere arbeidstid selv om det fører til redusert inntekt.

Dette er ett av resultatene fra de første analysene av Levekårsundersøkelsen 1995. Resultatene tyder også på at den utjevningen i befolkningens boligforhold som var en følge av de siste 15 årenes forbedring i boligforholdene, har stoppet opp på enkelte områder. Både når det gjelder eierforhold og romslighet i husholdningenes bosituasjon har forskjellene økt.

Levekårsundersøkelsene gir ikke noe belegg for at utviklingen går mot et kaldere samfunn. I hvert fall gjelder ikke dette de nære sosiale relasjoner. Kontakter med familie og venner holder seg stabile eller øker svakt. Utviklingen mot at stadig flere yter uformell omsorg til andre husholdninger har fortsatt. Imidlertid har innsatsen fra den enkelte omsorgsyster blitt litt redusert.

Befolkningens helsetilstand endrer seg langsomt. De siste

15 årene har likevel eldres funksjonsevne blitt bedre, og hjelpebehovet dermed redusert. Resultatene tyder også på at økningen i muskel- og skjelettlidelser blant kvinner har stoppet opp.

Ungdoms levekårsutvikling har vakt bekymring. De store ungdomskullene på slutten av 1980-tallet sammen med forverringen av arbeidsmarkedet har ført til en vanskeligere start for mange unge. Vår analyse tyder ikke på noen klar forverring i ungdoms materielle kår. For unge menn kan den negative utviklingen i mental helse og utsatthet for vold tolkes som tegn på en vanskeligere livssituasjon.

Materielle levekår

Ett av de mer entydige resultater når det gjelder levekårsutviklingen de siste 15 årene er en klar forbedring av den materielle standarden i befolkningen som helhet. Flere eier bolig, bil, fritidshus, telefon osv., og boligstandarden har økt.

Bolig er høyt prioritert i Norge. Forbedringen av boligforholdene de siste 15 årene har på mange områder ført til en utjevning mellom brede grupper i befolkningen. Levekårsundersøkelsene tyder imidlertid på at denne utjevningen på flere områder er stoppet opp etter 1987 eller at forskjellene endog har økt på enkelte områder. Bildet er imidlertid på ingen måte entydig.

Utjevningen har fortsatt når det gjelder andelen som bor i boliger som ikke oppfyller et visst minimum med hensyn til sanitær og bygningsmessig standard. Andelen har gått ned også

etter 1987 uansett hvilken familiefase en person tilhører. Bostandarden er nå dårligst blant de yngre, som ofte enn andre har en midlertidig bosituasjon.

Når det derimot gjelder eierforhold og boligens romslighet, har utviklingen de senere årene vært mindre gunstig. Allerede i 1980 var andelen eiere høy. Fram til 1987 økte eierandelen til vel 80 prosent, der den siden har stabilisert seg. For yngre, særlig yngre enslige, har eierandelen gått ned etter 1987, og var i 1995 på 1980-nivå. Ulikhetene mellom yngre og eldre er dermed større i 1995 enn i 1980. Vi ser også visse tegn til at inntekt fikk større betydning for om husholdningene eide sin bolig.

Trangbodddheten er blitt betydelig redusert etter 1980. Reduksjonen skjedde i første halvdel av perioden, etter 1987 har det ikke vært noen endring. I samme periode økte andelen som bor svært romslig. Økningen i andel som bor svært romslig skjedde jevnt gjennom hele perioden, og har altså fortsatt etter 1987. Dette tyder derfor på økende ulikhet i romslighet for befolkningen. Det er yngre enslige og småbarnsfamilier som fortsatt bor trangt. Tar en hensyn til subjektive vurderinger av plass synes trangbodddhet først og fremst å være et problem i familier med småbarn.

Levekårsundersøkelsene kan også tyde på at det mellom 1991 og 1995 har blitt en liten økning i forskjellene både i boligeie og i romslighet mellom arbeidere og funksjonærer og mellom by og land.

Arbeidstid

Økt yrkesarbeid blant mødre og lengre arbeidsdager blant fedre har skapt bekymring for tidspress i barnefamilieene. På 1980-tallet steg yrkesdeltakelsen blant mødre, samtidig som flere fedre fikk lang arbeidstid. Andelen

med en ukentlig arbeidstid på minst 45 timer steg markert og var i 1991 høyere blant fedre enn blant menn i andre familiefaser.

På 1980-tallet så man tendenser til økende ulikhet i fordelingen av yrkesarbeidet blant menn. Flere stod uten arbeid, mens de sysselsatte arbeidet mer. Flere tok bijobber og flere fikk lang ukentlig arbeidstid. På 1990-tallet har utviklingen mot lengre arbeidstid blant menn stoppet opp. For fedre har den faktisk snudd. Andelen fedre med lang arbeidstid er nå tilbake på 1980-nivå.

Det har vært en viss sysselsettingsvekst blant småbarnsmødre på 1990-tallet. Sysselsettingen for mødre med eldre barn har vært stabil. Blant småbarnsmødre har det også vært en viss forskyvning fra deltids- til heltidsarbeid i perioden.

Til tross for at det har blitt færre fedre med lang arbeidstid, har det blitt flere som ønsker kortere arbeidstid. En av fem ansatte fedre kunne tenke seg kortere arbeidstid selv om lønnen ble redusert tilsvarende. Også flere småbarnsmødre ønsker kortere arbeidstid, om lag 30 prosent i 1995. Endringen må ses i sammenheng med at flere har full jobb. Disse endringene i ønsket arbeidstid kan tolkes som et resultat av at de siste årenes inntekts- og ikke minst renteutvikling har lettet det økonomiske presset på barnefamiliene slik at de faktisk kan ha råd til å redusere arbeidstiden.

Tidspress og travelhet avhenger også av forpliktelser hjemme. Tidsbruksstudier har vist at økt yrkesarbeid blant mødre på 1970- og 1980-tallet ble fulgt av betydelige nedskjæringer i tiden brukt til husarbeid. Reduksjonen i husarbeid ble da ikke møtt av noen særlig økning blant fedre. Levekårsundersøkelsen tyder imidlertid på at fedre har økt sin innsats i husarbeidet på 1990-tallet. Blant mødre har tiden til husarbeid fortsatt å gå ned.

Levekårsundersøkelsene tyder altså ikke på at foreldre har fått mer presede tidsbudsjetter på 1990-tallet.

Derimot ser det ut til at arbeidsdelingen mellom mødre og fedre er blitt jevnere. Særlig gjelder dette for småbarnsforeldre.

Sosial kontakt

Det sosiale kontaktmønsteret endret seg lite fra 1991 til 1995. Når utviklingen fra 1980 til 1995 ses under ett, kan vi imidlertid peke på flere viktige endringer. Stadig flere bor alene, og færre har besøkskontakt med mange naboer. Det er også litt flere som har kontakt med gode venner på stedet minst en gang i måneden. Familiekontakten er ikke blitt mindre, foreldres kontakt med barn som er flyttet hjemmefra er tvert imot blitt litt hyppigere. De eldre kvinnene har nå bedre familiekontakt enn tidligere.

Det mest påfallende utviklingstrekket i det sosiale kontaktmønsteret i perioden fra 1980 til 1995 er imidlertid at flere oppgir å ha en fortrolig venn utenom egen familie. Andelen som har fortrolige venner utenom familien har økt i de fleste grupper, mer blant kvinner enn blant menn. Bare blant de eldste mennene har andelen som mangler fortrolige venner vært uendret.

En svært liten del av befolkningen kan sies å være sosialt isolert. 4 prosent av den voksne befolkningen oppgir at de ofte føler seg ensomme. Flest sosialt isolerte finner en blant de eldste kvinnene. En relativt høy andel av de eldste kvinnene oppgir også at de ofte føler seg ensomme. Andre grupper som oftere enn andre oppgir at de føler seg ensomme er aleneboende, ikke-yrkesaktive og ensomme som har et samlivsbrudd bak seg.

Både i 1980 og 1995 var vel halvparten av befolkningen aktive i organisasjoner. Visse former for organisasjonsdeltakelse er imidlertid i endring, andelen av befolkningen som er aktive i politiske partier er halvert i løpet av de siste 15 årene, mens blant annet aktiviteten i idrettslag har økt.

Omsorg

Det er en politisk målsetting å stimulere og støtte uformelt omsorgsarbeid både i egen husholdning og for andre husholdninger. På 1980-tallet så man

en dreining mot noe mindre omsorg innen og mer omsorg mellom husholdninger. Flere gav omsorg til andre husholdninger, mens innsatsen pr. giver ble mindre. Denne utviklingen har fortsatt på 1990-tallet. Ifølge levekårsundersøkelsen gir 16 prosent av den voksne befolkning regelmessig ulønnet hjelp eller tilsyn til syke, funksjonshemmede eller eldre utenfor egen husholdning. Dette er mer enn på begynnelsen av 1990-tallet, men innsatsen pr. giver er redusert. Hjelpen går først og fremst til slektninger, men en del gis også til naboer og venner. Om lag en tredel går til egne foreldre.

Mens andre studier viser at kvinner gir mer uformell omsorg enn menn, tyder levekårsundersøkelsen på at forskjellen er beskjeden. Andelen omsorgsyttere er like høy blant menn som blant kvinner. Men middelaldrende kvinner gir mer omsorg til andre husholdninger enn middelaldrende menn, mens forholdet er omvendt blant unge. Kvinner yter mer omsorg enn menn til egne foreldre, mens menn gir mer hjelp enn kvinner til andre persongrupper.

6 prosent av den voksne befolkning mottar regelmessig hjelp eller tilsyn fra andre husholdninger. Aleneboende eldre får oftere hjelp fra andre husholdninger enn eldre i flerpersonhusholdninger. Forskjellen gjelder imidlertid bare for "unge eldre". Blant eldre 80 år og over er hjelp fra andre husholdninger like vanlig blant dem som bor sammen med noen, som blant dem som bor alene.

Aleneboende er selvsagt mer avhengig av offentlige ordninger enn andre eldre når helsa svikter. For en del ser det imidlertid ut til at den uformelle hjelpen har avgjørende betydning for at hverdagen skal fungere. Selv om nabo- og vennehjelp generelt er lite utbredt, har slik hjelp en viss betydning for aleneboende uten barn i nærheten.

Ikke overraskende får eldre med klare hjelpebehov oftere uformell omsorg fra andre husholdninger enn andre eldre. Men også en del eldre uten klare hjelpebehov mottar slik

Levekårsundersøkelsen 1995 er den femte levekårsundersøkelsen fra Statistisk sentralbyrå. De fire tidligere undersøkelsene ble gjennomført i 1980, 1983, 1987 og 1991. Undersøkelsene tar sikte på å belyse utviklingen i de viktigste sider ved levekårene og å sammenlikne utviklingen i levekår for en rekke ulike grupper.

Undersøkelsen dekker følgende områder:

- Sysselsetting
- Arbeidsforhold
- Inntekt, økonomiske ressurser
- Utdanning
- Helseforhold
- Boforhold, fysiske omgivelser
- Fritid, deltaking i fritidsaktiviteter
- Sosiale kontakter
- Deltaking i organisasjoner
- Utsatthet for kriminalitet

Levekårsundersøkelsen 1995 dekker, i likhet med undersøkelsen fra 1991, hele den voksne befolkningen (16 år og over). De tre tidligere undersøkelsene gjelder befolkningen i alderen 16-79 år. Undersøkelsene er basert på personlige intervju med om lag 4 000 personer fra hele landet.

hjelp. Noe av den uformelle hjelpen er altså ikke behovstyrt, men omfatter tjenester og samvær utover det som bunner i klare hjelpebehov hos mottakerne.

Helse

Helsetilstanden i den norske befolkning har endret seg forholdsvis lite de siste 15 årene. Det er først når vi tar for oss spesielle grupper at enkelte endringer blir synlige. Viktig er det at eldre har hatt en positiv utvikling av funksjonsevnen siden 1980. Bedringen gjelder både for eldre kvinner og eldre menn. I motsetning til utviklingen på 1980-tallet var det ingen økning i andelen kvinner med muskel- og skjelettlidelser fra 1991 til 1995. I tråd med dødelighetsutviklingen for middelaldrende menn var det relativt færre i denne gruppen som fikk hjerte- og karsykdommer i 1995 enn i 1987.

En faktor som ser ut til å ha entydig sammenheng med helse er om en lever alene eller i et parforhold. Uansett aldersgruppe og uansett hvilket helse mål vi ser på, kommer de enslige dårligst ut. Forskjellen er spesielt tydelig for psykiske lidelser. Enslige

forsørgere er særlig utsatt både når det gjelder slike og andre helseproblemer. Å være enslig i forhold til å leve i parforhold ser ut til å skille noe sterkere mellom menn enn mellom kvinner - i de enslige menns disfavør. Særlig gjør dette seg gjeldende når mennene blir eldre. En eldre mann som bor i parforhold har gjennomgående bedre helse enn en enslig mann i samme alder.

Ungdom

Har det skjedd en marginalisering av ungdom, ved at ungdom har sakkett akterut i velferdsutviklingen? Utviklingen på arbeidsmarkedet synes å peke i retning av en slik marginalisering. Nedgangen i sysselsettingen etter 1987 har vært særlig sterk blant ungdom. Samtidig har de økonomiske betingelsene for ungdom med tilknytning til arbeidsmarkedet utviklet seg mindre positivt enn for andre sysselsatte. Flere sysselsatte unge er lavlønte, spesielt blant de heltidsarbeidende, og frynsegoder i arbeidet er blitt mindre vanlig. Selv om utviklingen på arbeidsmarkedet har vært preget av marginalisering, må det samtidig påpekes at utdanningssystemet har fanget opp mange av de som el-

lers ville meldt seg på arbeidsmarkedet. Andelen unge som verken er i arbeid eller utdanning var bare litt høyere i 1995 enn i 1987.

Hva har så skjedd med unges materielle og økonomiske levekår? Etter 1987 har flere av 20-24-åringene flyttet hjemmefra. Tidligere flytting hjemmefra og større problemer på arbeidsmarkedet skulle i seg selv bidra til en forverring av de materielle og økonomiske levekårene. Det er imidlertid vanskelig å peke på noen entydige tendenser. Andelen unge som bor i umoderne boliger er, som ellers i befolkningen, betydelig redusert, særlig blant unge som er flyttet hjemmefra. Det er mer vanlig å oppleve økonomiske problemer blant unge som ikke har flyttet hjemmefra enn i andre grupper, men i motsetning til befolkningen for øvrig har andelen som opplever økonomiske problemer vært nokså stabil fra 1987 til 1995. Derimot har andelen som disponerer bil blant unge som er flyttet hjemmefra blitt klart mindre etter 1987, i motsetning til utviklingen blant middelaldrende og eldre, hvor økningen i bilhold har vært til dels betydelig.

Utviklingen i visse sider ved de ikke-materielle levekårene kan tyde på en marginalisering, først og fremst blant unge menn. Det er sannsynlig at flere unge enn tidligere er utsatt for vold og trusler, men det er usikkert hvor sterk økningen er. En av flere mulige forklaringer på økningen kan være at en større del av de unges fritid tilbringes på utesteder, stadig flere unge er hyppige gjester på dansetilstellinger og diskoteker. Ungdoms mentale helse har utviklet seg noe mer negativt enn for gjennomsnittet. Det har blant annet vært en svak, men jevn økning i andelen unge menn som oppgir symptomer på depresjon.

Har utjevningen stoppet opp?

Bolig er en av de viktigste sidene ved befolkningens materielle levekår. De siste 15 årene har det skjedd en betydelig forbedring i boligsituasjonen. Forbedringen var størst på første halvdel av 1980-tallet. Ser en perioden 1980-1995 under ett har det på flere områder skjedd en utjevning i bosituasjon mellom by og land, mellom arbeidere og funksjonærer og mellom ulike familiefaser. På 1990-tallet ser en imidlertid stadig flere tegn som tyder på økende ulikhet i bosituasjon. Det gjelder først og fremst eierforhold og romslighet i bosituasjonen.

Arne S. Andersen

Ett av de mer entydige resultater når det gjelder levekårsutviklingen de siste 15 årene er en stadig forbedring av den materielle standarden i husholdningene. Flere eier bolig, bil, fritidshus, telefon osv. og boligstandard har økt. Dette har skjedd samtidig med at inntekten har økt gjennom nesten hele perioden etter 1980. Også husholdningenes gjeld økte gjennom store deler av perioden, særlig blant yngre husholdninger. Opplåningen har i betydelig grad finansiert varige konsumgoder. Sosiale skiller i befolkningen avspeiler seg i den materielle standarden. Disse skillene var til dels betydelige i 1980, men har på flere områder avtatt siden da. Det er viktig å følge og analysere fordelingskonsekvensene av den økonomiske utviklingen.

I beskrivelsen av befolkningens økonomiske levekår er inntekt særlig sentralt. Det er inntekt som oftest analyseres og som får mest oppmerksomhet som uttrykk for økonomiske levekår. Inntekt er viktig fordi den viser hvilke handlingsmuligheter vi har, den er altså et mål på de ressurser vi rår over. Det samme gjelder i noen grad formue, særlig finansformue.

Verken inntekt eller formue gir imidlertid et fullgodt bilde av det utbytte vi har av inntekt og formue. I takt med velstandsøkningen går en stadig mindre del av inntekten til de daglige fornødenheter. En større del går til store investeringer i bolig, bil og fritidshus, og til varige forbruksgoder ellers. Variasjoner i den årlige inntekten mellom grupper samsvarer ikke alltid med variasjoner i eie og nytte av slike materielle goder.

Heller ikke utviklingen i det totale forbruket gir et godt bilde av utviklingen i den materielle standarden. Et eksempel på det er forbruksutviklingen på midten av 1980-tallet. Det totale forbruket økte sterkt fram til

1986 for deretter å avta de neste årene. Nedgangen i nybilkjøp etter 1987 bidrog sterkt til forbruksnedgangen. Selv om forbruket gikk ned i siste halvdel av tiåret hadde husholdningene likevel nytte av de nyinnkjøpte bilene også da. Den sterke nedgangen i forbruksutgiften innebærer derfor neppe en tilsvarende nedgang i husholdningenes økonomiske velferd.

I levekårsanalyser av materielle goder står en i større grad enn i levekårsanalyser av inntekt overfor problemet at folks behov og prioriteringer varierer. Det er ikke uten videre gitt at en person som eier fritidshus har bedre levekår, alt annet likt, enn en person som ikke gjør det. Særlig når det gjelder gjenstander som krever forholdsvis små investeringer vil behov og preferanser vanligvis ha større betydning enn husholdningens økonomi. Det samme problem står en overfor i sammenligninger av standard utover et visst minimumsnivå. Om et par med to barn kjøper en bolig med seks eller åtte rom, vil naturligvis i noen grad avspeile deres inntekt, men vil også variere med i hvilken grad de prioriterer bolig, og dermed avspeile preferanser.

I analysen nedenfor mangler det inntektsopplysninger for 1995. Dette begrenser på flere måter analysen av materielle levekår. Dette gjelder spesielt analyser av konsekvensene av økonomisk ulikhet for husholdningenes materielle standard.

Bolig en av de viktigste sider ved de materielle levekårene

Bolig er kanskje det høyest prioriterte i Norge av de større materielle godene. Mer enn en firedel av vårt forbruk går til bolig. I tillegg kommer det vi bruker på utstyr i boligen og til innredning av denne. Bare utgiftene til reiser og transport, herunder kjøp og drift av bil, kan konkurrere med bolig på utgiftsbudsjettet. Vi bruker nær

dobbelt så mye på boligen som til mat.

I enda mindre grad enn før er boligene bare et praktisk sted å bo, hjemmet er på mange måter blitt et symbol for viktige verdier i det norske samfunn (Gullestad 1989). I takt med den sterke utviklingen i bostandard er dårlig bygningsmessig og sanitær standard og til dels også trangboddhet blitt mindre viktige drivkrefter på boligmarkedet. Andre kvaliteter ved boligen, herunder bomiljø og beliggenhet, er blitt viktigere.

Viktigheten av bolig avspeiler seg også i den betydning det tillegges å eie sin bolig. Norge er det land i Norden der flest eier sin bolig (Vogel 1990). I hele etterkrigstiden har et klart flertall bodd i eid bolig. I 1960 eide 64 prosent av husholdningene sin bolig, av dette 11 prosent som andelseiere. I de neste 20 årene var det først og fremst andelen andelseiere som økte, til 19 prosent av husholdningene i 1980. Etter 1980 er det andelen selveiere som har økt. I 1990 eide 78 prosent av husholdningene boligen sin, enten som selveiere eller andelseiere. Levekårsundersøkelsen 1995 viser at 80 prosent av alle voksne personer bor i en bolig som husholdningen eier.

Økningen i eierandel skjedde samtidig med at antallet husholdninger økte kraftig. Antallet husholdninger som leide var omtrent det samme i 1960 og 1990. Omtrent hele tilveksten i antallet husholdninger bestod altså av eiere. Samtidig foregikk det en sterk urbanisering. Siden eierandelen tidligere var høyere i spredtbygde strøk enn i byene betyr dette at eierandelen i byene har gått kraftig opp.

Flere eier boligen sin, men økende sosiale skiller i boligeie

Eierandelen har imidlertid ikke økt i alle befolkningsgrupper. Blant middelaldrende og eldre og blant småbarnsfamilier har eierandelen økt de siste 15 årene. Med unntak av eldre enslige, er eierandelen blant middelaldrende og eldre på eller godt over gjennomsnittet som er 80 prosent.

Blant yngre, både par uten barn og enslige, var eierandelen vesentlig lavere. Den har heller ikke steget gjennom hele perioden. For de fleste av disse grupper økte andelen eiere fram til 1987. Deretter synes den å ha avtatt. Blant yngre enslige var eierandelen i 1995 om lag som i 1980. For yngre par gikk eierandelen litt opp på begynnelsen av 1980-tallet, men har ikke steget etter 1983. Ser en bort fra unge enslige, eier likevel over halvparten av de yngre boligen sin.

Det er kanskje litt overraskende at eierandelen blant de yngre ser ut til å være lavere i 1995 enn i 1987 og 1991. Boligprisene er fortsatt lavere enn i 1987 selv om de har steget noe de siste årene, og først og fremst er

det billigere å låne. Selv om disse gruppene, både yngre enslige og yngre par, hadde en mer beskjeden inntektsvekst enn gjennomsnittet på 1980-tallet, særlig om en tar hensyn til gjeldsrenter, har de etter 1991 som gruppe hatt en betydelig vekst i disponibel inntekt, nettopp på grunn av rentenedgangen. Ser vi tegn til en annen livsstil eller til en annen vurdering av risikoen forbundet med å eie?

En ser visse tegn til at husholdningens inntekt har fått større betydning for eierforhold til boligen i form av selveie. F.eks. finner en for perioden 1983-1991 (som nevnt mangler en inntektstall for 1995) at andelen selveiere blant småbarnshusholdninger økte fra 64 til 74 prosent. Likevel økte andelen selveiere omtrent ikke i den firedelen av disse husholdningene som hadde lavest inntekt (Finans- og tolldepartementet 1993). En finner også at andelen selveiere i lavinntektshusholdninger (inntekt etter skatt pr. forbruksenhet under 50 prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger) ble kraftig redusert, fra 44 prosent i 1987 til 28 prosent i 1991 (Andersen m.fl. 1995).

Tabell 1: Andel av personer 16-79 år i ulike familiefasegrupper som bor i husholdning som eier boligen, enten selv eller gjennom andels- eller aksjeselskap. Prosent. 1980-1995

	1980	1983	1987	1991	1995
Alle	77	78	82	82	80
Enslig under 25 år ¹	37	36	53	46	36
Enslig 25-44 år	54	59	67	62	55
Par uten barn under 45 år	58	65	65	63	61
Enslig forsørger	49	51	60	66	59
Par med barn, yngste barn					
0-6 år	73	77	82	86	84
7-19 år	90	92	94	96	94
Par uten barn					
45-66 år	89	91	93	92	95
67-79 år	77	78	79	84	86
Enslig					
45-66 år	67	64	73	77	79
67-79 år	65	64	63	65	74

¹ Unge enslige som bor hos foreldrene inngår ikke her. De er regnet med blant alle

Fortsatt utjevning i minimums boligstandard

Boligenes standard og størrelse var tidligere et betydelig helse- og trivselmessig problem. Slik er det ikke lenger. I 1980 var trange boliger og boliger med dårlig standard ennå et betydelig problem. Om lag 30 prosent av alle voksne bodde da i boliger som enten var umoderne (dvs. boligen manglet bad eller WC eller var kald eller fuktig) eller trange. Dette tallet er nå redusert til 13 prosent.

I 1995 bodde bare 6 prosent av alle voksne i en umoderne bolig. Bare 1,4 prosent manglet bad eller WC, 2,0 prosent bodde i bolig der alle beboelsesrom var kalde og 3,6 prosent i bolig der minst ett beboelsesrom var fuktig. I 1980 bodde 19 prosent i umoderne boliger. Det meste av reduksjonen i andel personer i umoderne boliger skjedde på begynnelsen av 1980-tallet.

Ser en de siste 15 årene under ett har det foregått en utjevning både geografisk (mellom tett- og spredtbygde strøk), sosioøkonomisk (mellom arbeidere og funksjonærer) og mellom generasjoner (familiefaser). Forskjellene i andelen som bor umoderne er så godt som eliminert mellom by og land og mellom sosioøkonomiske grupper. Det samme gjelder forskjellene i trangboddhet mellom sosioøkonomiske grupper, mens forskjellene i trangboddhet mellom by og land holder seg. De største forskjellene i boligstandard og romslighet finner en nå mellom de ulike familiefasene. Den videre framstillingen av ulikheter i boforhold vil derfor konsentrere seg om familiefase.

Selv om det på mange områder har foregått en utjevning i boligstandard er det ingen tvil om at sosiale skiller i befolkningen fortsatt avspeiles klart i boligstandard.

Tabell 2: Andel av personer 16-79 år i ulike familiefasegrupper som bor i umoderne bolig. Prosent. 1980-1995

	1980	1983	1987	1991	1995
Alle	19	13	11	10	6
Enslig under 25 år ¹	42	23	30	15	12
Enslig 25-44 år	33	25	18	17	10
Par uten barn under 45 år	22	22	20	16	11
Enslig forsørger	31	19	10	17	11
Par med barn, yngste barn					
0-6 år	13	9	5	10	6
7-19 år	12	7	5	5	3
Par uten barn					
45-66 år	16	10	7	6	3
67-79 år	26	17	16	8	2
Enslig					
45-66 år	33	26	20	12	7
67-79 år	37	19	27	18	6

¹ Unge enslige som bor hos foreldrene inngår ikke her. De er regnet med blant alle

I 1980 var det betydelige forskjeller i boligstandard mellom personer i ulike familiefaser. De eldre og de yngre hadde den dårligste boligstandard, mens det var færrest som bodde i umoderne boliger blant barnefamilie. I de siste 15 årene har det skjedd en kraftig forbedring, særlig for gruppene med dårligst standard i utgangspunkt. Det ser også ut til at forbedringen i alle grupper har skjedd gjennom stort sett hele perioden.

Det har altså skjedd en utjevning mellom familiefasegruppene i andelen med dårlig standard. Det er nå de yngre som har den dårligste standard. Dette er viktig fordi en må anta at dårlig standard blant yngre i høyere grad enn blant eldre er et midlertidig fenomen, knyttet til en mer ustabil boligsituasjon i etableringsfasen.

Trangboddheten har ikke gått ned etter 1987

Standardhevingen i befolkningens boligsituasjon de siste 15 årene har også skjedd mht. romslighet. Boligene er blitt større, gjennomsnittlig boligareal pr. husholdning økte fra

vel 100 m² i 1981 til vel 110 m² i 1991. Det er også blitt flere rom pr. husholdning. Mens andelen husholdninger i 1- og 2-roms leiligheter endret seg forholdsvis lite fra 1980 til 1995, andelen var rundt 20 prosent, økte andelen husholdninger med 5 rom eller mer fra 31 til 40 prosent i samme periode. Samtidig har husholdningene blitt mindre, og andelen enpersonhusholdninger har økt. Det kan kanskje også ha hatt en viss betydning at mobiliteten på boligmarkedet har vært høy de siste ti årene. Om lag halvparten av alle voksne har flyttet inn i nåværende bolig i løpet av de siste ti årene. Det kan ha ført til en bedre tilpasning mellom husholdninger og boliger.

Disse endringene har i sum ført til at andelen trangbodde er blitt halvert i perioden, en kraftig reduksjon, om enn noe mindre enn reduksjonen i andel med dårlig boligstandard. Reduksjonen skjedde i løpet av første halvdel av 1980-tallet. Etter 1987 har det ikke skjedd noen reduksjon i trangboddheten.

Trange boliger fortsatt et problem for småbarnsfamilier

Trangboddhet har i hele perioden først og fremst vært et problem for barnefamilier, særlig småbarnsfamilier, og yngre enslige. Trangboddhet er derfor antakelig for de fleste et livsfasefenomen som er knyttet til etableringsfasen.

Personenes subjektive vurdering av trangboddhet kan for enkelte grupper tyde på at bosituasjonens karakter av midlertidighet virker inn på vurderingen. Det er først og fremst blant yngre en finner store uoverensstemmelser mellom det objektive målet på trangboddhet og den subjektive oppfatningen av plass. Her må en være oppmerksom på at det objektive målet på trangboddhet bare tar hensyn til antall rom i boligen i forhold til antall personer. I den subjektive vurderingen av plass vil uten tvil også boligarealet spille inn.

Om lag halvparten av de som bor trangt (4 prosent) føler ikke at de har for lite plass. De aller fleste av disse er enslige under 45 år og småbarnsfamilier. Særlig blant unge enslige var det mange trangbodde (22 prosent av alle) som ikke følte de hadde for lite plass. Nesten alle enslige under 45 år som bor trangt uten å føle det, har bare ett rom, mens de tilsvarende blant småbarnsfamiliene har boliger med forholdsvis få rom (2-4).

På den annen side var det 11 prosent som ikke var trangbodde slik vi definerer det, men som likevel følte at de hadde for lite plass. Det var først og fremst blant yngre par, enslige forsørger og småbarnsfamilier at en stor andel følte at de hadde for lite plass selv om de ikke var trangbodde. Det gjaldt i disse gruppene for om lag 20 prosent. Flertallet av disse var husholdninger i 3-5-roms boliger med like mange rom som personer. Blant

Tabell 3: Andel av personer 16-79 år i ulike familiefasegrupper som bor trangt, 1980-1995, og andel som ikke bor trangt men vurderer boligen som for liten, 1995. Prosent

	1980	1983	1987	1991	1995	For lite plass, uten å bo trangt 1995
Alle	16	13	9	8	8	11
Enslig under 25 år ¹	46	42	30	22	35	6
Enslig 25-44 år	21	17	12	11	13	14
Par uten barn under 45 år	10	4	4	3	5	20
Enslig forsørger	13	12	10	7	6	22
Par med barn, yngste barn						
0-6 år	30	24	21	21	16	19
7-19 år	19	14	8	5	7	11
Par uten barn						
45-66 år	4	2	1	1	1	7
67-79 år	2	2	2	0	0	3
Enslig						
45-66 år	8	8	7	6	4	8
67-79 år	9	7	4	6	3	4

¹ Unge enslige som bor hos foreldrene inngår ikke her. De er regnet med blant alle

småbarnsfamiliene kom dette i tillegg til den betydelige andel, 16 prosent, som var trangbodde.

Mot økende ulikhet i boligsituasjon?

Boligsituasjonen avspeiler fortsatt sosiale skiller i befolkningen. Dette skyldes naturligvis at det er en klar sammenheng mellom standard, størrelse og pris, som igjen fører til en sammenheng mellom husholdningens inntekt og boligstandard og romslighet. Disse sammenhengene er muliggjort etter dereguleringen av boligmarkedet på begynnelsen av 1980-tallet.

Selv om både dårlig boligstandard og trangboddhet er kraftig redusert når en ser de siste 15 årene under ett, ser en tendenser til økende ulikhet på 1990-tallet.

Vi har tidligere pekt på tendenser til økende forskjeller i boligeie mellom inntektsgrupper. Fra 1991 til 1995 viser levekårsundersøkelsene også økende forskjeller i boligeie for ufaglærte arbeidere og lavere funksjonæ-

rer i forhold til andre grupper, og økende forskjeller mellom by og land.

En ser også visse tendenser til økende sosiale skiller i boligstandard. I 1991 var det 45 prosent av småbarnshusholdninger med lav inntekt som bodde trangt, dobbelt så stor andel som gjennomsnittet for gruppen. Den tilsvarende andelen var i 1983 41 prosent. I samme periode gikk andelen trangbodde småbarnshusholdninger litt ned (fra 24 til 21 prosent) (Finans- og tolldepartementet 1993).

Utviklingen i boligstandard er til nå belyst ut fra noen minimumsstandarder for en god bolig. Her har det funnet sted en utjevning i boligstandard mellom viktige befolkningsgrupper. Det er vanskeligere å si noe om utviklingen i ulikheten i boligstandard mer generelt. Vi vet at det spesielt på midten av 1980-tallet ble bygget mange luksusboliger. Boligstørrelse er en viktig side ved boligstandard. Boligareale pr. person har blitt nesten fordoblet i løpet av de siste 20 årene, fra 30 m² i 1973 til 55 m² i 1991.

Andelen som bor svært romslig, dvs. bor alene på minst 3 rom eller har minst 2 rom pr. person i husholdningen, har økt fra 26 prosent i 1980 til 40 prosent i 1995, altså en økning som i prosentpoeng er større en reduksjonen i trangboddhet. Andelen som bor svært romslig har heller ikke som trangboddheten stagnert etter 1987, men har tvert imot fortsatt å vokse i samme tempo som i årene 1980-1987.

Resultater fra levekårsundersøkelsene kan også tyde på at det er blitt større forskjeller både mellom by og land og mellom arbeidere og høyere funksjonærer når det gjelder andelen som bor svært romslig. Tallene er for usikre til å slå fast at utviklingen har vært slik, men det er viktig å følge utviklingen framover.

Et annet mål for boligstandard utover minimumsstandard er antallet baderom (ev. kombinert med WC). I 1995 bodde 29 prosent av voksne i bolig med minst to baderom. Dette var en økning fra 24 prosent i 1991.

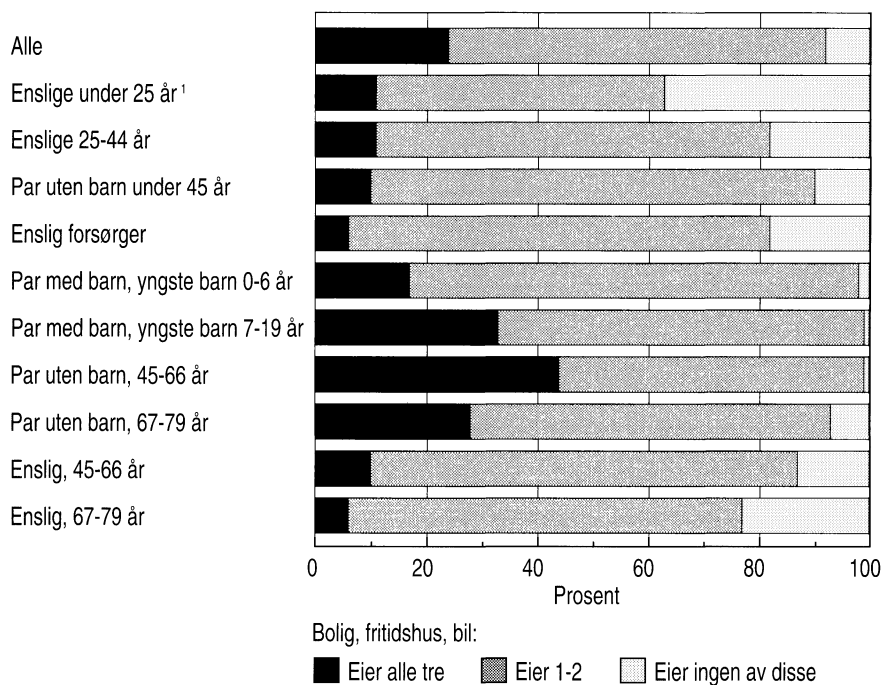
En av fire eier både bolig, bil og fritidshus

Husholdningenes materielle standard forbindes ikke bare med bolig, men også med andre større investeringsobjekter som bil, fritidshus, båt o.l. og med utstyr som husholdningen rår over, ofte utstyr knyttet til boligen.

Vi skal her se bort fra formues- eller verdisiden av den materielle standarden, og igjen konsentrere oss om minimumsstandarder, dvs. hva husholdningene disponerer av de ulike godene.

Den materielle standarden følger i betydelig grad livsfasene. Blant de yngre er det forholdsvis få som er kommet langt i oppbyggingen av den materielle standarden, og 10-20 prosent har ennå ikke begynt oppbyggingen.

Figur 1: Andel av personer 16 år og over i ulike familiefasegrupper som bor i husholdning som eier bolig og fritidshus og disponerer bil, og andel som verken eier bolig, fritidshus eller disponerer bil. Prosent. 1995

¹ Unge enslige som bor hos foreldrene inngår ikke her. De er regnet med blant alle

Kilde: Levekårsundersøkelsen

gen. Oppbyggingen er tilsynelatende kommet lengst blant middelaldrende par uten barn, her eier bortimot halvparten både bolig, bil og fritidshus, så godt som alle har minst en av delene.

Blant eldre eier en mindre andel både bolig, bil og fritidshus. Dette skyldes dels at den eldre generasjonen aldri har eid bolig, bil og fritidshus i samme omfang som de middelaldrende (en vesentlig større del av de middelaldrende eide bolig, bil og fritidshus i 1995 enn i 1980), men også at de er begynt å avvikle de store materielle investeringene, enten fordi de ikke har økonomi til å opprettholde standarden eller fordi behovene ikke lenger er så store. De som var i alderen 67-79 år i 1995 eide sjeldnere bolig,

bil og fritidshus enn de gjorde 15 år tidligere.

Det synes imidlertid også å være en effekt av om en person er enslig eller lever i par, i tillegg til en effekt av livsfase. Den materielle standarden er vesentlig lavere blant middelaldrende eller eldre enslige enn blant par i samme alder.

Materiell standard mest inntektsavhengig blant eldre

Forskjellene mellom lav- og høyinntektsgrupper i andel som eier både bolig, bil og fritidshus er minst blant de yngre, størst blant de eldste. Blant småbarnsfamiliene er det en forholdsvis beskjeden forskjell mellom inntektsgruppene mht. andelen som både eier bolig, bil og fritidshus. Det

Tabell 4: Andel av personer 16 år og over i utvalgte familiefasegrupper som bor i husholdning som både eier bolig og fritidshus og disponerer bil. Personer som tilhører husholdninger i ulike deler av inntektsfordelingen. Prosent. 1991

	1. kvartil ¹	2. kvartil	3. kvartil	4. kvartil
Par med barn, yngste barn				
0-6 år	9	14	16	16
7-19 år	18	23	33	31
Par uten barn				
45-66 år	26	29	38	43
67-79 år	12	24	31	52

¹ Dette er personer som tilhører firedelen av alle husholdninger med lavest disponibel inntekt pr. forbruksenhet

kan både skyldes at behov er svært viktig (f.eks. for bil), at arv/forskudd på arv (fritidshus) spiller en rolle og at inntekt i denne fasen kan variere sterkt fra år til år. Blant skolebarns-familier og blant middelaldrende par uten barn er det noe større forskjeller i materiell standard mellom inntektsgruppene. Størst er imidlertid forskjellene blant eldre par uten barn. Dette kan skyldes at økonomien blant de eldre spiller en større rolle for om det er mulig å opprettholde høy standard. Det kan også spille inn at de mest velhavende blant de eldste er de yngste i denne gruppen, og at avviklingsprosessen derfor ikke er kommet så langt.

Velutstyrte barnefamilier

Bolig, bil og fritidshus er store investeringer med betydelige driftsutgifter. De anses for viktige i bestemmelsen av en husholdnings materielle standard. Men også mindre investeringer spiller en rolle. De mindre investeringene har likevel mindre konsekvenser for husholdningens materielle levekår og vil i stor grad avspeile forskjeller i behov og livsstil. Det har sammenheng med at prisen for de fleste av de typer utstyr som blir analysert her er såpass lav at de fleste som føler et stort behov vil ha mulighet for å skaffe det.

Levekårsundersøkelsen i 1995 registrerte en del utstyr som etter hvert blir

sett på som ganske grunnleggende: vaskemaskin, fryser og telefon, og en del mer moderne utstyr som fortsatt i mindre grad enn de nevnte anses å være nødvendighetsartikler (videospiller, mikrobølgeovn og oppvaskmaskin). Over 90 prosent av husholdningene har vaskemaskin, fryser eller telefon, omtrent 60 prosent eier de øvrige gjenstandene.

Det var så godt som ingen som ikke hadde noe av dette utstyret, og 30 prosent hadde alle seks typer utstyr. En sterk variasjon med livsfase i beholdningen av slikt utstyr viser klart hvor viktig behov er. Barnefamilier har mest utstyr, bortimot halvparten av barnefamilier har alle de seks typer, mens det i nesten alle grupper av enslige bare er om lag hver tiende som har alle typer utstyr. I alle familiefasegruppene, med unntak av de yngste enslige, er det svært få som ikke har noen av delene.

Behov langt viktigere enn inntekt for utstyr i boligen

Det ser i liten grad ut til å være et resultat av dårlig økonomi at bestemte typer utstyr ikke forekommer i en husholdning. Det var 16 prosent av personene som gav uttrykk for at de gjerne ville hatt utstyr som de ikke hadde, men at de ikke hadde råd til å anskaffe det, altså en forholdsvis beskjeden del av de 70 prosent som manglet en eller flere typer utstyr.

Andelen som gir uttrykk for mangler er størst blant de yngre. Blant eldre enslige, der svært få eier alle typer utstyr, er det likevel bare 10 prosent som gir uttrykk for mangler.

De fleste av de som uttrykker mangler, savner en av de mer luksuspregede typer utstyr som video, mikrobølgeovn og oppvaskmaskin. Det har sammenheng med at det er den typen utstyr som færrest har. Blant de som ikke har slikt utstyr, er det bare om lag 15 prosent som ikke har det av økonomiske grunner. Blant de forholdsvis få som ikke har utstyr som vaskemaskin, fryser og telefon er det en noe større andel, om lag 25 prosent, som oppgir at de mangler det fordi de ikke har råd.

Litteratur

Andersen, Arne S., Jon Epland, Randi Kjeldstad og Jan Lyngstad (1995): *Husholdningenes økonomi: 1980-tallet: Fra vekst til innstramning*. Statistiske analyser nr. 8, Statistisk sentralbyrå.

Finans- og tolldepartementet (1993): *Levekår i Norge. Er graset grønt for alle?* NOU 1993:17, Oslo: Akademika.

Gullestad, Marianne (1989): *Kultur og hverdagsliv*. Universitetsforlaget, Oslo.

Vogel, Joachim (1990): *Leva i Norden. Levnadsnivå og ulikhet ved slutet av 80-talet*. Nordisk statistisk skriftserie nr. 54, København.

Arne S. Andersen er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for levekårsstatistikk.

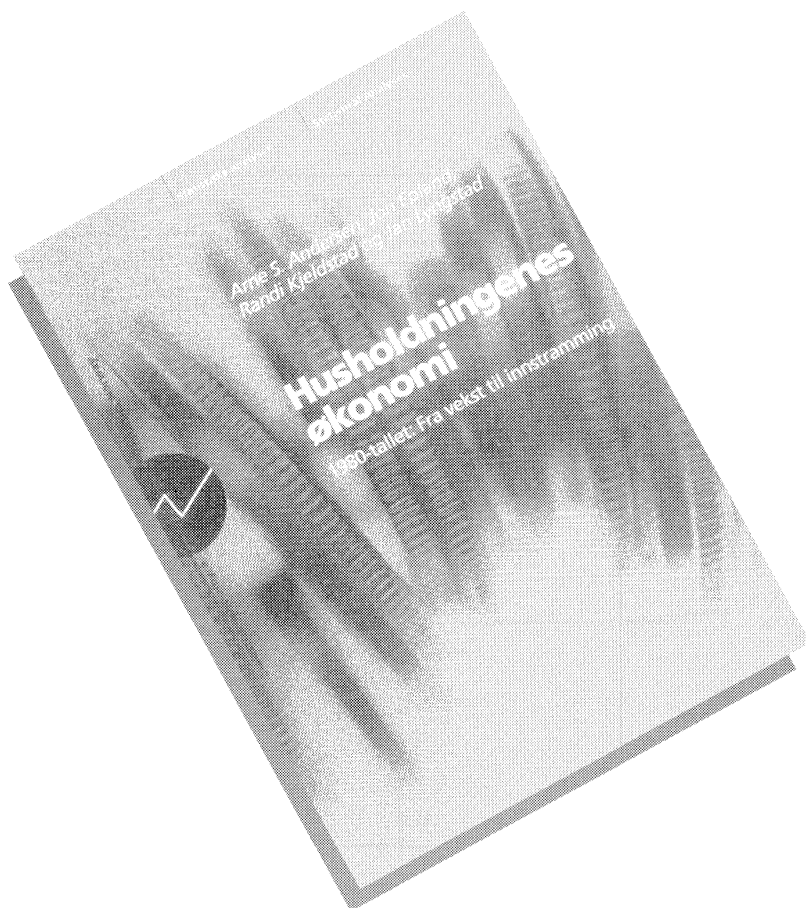
Husholdningenes økonomi

1980-tallet: Fra vekst til innstramming

Husholdningenes økonomi gir en oversikt over hvordan husholdningenes inntekter og formue har utviklet seg på 1980-tallet fram til 1991. Den gir oversikt over forskjeller i husholdningsøkonomi mellom grupper av husholdninger som er i ulike livsfaser, f.eks. yngre enslige, småbarnsfamilier, eldre enslige, enslige forsørgere og økonomisk ulikhet innen slike grupper.

Publikasjonen gir også et innblikk i de mange ulike begrepene for inntekt og formue og de ulike datakilder, og viser hvordan de ulike begreper og datakilder forholder seg til hverandre.

Husholdningenes økonomi er et oppslagsverk beregnet på personer innen forvaltning, undervisning og forskning, samt for alle personer og grupper med interesse for husholdningers økonomi.

Publikasjonen kan bestilles fra:
Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 00 44 80
Telefaks: 22 86 49 76
E-mail: Salg-abonnement@ssb.no

eller
Akademika – avdeling for
offentlige publikasjoner
Møllergt. 17
Postboks 8134 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 11 67 70
Telefaks: 22 42 05 51

ISBN 82-537-4205-3

Pris kr 175,00

Arbeidstid og arbeidstids- ønsker blant foreldre

På 1980-tallet fikk flere fedre lang arbeidstid. Denne utviklingen har nå snudd. Færre fedre hadde lange arbeidsuker i 1995 enn i 1991. Blant mødre har det vært en forskyvning mot mer heltidsarbeid i perioden. Mødre bruker mindre tid til husarbeid nå enn i 1991. Denne nedgangen er møtt av en viss økning blant fedre. Levekårsundersøkelsene tyder ikke på at foreldre har fått mer pressede tidsbudsjetter på 1990-tallet. Derimot ser vi tegn til likere tidsbruk blant mødre og fedre både hva yrkes- og husarbeid angår.

*Ragni Hege Kitterød og
Kari-Mette Roalsø*

Økt yrkesarbeid blant mødre og lange arbeidsdager blant fedre har skapt bekymring for tidspress og travelhet i barnefamilie (Berg, Lavik og Solvang 1990). På 1980-tallet steg yrkesdeltakelsen blant mødre samtidig som de nye mødrene på arbeidsmarkedet i økende grad valgte heltids- framfor deltidsarbeid (Gulbrandsen og Hoel 1986, Kjeldstad 1991, Kjeldstad 1993). Samtidig fikk stadig flere fedre lange arbeidsdager (Bø 1989, Ellingsæter 1991, Barstad 1992). Andelen med en ukentlig arbeidstid på minst 45 timer steg markert og var ved inngangen til 1990-åra høyere blant fedre enn blant menn i andre familiefaser. Tendensen til at den mest aktive perioden i yrkeslivet i økende grad faller sammen med familieetablerings- og barnefasen, har fått enkelte til å snakke om en "livsfaseklemme" (se f.eks. Ellingsæter 1991), eller om en periode med doble og ofte motstridende krav til tid og inntekt (Skrede 1989). Man har spurt om det er slik at framtidig avansement i yrkeslivet i stadig større grad forutsetter arbeidsinnsats utover normalarbeidsdag i småbarnsfasen (Kjeldstad 1993). Dette kan i tilfelle medføre sterkere tidspress i barnefamilie. Så lenge lange arbeidsdager i yrkeslivet først og fremst er et mannsfenomen, kan det også bidra til å opprettholde kjønnsforskjellene i arbeidstid selv om flere mødre arbeider heltid (ibid.). Tidspress i barnefamilie avhenger imidlertid ikke bare av tid i yrkeslivet. Også innsatsen i hjemmet har betydning. Undersøkelser av tidsbruk har vist at mødre brukte atskillig mindre tid til husarbeid ved inngangen til 1990-åra enn tidligere, og at denne reduksjonen i noen grad har kompensert for økningen i yrkesarbeid (Haraldsen og Kitterød 1992).

I denne artikkelen spør vi hvordan foreldres arbeidstid og arbeidstidsønsker ser ut på midten av 1990-tal-

let og hvilke endringer som har funnet sted i forhold til tiårets begynnelse. Er det fremdeles slik at stadig flere fedre har lange arbeidsdager, er lange arbeidsdager fremdeles vanligere blant fedre enn blant menn i andre familiefaser, har det vært endringer i mødres arbeidstid, er forskjellene mellom fedres og mødres arbeidstider blitt mindre, og hva synes foreldre selv om den arbeidstiden de har? Vi spør også om det har vært endringer i den tiden foreldre bruker til husarbeid. Har utviklingen i retning av mindre husarbeid blant mødre fortsatt på 1990-tallet, og er en eventuell nedgang blant mødre møtt av en økning blant fedre? Er foreldres dagligliv mer preget av travelhet i dag enn ved inngangen til 1990-åra, og hva har skjedd med arbeidsdelingen mellom fedre og mødre?

Den generelle utviklingen på arbeidsmarkedet belyses gjennom Statistisk sentralbyrås løpende arbeidskraftundersøkelser (se f.eks. Statistisk sentralbyrå 1995a), og vil i liten grad bli beskrevet her.¹ Det er imidlertid ikke mulig å skille ut fedre i arbeidsmarkedsstatistikken. Derfor diskuteres foreldres arbeidstid og arbeidstidsønsker i denne artikkelen på grunnlag av levekårsundersøkelsene. Mødres arbeidsmarkedstilpasninger beskrives jevnlig i arbeidsmarkedsstatistikken, men ettersom vi her ser fedre og mødre i forhold til hverandre, baseres også framstillingen av mødres arbeidstid på levekårsundersøkelsene.

Færre fedre har lang arbeidstid

Generelt gikk sysselsettingen blant menn ned på 1980-tallet. Utviklingen var mest markert for unge og eldre. Nedgangen har fortsatt på 1990-tallet, men er blitt mer moderat. Periodevis har det også vært en viss økning (Statistisk sentralbyrå 1995b). Ifølge levekårsundersøkelsene var 71 prosent av alle menn 16-79 år sysselsatt i

Begrep og kjennemerker i leveårsundersøkelsen:

Familiefase. Dette kjennemerket grupperer personer etter alder, samlivsstatus og om de har barn eller ikke. Det skilles mellom gifte og enslige. Både samboende og formelt gifte regnes her som gifte. Ugifte og før-gifte som ikke er samboende, regnes som enslige. Gruppene med barn omfatter personer som bor sammen med egne barn, medregnet eventuelle stebarn og adoptivbarn, i alderen 0-19 år. I denne artikkelen ser vi spesielt på gifte/samboende med yngste barn 0-6 år, gifte/samboende med yngste barn 7-19 år, og på kvinnelige enslige forsørgere med barn 0-19 år. Enslige forsørgere inndeles ikke etter barns alder. Det ville da bli få observasjoner i gruppene. Tall for mannlige enslige forsørgere gis ikke ettersom det inngår få slike i utvalget.

Undersøkelsen er basert på et utvalg av personer, ikke husholdninger. Når vi diskuterer arbeidsdeling mellom foreldre, ser vi tidsbruken blant fedre som gruppe i forhold til tidsbruken blant mødre som gruppe. I tabellene betegnes gifte/samboende som par, men det er altså individopplysninger om tidsbruk som vises, ikke husholdningsopplysninger.

Sysselsatte. Personer som vanligvis utfører inntektsgivende arbeid av minst en times varighet pr. uke, regnes som sysselsatte. Også de som er midlertidig fraværende på grunn av ferie, sykdom, permisjoner o.l. regnes med.

Ukentlig arbeidstid deles inn som følger:²

Kort deltid er samlet vanlig arbeidstid i hoved- og biyrke på under 20 timer pr. uke.

Lang deltid er samlet vanlig arbeidstid i hoved- og biyrke på 20-34 timer pr. uke.

Vanlig heltid er samlet vanlig arbeidstid i hoved- og biyrke på 35-44 timer pr. uke.

Lang arbeidstid er samlet vanlig arbeidstid i hoved- og biyrke på 45 timer eller mer pr. uke. Både betalt og ubetalt overtidsarbeid regnes med.

Tabell 1: Andel sysselsatte, andel av de sysselsatte som har biyrke, og andel av de sysselsatte som vanligvis arbeider minst 45 timer pr. uke. Tall for menn i utvalgte familiefaser. 1991 og 1995

	Andel sysselsatte		Andel av sysselsatte som har			
	1991	1995	Biyrke		Lang arbeidstid	
			1991	1995	1991	1995
Alle ¹	73	71	16	17	33	33
Enslige 16-24 år	48	44	18	25	13	20
Enslige 25-44 år	78	83	14	19	31	35
Par 16-44 år, uten barn	89	88	9	16	31	27
Par med yngste barn 0-6 år	95	94	21	18	41	34
Par med yngste barn 7-19 år	95	94	19	17	46	40
Par 45-66 år, uten barn	82	73	11	15	26	31
Enslige 45-66 år, uten barn	68	67	8	15	26	37

¹ Tallene gjelder for alle i alderen 16-79 år. Også familiefaser som ikke er spesifisert i tabellen, er inkludert

1995, mot 73 prosent i 1991 (tabell 1). Utviklingen var forskjellig for ulike aldersgrupper. Mens nivået har vært stabilt blant menn under 45 år sett under ett, er det blitt færre sysselsatte blant dem som er eldre. Andelen sysselsatte er høyere blant menn med hjemmeboende barn enn blant menn i andre familiefaser. Både blant fedre med barn under skolealder og fedre med bare eldre barn, er 94 prosent sysselsatt. Nivået var omtrent det samme i 1991.

På 1980-tallet så man tendenser til økende ulikhet i fordelingen av det inntektsgivende arbeidet blant menn i den forstand at flere stod uten arbeid, mens de yrkesaktive arbeidet mer. Flere tok bijobber, og flere fikk lang arbeidstid (Barstad 1992). Andelen sysselsatte menn med biyrke økte fra 11 prosent i 1980 til 16 prosent i 1991, mens andelen med lang arbeidstid steg fra 28 til 33 prosent i samme periode (Statistisk sentralbyrå 1992b). Ved inngangen til 1990-åra var det særlig fedre som hadde lange arbeidsdager. 41 prosent av småbarnsfedrene og 46 prosent av fedre med barn i skolealder hadde en ukentlig arbeidstid på minst 45 timer i 1991 (tabell 1). Dette var en økning på henholdsvis 7 og 8 prosentpoeng i forhold til 1980.

Etter 1991 har utviklingen mot mer ekstrajobbing og lengre arbeidstid stoppet opp. For fedres vedkommende ser den faktisk ut til å ha snudd. Ser vi alle sysselsatte menn under ett, var andelen med biyrke omtrent uendret fra 1991 til 1995. Det samme gjaldt andelen med lang arbeidstid (tabell 1). Blant fedre ser det imidlertid ut til at lang arbeidstid er blitt mindre vanlig på 1990-tallet. 34 prosent av småbarnsfedrene og 40 prosent av fedre med barn i skolealder har nå en ukentlig arbeidstid på minst 45 timer. Dette er en reduksjon på henholdsvis 7 og 6 prosentpoeng i

forhold til 1991.³ Andelen fedre med lange arbeidsuker steg klart på 1980-tallet. Levekårsundersøkelsene viser at økningen, til tross for den generelle arbeidstidsforkortelsen ved årsskiftet 1986/1987,⁴ var markert både i perioden 1983-1987 og i perioden 1987-1991. Utviklingen på 1990-tallet innebærer at andelen sysselsatte fedre med lang arbeidstid nå er tilbake på 1980-nivå. Andelen med biyrke er også noe redusert siden 1991, men her er endringen liten og statistisk usikker.

Endringstall basert på grupperte timeinndelinger av arbeidstid kan imidlertid være vanskelige å tolke. Fordelingen innen gruppene kan være forskjellig på ulike tidspunkt. En forskyvning fra lang arbeidstid til vanlig heltid kan innebære ganske små endringer, eksempelvis fra 45 til 44 timer pr. uke, eller mer omfattende forandringer. Men også gjennomsnittstall, som altså tar hensyn til hele spredningen i arbeidstidsmønsteret, tyder på at sysselsatte fedre bruker mindre tid til yrkesarbeid i dag enn ved inngangen til 1990-åra. Både blant småbarnsfedre og blant fedre med barn i skolealder var den gjennomsnittlige ukentlige arbeidstiden noe lavere i 1995 enn i 1991 (tabell 2).

Selv om lang arbeidstid er blitt noe mindre vanlig blant fedre, er det fremdeles slik at fedre er blant de grupper av menn som oftest arbeider minst 45 timer pr. uke. Fremdeles har altså hver 3. småbarnsfar og 4 av

Tabell 2: Gjennomsnittlig ukentlig arbeidstid for sysselsatte fedre med barn i ulike aldersgrupper. Timer. 1991 og 1995

	1991	1995
Par med yngste barn 0-6 år	44,8	43,5
Par med yngste barn 7-19 år	45,5	44,5

10 fedre med barn i skolealder en ukentlig arbeidstid som langt overstiger normalarbeidstiden. Dette "ekstraarbeidet" i forhold til normalarbeidstiden kalles ofte merarbeid og omfatter alle former for arbeid som kommer i tillegg til ordinær arbeidstid, både betalt og ubetalt overtid og biarbeidsforhold (Ellingsæter 1988). Analyser har vist at årsakene til fedres lange arbeidstid er sammensatte. Både økonomiske behov, karriereønsker og krav fra arbeidsplassen spiller inn (Ellingsæter 1991). Det er vanskelig å forklare tendensen til mindre merarbeid blant fedre på 1990-tallet. Muligens har den sammenheng med at det økonomiske presset i barnefamilieene er blitt mindre. Reduserte renteutgifter bidrog til at barnefamilieene fikk en sterk økning i disponibel inntekt fra 1992 til 1993 (Pedersen 1995). Det kan også tenkes å ha betydning at mødre bidrar med en større del av familieinntekten enn tidligere. Ifølge arbeidskraftundersøkelsene har yrkesprosentene blant småbarnsmødre steget noe på 1990-tallet. Som vi skal se senere, ser det også ut til å ha vært en forskyvning mot mer heltidsarbeid blant mødre i perioden. En økning i mødres yrkesarbeid har ikke bare konsekvenser for den økonomiske situasjonen i husholdningen, men kan også antas å medføre større krav til fedres innsats hjemme. Dette vil i tilfelle legge visse begrensninger på yrkesinnsatsen. Videre kan det tenkes at mindre merarbeid blant fedre er en konsekvens av den offentlige debatten om mansrollen, hvor fedre oppfordres til å prioritere barn og hjem.

Hvor mye jobber "overtids-pappaene"?

I de siste åras diskusjon om menns forhold til arbeid og familie har enkelte introdusert uttrykket "60-timers mannen" som en betegnelse for menn som har interessante og utfordrende jobber og sterkt yrkesengasjement,

som prioriterer jobb framfor familie og som stiller opp når bedriften krever det. Disse overtidsløsende mennene har, hevdes det, lite tid til barn og husarbeid (Kvande 1994).

Selv om mange fedre har lang arbeidstid, tyder imidlertid levekårsundersøkelsen på at relativt få faktisk arbeider så mye som 60 timer i uka. Fedre med lang arbeidstid (mer enn 45 timer pr. uke) arbeider i gjennomsnitt 55,5 timer pr. uke. Har man 5 dagers arbeidsuke, innebærer dette en arbeidstid på vel 11 timer pr. dag. Variasjonen er stor. 9 prosent av alle sysselsatte småbarnsfedre har en ukentlig arbeidstid på 45-49 timer, 15 prosent arbeider mellom 50 og 60 timer i uka, mens 11 prosent arbeider minst 60 timer pr. uke (tabell 3). Blant fedre med skolebarn er tilsvarende andeler henholdsvis 11, 15 og 14 prosent.

Tabell 3: Andel av sysselsatte med lang ukentlig arbeidstid, fordelt etter arbeidstidens lengde. Tall for fedre med barn i ulike aldersgrupper. Prosent. 1995

	45-49 timer	50-54 timer	55-59 timer	60 timer +
Par med yngste barn 0-6 år	9	11	4	11
Par med yngste barn 7-19 år	11	11	4	14

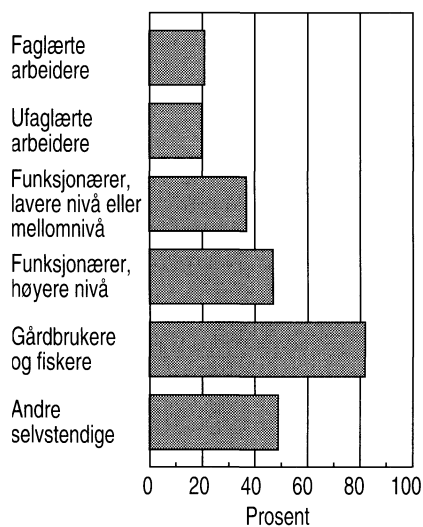
60 timers arbeidsuke er altså langt fra noen typisk tilpasning for fedre, men arbeidsmengden er selvsagt betydelig for dem det gjelder. Med 5 dagers arbeidsuke blir den daglige arbeidstiden minst 12 timer. Med reisetid på toppen innebærer dette mye fravær fra hjemmet.

Selvstendige og høyere funksjonærer har oftest lang arbeidstid

I tråd med tidligere studier viser levekårsundersøkelsen at funksjonærer oftere enn andre grupper av ansatte fedre har lang arbeidstid (figur 1). Lang arbeidstid er dessuten mer utbredt blant høyere enn blant lavere funksjonærer. Nærmere halvparten av de sysselsatte fedrene i sjiktet av høyere funksjonærer har arbeidsuker på minst 45 timer. Interessante og krevende jobber med mye ansvar er trolig vanligere her enn blant andre ansatte. Stor arbeidsinnsats i disse yrkene kan dessuten være en selvvalgt investering i karriere på lengre sikt (Ellingsæter 1988).

Særlig blant selvstendige næringsdrivende fedre er det mange som har lang arbeidstid. For selvstendige utenom primærnæringene gjelder dette omtrent halvparten og for gård-

Figur 1: Andel av yrkesaktive fedre¹ i ulike sosioøkonomiske grupper som vanligvis arbeider minst 45 timer pr. uke. Prosent. 1995

¹ For at ikke gruppene skal bli for små, er småbarnsfedre og fedre med større barn slått sammen

Kilde: Levekårsundersøkelsen

brukere og fiskere hele 8 av 10. I disse gruppene kan nok skillet mellom yrkesarbeid og andre gjøremål være noe uklart slik at anslagene for arbeidstid blir mer usikre enn blant yrkesaktive for øvrig.

Svak økning i gifte mødres arbeidstid

Arbeidskraftundersøkelsene viser at sysselsettingen blant kvinner økte markert fra 1980 til 1988 for deretter å synke og stabilisere seg på 1986-nivå fram til 1993. Fra 1993 så man igjen en svak økning i sysselsettingen blant kvinner (Statistisk sentralbyrå 1995b). Ifølge levekårsundersøkelsen hadde 62 prosent av alle kvinner 16-79 år inntektsgivende arbeid i 1995. Andelen var omtrent den samme som i 1991 (tabell 4). Også for de gifte mødrene var sysselsettingen stabil i perioden. 74 prosent av småbarnsmødrene⁵ og 84 prosent av mødre med barn i skolealder har inntektsgivende arbeid. Dette er omtrent det samme som i 1991. Arbeidskraftundersøkelsene viser imidlertid at det har vært en viss sysselsettingsvekst blant småbarnsmødre i perioden. Etter en sterk økning fra 1980 til 1987, var andelen sysselsatte i denne gruppen stabil fram til 1991, for så å øke

med et par prosentpoeng fram til 1994. Disse endringene er altså ikke fanget opp i levekårsundersøkelsene.

På 1980-tallet så man en klar tendens til at de nye mødrene på arbeidsmarkedet valgte heltidsarbeid oftere enn tidligere generasjoner av mødre (Gulbrandsen og Hoel 1986). Denne veksten stagnerte noe ved inngangen til 1990-åra (Gulbrandsen og Ulstrup Tønnesen 1991). Resultater fra levekårsundersøkelsene kan tyde på at det for småbarnsmødrenes vedkommende har vært en viss forskyvning fra deltids- til heltidsarbeid på første halvdel av 1990-tallet. I 1995 arbeidet 46 prosent av småbarnsmødrene heltid (minst 35 timer pr. uke) (tabell 5). I 1991 var andelen 40 prosent. I 1995 hadde småbarnsmødre en gjennomsnittlig ukentlig arbeidstid på 29,8 timer pr. uke, mot 28,1 timer i 1991. Endringstendensen her er riktignok ikke statistisk sikker, men også arbeidskraftundersøkelsene viser at det var en forskyvning fra deltids- til heltidsarbeid blant sysselsatte mødre på første halvdel av 1990-tallet. Andelen heltidsarbeidende blant mødre med barn under skolealder økte ifølge disse fra 38 prosent i 1991 til 42 prosent i 1994.⁶

Tabell 4: Andel sysselsatte, andel av de sysselsatte som har byrke, og andel av de sysselsatte som vanligvis arbeider minst 45 timer pr. uke. Tall for kvinner i utvalgte familiefaser. 1991 og 1995

	Andel sysselsatte		Andel av sysselsatte som har			
	1991	1995	Byrke		Lang arbeidstid	
	1991	1995	1991	1995	1991	1995
Alle ¹	60	62	13	12	8	7
Enslige 16-24 år	46	52	22	18	6	6
Enslige 25-44 år	88	82	16	16	20	19
Par 16-44 år, uten barn	79	82	11	13	10	10
Enslige forsørgere	55	64	10	9	0	6
Par med yngste barn 0-6 år	74	74	12	10	5	5
Par med yngste barn 7-19 år	83	84	16	14	10	5
Par 45-66 år, uten barn	61	67	7	11	7	5
Enslige 45-66 år, uten barn	51	57	9	9	4	12

¹ Tallene gjelder for alle i alderen 16-79 år. Også familiefaser som ikke er spesifisert i tabellen, er inkludert

Tabell 5: Andel med ulik ukentlig arbeidstid, og gjennomsnittlig ukentlig arbeidstid, blant ulike grupper av mødre. Prosent/timer. 1991 og 1995

		1-19 timer	20-34 timer	35-44 timer	45 timer +	Gjennomsnittlig arbeidstid pr. uke
Par med barn 0-6 år	1991	27	34	35	5	28,1
	1995	23	31	41	5	29,8
Par med barn 7-19 år	1991	16	33	42	10	31,8
	1995	16	36	42	5	30,4
Enslige forsørgere	1991	20	25	55	0	29,4
	1995	15	19	60	6	33,2

Blant gifte mødre med barn i skolealder ser det ut til å ha vært en viss reduksjon i arbeidstiden på første halvdel av 1990-tallet. Andelen med særlig lang arbeidstid ser ut til å ha gått ned, men også denne endringen er statistisk usikker. I 1991 var den gjennomsnittlige arbeidstiden 31,8 timer pr. uke. I 1995 var gjennomsnittet 30,4 timer. Dermed tyder mye på at det er blitt mindre forskjell mellom arbeidstiden blant småbarnsmødre og mødre med skolebarn enn tidligere.

Mer yrkesarbeid blant enslige forsørgere

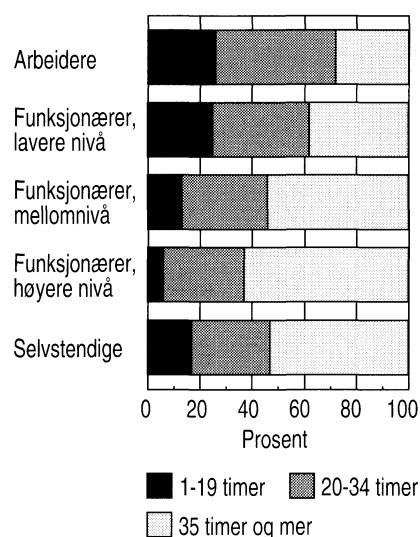
I 1995 var 64 prosent av kvinnelige enslige forsørgere sysselsatt (tabell 4). I 1991 var andelen 55 prosent. Det ser altså ut til at flere enn tidligere har inntektsgivende arbeid, men ettersom utvalgene av enslige forsørgere er små, må endringstallene tolkes med forsiktighet. Det ser også ut til å ha vært en forskyvning mot mer heltidsarbeid blant enslige forsørgere. Mens 55 prosent av de sysselsatte hadde full jobb i 1991, gjaldt dette hele 66 prosent i 1995 (tabell 5). I 1995 var den gjennomsnittlige ukentlige arbeidstiden 33,2 timer pr. uke, mot bare 29,4 timer i 1991.

Heltidsarbeid vanligst blant høyere funksjonærer

Vi vet fra andre studier at utdanningsnivået har konsekvenser for

mødres valg av arbeidstid. Heltidsarbeid er vanligst blant kvinner med høy utdanning. Ellingsæter (1994) ser dette i sammenheng med at utdanning skaper avgjørende skiller i interesser og preferanser og virker inn på i hvilken grad yrkeslivet blir en arena for identitet, selvrealisering og belønning. I levekårsundersøkelsen gjenspeiles dette for mødres vedkom-

Figur 2: Ukentlig arbeidstid blant yrkesaktive mødre¹ i ulike sosioøkonomiske grupper. 1995

¹ For at ikke gruppene skal bli for små, er småbarnsmødre og mødre med større barn slått sammen. Tallene gjelder for gifte og samboende mødre

Kilde: Levekårsundersøkelsen

mende i ulike arbeidstidsmønstre for ulike sosioøkonomiske grupper (figur 2). Kort deltid er vanligst i arbeideryrkene og blant lavere funksjonærer. Hele 1 av 4 sysselsatte mødre i disse gruppene arbeider under 20 timer pr. uke. Heltidsarbeid er vanligst blant høyere funksjonærer. 63 prosent av mødre i slike yrker arbeider fulltid, mens kort deltid er svært sjelden.

Mindre forskjell mellom fedres og mødres arbeidstid

Arbeidskraftundersøkelsene viser en klar utvikling mot større likhet i menns og kvinners arbeidstid siden begynnelsen av 1980-tallet. Menns gjennomsnittlige arbeidstid har gått ned, mens kvinners har økt. I perioden 1980-1994 ble forskjellen mellom sysselsatte menns og kvinners ukentlige arbeidstid redusert med to timer (Statistisk sentralbyrå 1995b).

Vi vet fra tidligere undersøkelser at det både blant småbarnsforeldre og foreldre med skolebarn var en utvikling mot større likhet i arbeidstid i løpet av 1980-åra. Levekårsundersøkelsene tyder på at denne utviklingen, for småbarnsforeldres vedkommende, har fortsatt på første halvdel av 1990-tallet. I 1991 hadde småbarnsfedre i gjennomsnitt nærmere 16 timer lengre arbeidsuke enn småbarnsmødre. I 1995 var forskjellen nærmere 14 timer. Men til tross for en viss utjevning, er det altså fremdeles betydelige forskjeller. Det å ha små barn har ennå klare konsekvenser for kvinners tilpasninger i arbeidsmarkedet, mens svært få fedre velger redusert arbeidstid. Biryke, og særlig lang arbeidstid, er fremdeles atskillig mer utbredt blant fedre enn blant mødre (se tabellene 1 og 4). Mens 18 prosent av sysselsatte småbarnsfedre har biryke, gjelder dette bare 10 prosent av sysselsatte mødre, og mens 34 prosent av småbarnsfedrene har lang ukentlig arbeidstid, gjelder dette bare 5 prosent av mødrene. For

menns vedkommende er lange arbeidsuker minst like vanlig blant fedre som blant menn i andre familiefaser. For kvinners vedkommende forekommer lang arbeidstid først og fremst blant enslige og gifte/samboende uten barn.

Blant foreldre med barn i skolealder er kjønnsforskjellene i arbeidstid omtrent uendret i forhold til 1991. I gjennomsnitt arbeider fedre her om lag 14 timer mer pr. uke enn mødre. Også her er lang arbeidstid atskillig vanligere blant sysselsatte fedre enn blant sysselsatte mødre. Andelen med byrke er imidlertid omtrent den samme blant begge kjønn.

1 av 5 ansatte fedre ønsker kortere arbeidstid

Mange fedre bruker mer tid i yrkeslivet enn de ideelt sett ville ønske. 19 prosent av ansatte småbarnsfedre og 22 prosent av ansatte fedre med barn i skolealder kunne tenke seg kortere arbeidstid med en tilsvarende reduksjon i lønnen (tabell 6). Svært få ønsker lengre arbeidstid, mens om lag 3/4 er fornøyd med den arbeidstiden de har. Opplysninger om arbeidstidspreferanser er imidlertid vanskelig å tolke. For de fleste er nok spørsmålet om tilfredshet med nåværende arbeidstid og ønsker om alternative ordninger temmelig hypotetisk. Det er derfor uklart om folk faktisk ville foreta arbeidstidsendringer dersom de fikk mulighet for det. Opplysningene gir likevel en pekepinn om i hvilken grad man ønsker mer rom for gjøremål utenom jobben, og i hvilken grad nåværende arbeidstid oppleves som ideell eller ikke.

Det ser ut til at det de siste åra har vært en viss endring i menns arbeidstidsønsker. Noe flere enn før ønsker kortere arbeidstid. I 1995 gjaldt dette 17 prosent av alle ansatte menn, mot 13 prosent i 1991 og 11 prosent i 1987. Andelen som ønsker lengre ar-

Tabell 6: Andel ansatte fedre og mødre som ønsker kortere arbeidstid i hovedyrke, og andel som ønsker lengre arbeidstid, forutsatt at lønnen reduseres eller økes tilsvarende. 1991 og 1995

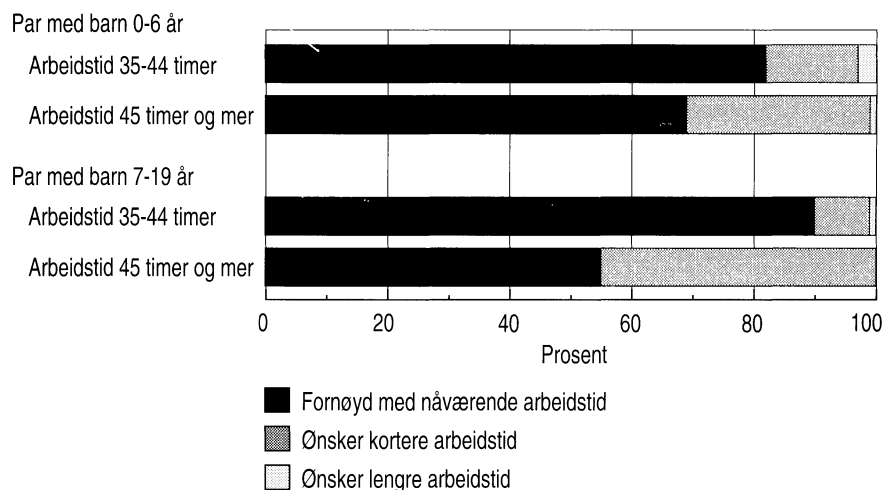
	Ønsker kortere arbeidstid		Ønsker lengre arbeidstid	
	1991	1995	1991	1995
Fedre				
Par med barn 0-6 år	15	19	5	6
Par med barn 7-19 år	18	22	1	1
Mødre				
Par med barn 0-6 år	21	29	8	7
Par med barn 7-19 år	16	15	8	7
Enslige forsørgere	6	25	16	11

beidstid har derimot vært stabil. Endringene gjelder for menn i de fleste familiefaser, også for fedre. Både blant småbarnsfedre og fedre med barn i skolealder var det noe flere som ønsket kortere arbeidstid i 1995 enn i 1991 (tabell 6).⁷ Sett i lys av at arbeidstiden faktisk er noe redusert blant småbarnsfedre i perioden, er dette en overraskende utvikling. Muligens er det blitt større bevissthet om viktigheten av å investere tid og kref-

ter hjemme mens barna er små, men endringen kan også være en konsekvens av at lengre arbeidstid blant mødre innebærer større krav til fedres innsats hjemme. En mulig grunn kan også være at det økonomiske presset har blitt mindre slik at flere faktisk kan ha råd til å redusere arbeidstiden.

Ikke uventet er det først og fremst fedre med lang arbeidstid som kunne

Figur 3: Ansatte fedre med ulik arbeidstid, etter hvorvidt de er fornøyd med sin nåværende arbeidstid, ønsker kortere arbeidstid i hovedyrke, forutsatt at lønnen reduseres tilsvarende, eller ønsker lengre arbeidstid. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen

tenke seg å arbeide mindre selv om lønnen gikk ned. 30 prosent av ansatte småbarnsfedre med en ukentlig arbeidstid på minst 45 timer, og hele 45 prosent blant fedre med barn i skolealder og tilsvarende arbeidstid, ville gjerne bruke mindre tid i yrkeslivet (figur 3). Blant fedre med vanlig heltidsarbeid er andelen henholdsvis 15 og 9 prosent. Sett på bakgrunn av at arbeidsmiljøloven faktisk åpner for nedsatt arbeidstid for arbeidstakere med omsorgsansvar, er det rart at såpass mange fedre ønsker kortere arbeidstid uten at de faktisk søker om arbeidstidsreduksjoner. Ettersom ønskene om kortere arbeidstid gjelder uansett om lønnen reduseres, kan det ikke være økonomiske forhold som hindrer dem i å arbeide mindre. Muligens oppleves kravene på jobben som såpass omfattende at arbeidstidsreduksjoner ikke virker realistiske, kanskje er normer om heltidsinnsats på arbeidsplassen så sterke at man rett og slett ikke kommer på muligheten av å arbeide mindre, eller kanskje sees redusert arbeidsinnsats som et hinder for framtidige karrierplaner.

Flere mødre enn før ønsker kortere arbeidstid

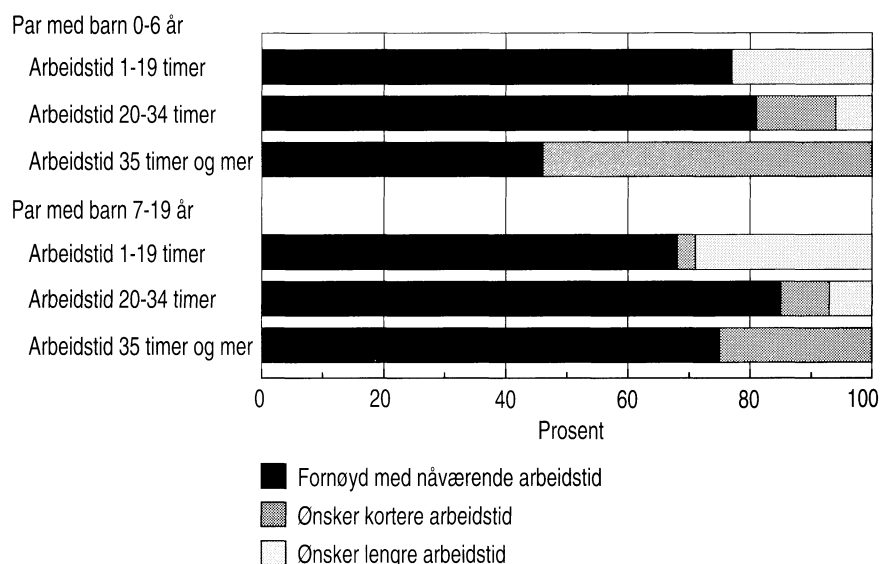
Også for kvinners vedkommende er det en tendens til at ansatte oftere enn før ønsker kortere arbeidstid enn de har. I 1995 gjaldt dette 18 prosent, mot 13 prosent i 1991. Mønsteret varierer noe mellom ulike familiefaser. Mens det har vært liten endring blant gifte mødre med barn i skolealder, er det flere gifte småbarnsmødre enn tidligere som ønsker kortere arbeidstid. Hele 29 prosent av de ansatte sier her at de kunne tenke seg kortere arbeidstid selv om lønnen ble redusert (tabell 6). Ved inngangen til 1990-åra var andelen 21 prosent. 7 prosent ønsker lengre arbeidstid. Dette er omtrent samme andel som i 1991.

Endringen i retning av at flere uttrykker ønske om kortere arbeidstid, må sees i lys av dreiningen mot mer heltidsarbeid blant småbarnsmødre. Det er først og fremst mødre med full jobb som vil ha kortere arbeidstid. Vel halvparten kunne her tenke seg å redusere tidsinnsatsen i yrkeslivet (figur 4). Dette tyder på at mange opplever full jobb som ganske slitsomt. Mens heltidsarbeidende småbarnsmødre ønsker kortere arbeidstid, har mødre med korte deltidsordninger det motsatte problemet. Her ønsker mange, 23 prosent, lengre arbeidstid enn de faktisk har⁸. Alt i alt ville 36 prosent av alle ansatte småbarnsmødre ideelt sett foretrekke en annen arbeidstidsordning enn den de har. Levekårsundersøkelsen gir ikke opplysninger om hvilken arbeidstid som ønskes, men tidligere studier har vist at mødre med kort deltidsarbeid ofte ønsker å arbeide lang deltid (Hobæk 1993). Vi vet heller ikke hva som hindrer disse mødrene å arbeide mer.

Både etterspørsels- og tilbudsfaktorer kan tenkes å ha betydning. Kanskje er ikke arbeidsgiver villig til å utvide arbeidstiden, og kanskje er det manglende barnetilsynsordninger eller andre krav i forbindelse med familielivet som gjør det vanskelig å jobbe mer.

Også blant mødre med barn i skolealder varierer arbeidstidsønskene klart med vanlig arbeidstid. Mønsteret er det samme som blant småbarnsmødre, men nivået er et annet. 25 prosent av de heltidsarbeidende kunne her tenke seg kortere arbeidstid, altså atskillig færre enn blant småbarnsmødrene. Dette tyder på at selv om også en del mødre med større barn synes full jobb er slitsomt, er dette mindre utbredt enn blant småbarnsmødre. Ønsker om lengre arbeidstid er imidlertid minst like vanlig blant mødre med skolebarn som har korte deltidsordninger, som blant småbarnsmødre med kort deltid.

Figur 4: Ansatte mødre med ulik arbeidstid, etter hvorvidt de er fornøyd med sin nåværende arbeidstid, ønsker kortere arbeidstid i hovedyrke, forutsatt at lønnen reduseres tilsvarende, eller ønsker lengre arbeidstid. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen

Alt i alt ser det ut til å være en viss polarisering blant sysselsatte mødre både når det gjelder arbeidstid og arbeidstidsønsker. På den ene side er det en del mødre med full jobb som ønsker å arbeide mindre, på den annen side en del mødre med korte deltidsoordninger som ønsker å trappe opp arbeidsinnsatsen. Størst tilfredshet ser det ut til å være blant mødre med lang deltid. Her betrakter over 80 prosent av de ansatte sin nåværende arbeidstid som ideell.

Som for fedrenes vedkommende kan vi også for mødrene spørre hvorfor ikke heltidsarbeidende som ønsker

kortere arbeidstid, faktisk reduserer arbeidstiden så lenge det ikke er økonomien som står i veien. Muligens opplever også en del mødre etter hvert sterke normer om heltidsinnsats på jobben, kanskje føler enkelte at det er vanskelig å holde seg faglig oppdatert hvis arbeidsinnsatsen trappes ned, og kanskje innebærer deltidarbeid mindre interessante arbeidsoppgaver eller reduserer sjansene for lønnsopprykk og framtidig karriere.

Blant enslige forsørgere har det vært en markert endring i arbeidstidspreferanser på første halvdel av 1990-

tallet. Mens bare 6 prosent av de ansatte her ønsket kortere arbeidstid i 1991, gjaldt dette hele 25 prosent i 1995 (tabell 6). Ønsker om lengre arbeidstid ser derimot ut til å ha blitt noe mindre vanlig. Endringene har trolig sammenheng med forskyvningene mot lengre arbeidstid blant enslige mødre. Det er først og fremst heltidsansatte som uttrykker ønsker om kortere arbeidstid selv om lønnen skulle minke tilsvarende. Andelen er her 30 prosent.

Mer husarbeid blant fedre....

Tidspress og travelhet i hverdagen avhenger ikke bare av tidsbindinger i

yrkeslivet, men også av forpliktelser hjemme. Tidsbruksstudier har vist at utviklingen mot økt yrkesarbeid blant mødre, er blitt fulgt av betydelige reduksjoner av tiden brukt til husarbeid. Mødre ved inngangen til 1990-åra brukte i gjennomsnitt vel 14 timer mindre pr. uke til vanlig husarbeid enn mødre ved inngangen til 1970-åra (Kitterød og Opdahl 1992). Endringene var mest markert på 1970-tallet, men også på 1980-tallet var nedgangen betydelig. Reduksjonen i mødres husarbeid ble ikke møtt av noen særlig økning blant fedre. På begynnelsen av 1990-tallet brukte småbarnsfedre i gjennomsnitt bare om lag 1 time mer pr. uke til husarbeid enn fedre et par tiår tidligere. Alt i alt var det altså betydelige reduksjoner i foreldres tid til husarbeid på 1970- og 1980-tallet, noe som bidrog til at dagliglivet ble mindre hektisk enn mødres økte yrkesdeltakelse skulle tilsi.

Vi vet ikke om endringen innebærer at det faktisk produseres mindre hjemme, økt effektivitet i husarbeidet, mer bruk av tekniske hjelpemidler, mer kjøp av ferdigvarer, eller nye oppfatninger av hva som er akseptabel standard i hjemmet. Det er ganske sikkert flere forhold som spiller inn, men det er rimelig å anta at endrede oppfatninger av nødvendig standard med hensyn til rengjøring, rydding og matlaging spiller en vesentlig rolle (Haraldsen og Kitterød 1992), det samme gjelder mer generelle ideologiske og kulturelle endringer (Grønmo og Lingsom 1986). Multivariate analyser tyder på at teknisk utstyr har mindre å si for omfanget av husarbeidet enn man ofte tror (Langsether og Lømo 1996).

Selv om foreldre bruker langt mindre tid til husarbeid enn tidligere, har andre sider ved foreldrerollen fått større betydning. Praktisk barneomsorg og aktivt samvær med barn har

økt i omfang (Kitterød 1992). I løpet av 1970- og 1980-åra så man en betydelig økning i foreldres tid til aktiv omsorg for barn. Både blant fedre og mødre skjedde det en omprioritering av innsatsen hjemme i retning av mindre husarbeid og mer aktiv barneomsorg. Fram til 1990 bestod endringene i farsrollen først og fremst i større deltakelse i arbeidet med barna, ikke i mer tid ved komfyr og skurebøtter.

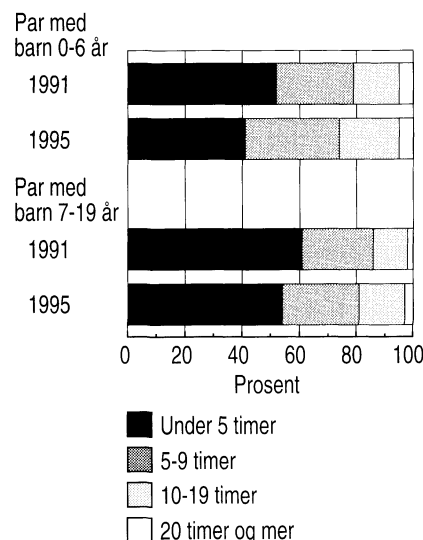
Det finnes ikke tidsbruksstudier som kan fortelle hvordan foreldres tidsmønster hjemme har utviklet seg på første halvdel av 1990-tallet, men levekårsundersøkelsen gir en pekepinn om endringer i tid til vanlig husarbeid. Den gir imidlertid ikke opplysninger om tid brukt til omsorg for, og samvær med barn. Vi får derfor ikke noe fullstendig bilde av innsatsen hjemme. Har utviklingen fra 1980-tallet med en reduksjon i mødres husarbeid og et stabilt nivå blant fedre fortsatt på 1990-tallet, eller representerte inngangen til 1990-åra et slags bunnivå når det gjelder tid til praktisk husarbeid, slik at det ikke er rom for ytterligere nedskjæring? Er det fremdeles slik at endringer i farsrollen ikke gir seg utslag i økt husarbeid, eller er tendensen til lengre arbeidsdager i yrkeslivet blant mødre blitt fulgt av større innsats hjemme blant fedre?

I levekårsundersøkelsen er det spurt hvor mange timer som vanligvis brukes til husarbeid pr. uke. Som husarbeid regnes her matlaging, rengjøring, vask og stell av tøy m.m., men ikke pass av barn og syke.⁹ Spørsmålet har faste svaralternativer. Det er derfor ikke mulig å regne ut gjennomsnittlig tidsbruk.

Mens tidsnyttingsundersøkelser viser at det var små endringer i fedres tid til husarbeid på 1970- og 1980-tallet, tyder levekårsundersøkelsene på at

fedre bruker noe mer tid til husarbeid i dag enn ved inngangen til 1990-åra. Mens halvparten av småbarnsfedrene i 1991 utførte husarbeid mindre enn 5 timer pr. uke, gjaldt dette 41 prosent i 1995 (figur 5). Andelen som bruker fra 5 til 19 timer pr. uke har økt, men det er fremdeles svært få, bare 5 prosent, som bruker minst 20 timer i uka. Det kan dermed se ut til at endringer i farsrollen nå også kommer til uttrykk ved økt deltakelse i det rutinemessige husarbeidet, ikke bare ved at man tar seg mer av barna enn tidligere generasjoner av fedre. Endringen kan ha sammenheng med at forskyvninger mot lengre arbeidsdager blant småbarnsmødre krever større innsats hjemme av fedre. Den må også sees i lys av at 1980-åras utvikling mot mer overtids- og ekstraarbeid blant fedre ser ut til å ha snudd, noe som kan ha gitt større rom for andre gjøremål. Det er imidlertid vanskelig å si hva som kom først, tendensen til mindre merarbeid i yrkeslivet, eller opptrappingen av husarbei-

Figur 5: Antall timer pr. uke brukt til husarbeid blant fedre med barn i ulike aldersgrupper. 1991 og 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsene

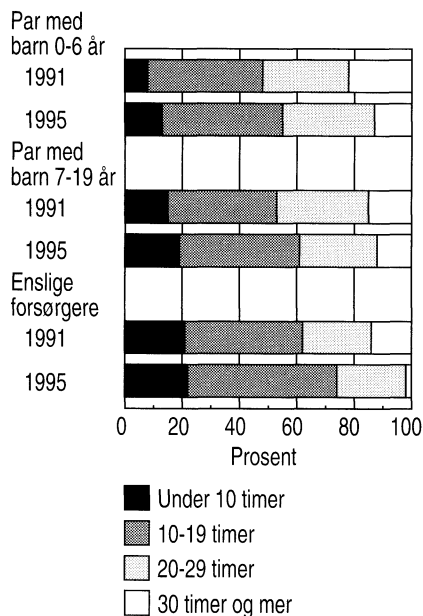
det. Men selv om småbarnsfedre bruker noe mer tid til husarbeid enn tidligere, er tidsinnsatsen for de fleste vedkommende fremdeles forholdsvis beskjeden. 3 av 4 småbarnsfedre bruker under 10 timer pr. uke, eller maksimalt vel 1 time i gjennomsnitt pr. dag, til husarbeid.

Fedre med barn i skolealder bruker jevnt over noe mindre tid til husarbeid enn småbarnsfedre, men også her er det en viss tendens til at innsatsen har økt siden 1991 (figur 5). Andelen som bruker under 5 timer pr. uke har gått noe ned, mens andelen som bruker lengre tid har økt. Endringene er imidlertid mindre markerte enn blant småbarnsfedre.

.... og mindre blant mødre

For mødres vedkommende ser det ut til at tiden til husarbeid har fortsatt å gå ned på 1990-tallet. Særlig gjelder

Figur 6: Antall timer pr. uke brukt til husarbeid blant mødre med barn i ulike aldersgrupper, 1991 og 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsene

dette for gifte småbarnsmødre og enslige forsørgere. I 1991 brukte 22 prosent av småbarnsmødrene minst 30 timer pr. uke til husarbeid (figur 6). I 1995 var andelen redusert med 9 prosentpoeng. Noe flere enn før utførte husarbeid mindre enn 20 timer pr. uke.

Mødre med barn i skolealder bruker noe mindre tid til husarbeid enn småbarnsmødre. Også i denne gruppen ser det ut til å ha vært en viss reduksjon i husarbeidet på første halvdel av 1990-tallet, men endringen er mindre enn blant mødre med yngre barn.

Kvinnelige enslige forsørgere bruker klart mindre tid til husarbeid i dag enn ved inngangen til 1990-åra. Mens 14 prosent brukte minst 30 timer pr. uke i 1991, gjaldt dette bare 2 prosent i 1995. Andelen som bruker 10-19 timer pr. uke har derimot økt. Endringer i tiden til husarbeid må sees i sammenheng med økt yrkesaktivitet i denne gruppen. Når flere har inntektsgivende arbeid, og de sysselsatte har lengre arbeidstid enn før, blir tid og overskudd til husarbeid mer begrenset.

Husarbeidet jevnere fordelt mellom mødre og fedre

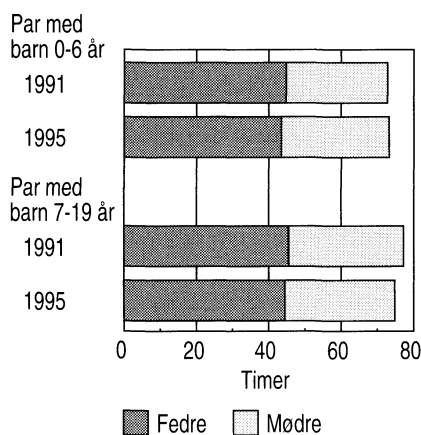
I likhet med yrkesarbeidet ser det ut til at også husarbeidet er blitt noe jevnere fordelt mellom mødre og fedre på første halvdel av 1990-tallet. Også på 1970- og 1980-tallet ble kjønnsforskjellene i tiden til husarbeid redusert, men endringen skyldtes da i hovedsak at mødre skar ned på hjemmearbeidet, ikke at fedre økte sin innsats. Levekårsundersøkelsen kan tyde på at dette mønsteret er endret på første halvdel av 1990-tallet. Reduksjonen i mødres husarbeid er møtt av en viss økning blant fedre. Ulikt hva som har vært tilfelle tidligere, ser det dermed ut til å ha vært en viss omfordeling av husarbeidet de

siste åra. Mens det tidligere er hevdet at utviklingen mot mindre kjønnsforskjeller i fordelingen av hjemmearbeidet først og fremst har vært kvinners ansvar (Grønmo og Lingsom 1986), ser vi nå altså tegn til en viss opptrapping av fedres engasjement i det rutinemessige husarbeidet. Ettersom det ikke er mulig å lage gjennomsnittsberegninger for tid brukt til husarbeid på grunnlag av levekårsundersøkelsene, kan vi ikke angi nærmere hvor store disse endringene er. Av samme grunn er det vanskelig å avgjøre om økningen blant fedre tilsvarende nedgangen blant mødre. Vi vet derfor ikke hvorvidt utviklingen fra tidligere med en klar reduksjon i barnefamilienes tid til husarbeid har fortsatt på 1990-tallet.

Travlere dager i barnefamilie?

Da levekårsundersøkelsene ikke gir noe fullstendig bilde av barnefamiliers tidsmønster, kan vi ikke gi noe klart svar på hvorvidt dagliglivet er blitt travlere eller ikke siden inngangen til 1990-åra. Opplysninger om arbeidstid og tid brukt til husarbeid tyder imidlertid på at nivået har vært forholdsvis stabilt, men at det, særlig blant småbarnsforeldre, har skjedd en viss omfordeling både av betalt og ubetalt arbeid. 1980-tallets utvikling i retning av at stadig flere fedre hadde lang arbeidstid, ser ut til å ha stoppet opp og snudd, mens vi blant småbarnsmødre ser en forskyvning mot lengre arbeidstid. Ser vi fedres og mødres tid i sammenheng, var den gjennomsnittlige samlede arbeidstiden for gifte småbarnsforeldre omtrent den samme i 1995 som i 1991 (figur 7). Tendensen til at lang arbeidstid er mer utbredt blant fedre med hjemmeboende barn enn blant menn i andre familiefaser, er også blitt mindre markert. I 1995 var andelen med lang ukentlig arbeidstid like høy blant menn i en del andre familiefaser som den var blant fedre.

Figur 7: Summen av fedres og mødres gjennomsnittlige ukentlige arbeidstid. Tall for foreldre med barn i ulike aldersgrupper. Timer. 1991 og 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsene

Mens småbarnsfedre har redusert tiden til inntektsgivende arbeid, ser det ut til å ha vært en viss opptrapping av tiden til husarbeid. Mødre har derimot redusert husarbeidstiden ytterligere på 1990-tallet. Samlet sett kan det altså se ut til at både småbarnsfedre og småbarnsmødre har omtrent like lange arbeidsdager nå som ved inngangen til 1990-åra, men at det for fedres vedkommende har skjedd en viss forskyvning fra betalt til ubetalt arbeid, mens utviklingen for mødre har gått i motsatt retning. Tidsnyttingsundersøkelser har vist at både mødre og fedre ved inngangen til 1990-åra brukte atskillig mer tid til praktisk omsorg for, og aktivt samvær med, barn enn foreldre gjorde tidligere. Slike oppgaver utgjorde i 1990 en vesentlig del av foreldrenes tidsbudsjett. Vi vet ikke hvordan utviklingen på dette området har vært på første halvdel av 1990-tallet. Hvis endringen mot mer aktiv oppmerksomhet om barn har fortsatt, kan dette ha ført til en opplevelse av større travelhet i hverdagen selv om yrkes- og husarbeidet ikke tar mer tid enn

tidligere. Men mye arbeid i forbindelse med barn er selvvalgt og ønsket, og bidrar neppe på samme måte som det praktiske husarbeidet til en følelse av tidspress.

For fedre og mødre med barn i skolealder er endringene hittil på 1990-tallet mindre markerte enn for småbarnsforeldres vedkommende. Også her ser vi tegn til at lang arbeidstid for fedre er blitt mindre vanlig, men det har ikke vært forskyvninger mot lengre arbeidstid blant mødre. Det ser ut til at den samlede tiden til yrkesarbeid for fedre og mødre sett under ett, faktisk er noe redusert i perioden (figur 7). Som for småbarnsforeldre har det vært tendenser til omfordeling av husarbeidet ved at fedre gjør noe mer, mens mødre gjør noe mindre. Alt i alt kan det se ut til at tidsbudsjettet blant foreldre med barn i skolealder er blitt noe mindre stramt i perioden. Men heller ikke her vet vi hvordan tidsbruk knyttet til barneomsorg har endret seg.

Kvinnelige enslige forsørgere bruker mer tid til yrkesarbeid enn ved inngangen til 1990-åra, både ved at flere er sysselsatt, og ved at arbeidstiden blant de sysselsatte har økt. Tiden til husarbeid er derimot vesentlig redusert, noe som kan ha bidratt til at den samlede tid til yrkes- og husarbeid har vært ganske stabil.

Til tross for at opplysninger om arbeidstid og husarbeid ikke peker i retning av at norske barnefamilier har fått strammere tidsbudsjett på første halvdel av 1990-tallet, tyder opplysninger om arbeidstidsønsker på at noe flere enn før gjerne vil ha mer rom for andre gjøremål enn yrkesarbeidet. For alle sysselsatte sett under ett er det en klar tendens til at ønsker om kortere arbeidstid ble mer utbredt i perioden. Mønsteret gjelder også for foreldres vedkommende, og mest markert er endringene blant

enslige forsørgere. Det at flere uttrykker ønsker om kortere arbeidstid kan ikke uten videre tolkes dithen at opplevelsen av travelhet og tidspress har blitt mer utbredt, men gir en indikasjon på at flere enn før ønsker, eller har råd til, å ha større rom for gjøremål utenom jobben.

Vi har her diskutert endringer i barnefamiliers tidsbruk og tidsopplevelse ved å se alle fedre under ett og alle mødre under ett. Trolig er det store variasjoner i endringsmønsteret mellom ulike grupper av foreldre. Det kan derfor tenkes at noen har fått mer hektiske hverdager enn tidligere, mens andre har fått mer romslige tidsbudsjett. Videre kan det tenkes at noen har fått en jevnere kjønnsmessig arbeidsdeling av lønnet og ulønnet arbeid, mens andre har hatt en utvikling i motsatt retning. Ytterligere analyser av datamaterialet kan belyse slike variasjoner nærmere.

1. For en oppsummering av utviklingstrekk på arbeidsmarkedet på 1980- og første halvdel av 1990-tallet, se kapitlet om Sosiale indikatorer 1980-1995 i Samfunnspeilet nr. 4, 1995.

2. Levekårsundersøkelsens kartlegging av arbeidstid skiller seg noe fra det som er praksis i arbeidskraftundersøkelsene. I levekårsundersøkelsen spør man om vanlig arbeidstid pr. uke. I arbeidskraftundersøkelsen spør man om *avtalt* og *faktisk* arbeidstid pr. uke (NOS C 256). Avtalt arbeidstid gjelder antall arbeidstimer pr. uke som den ansatte ifølge arbeidskontrakten skal være på arbeid. For selvstendige, familiearbeidere og ansatte uten arbeidstidsavtale registreres her vanlig gjennomsnittlig ukentlig arbeidstid siste 4 uker. Faktisk arbeidstid gjelder antall timeverk som ble brukt til inntektsgivende arbeid i undersøkelsesuka.

3. For barns vedkommende gjenspeiles disse endringene, samt endringer i mødres arbeidstid, i at færre enn før opplever at minst en av foreldrene har lang arbeidstid. I 1991 hadde 43 prosent av barn 0-15 år minst én forelder med lang arbeidstid. I 1995 var andelen 28 prosent. Endringene har vært mest markert blant de yngste barna.

4. Fra årsskiftet 1986/1987 ble det iverksatt en generell arbeidstidsforkortelse til 37 1/2 time pr. uke. Den gjaldt først og fremst arbeidere som hadde avtale om lengre arbeidstid enn funksjonærer.

5. Det er viktig å være klar over at også mødre med svangerskaps- eller omsorgspermisjon regnes som sysselsatte. En del av de sysselsatte mødrene utførte altså ikke inntektsgivende arbeid på intervju tidspunktet.

6. Tallene er beregnet på grunnlag av tabeller i NOS C 20 og NOS C 256 (Statistisk sentralbyrå 1992a og 1995a). I arbeidskraftundersøkelsene klassifiseres sysselsatte med en ukentlig arbeidstid på 1-36 timer som deltidsarbeidende. Unntaket er sysselsatte med en arbeidstid på 30-36 timer pr. uke som oppgir at det ikke finnes heltidsarbeid i yrket. Disse klassifiseres som heltidsarbeidende. I beregningene her har vi imidlertid valgt å regne disse som deltidsarbeidende.

7. For alle menn sett under ett er endringene på 1990-tallet statistisk signifikante. Når materialet brytes ned på familiefasegrupper, blir antall personer lavere. Endringene er derfor ikke signifikante for hver enkelt familiefasegruppe.

8. Levekårsundersøkelsens spørsmål om ønsker om lengre arbeidstid kan ikke sammenlignes med arbeidskraftundersøkelsens mål på undersyssetting. For å bli klassifisert som undersyssett må følgende betingelser være oppfylt: Man må arbeide deltid, man må ønske lengre arbeidstid enn man har, man må ha søkt om å få lengre arbeidstid, og man må kunne starte med lengre arbeidstid innen 1 måned (Hobæk 1993). Dette er altså et strengere mål enn det som benyttes i levekårsundersøkelsene.

9. Opplysningene her er ikke helt sammenlignbare med dem som kommer fram i tidsnyttingsundersøkelser. I tidsnyttingsundersøkelser registreres tidsbruk ved at folk fører dagbok hvor de for hvert kvarter noterer sine gjøremål. Dette gir mer nøyaktige opplysninger enn vanlige spørreskjema hvor folk blir bedt om å angi tidsbruk i løpet av en dag, en uke o.l. Særlig når det gjelder aktiviteter som ikke er klart avgrenset i tid, men består av bidrag av varierende lengde i løpet av uka, kan det være vanskelig å angi korrekt tidsbruk i utvalgsundersøkelser uten dagbokføring. Levekårsundersøkelsens opplysninger om tid til husarbeid er derfor mindre nøyaktige enn opplysninger fra tidsnyttingsundersøkelser.

Litteratur

- Barstad, A. (1992): "Arbeidsmarkedet på 1980-tallet: Utjevning mellom kjønnene, økende ulikhet mellom generasjonene". *Samfunnsspeilet* nr. 1, s.4-8.
- Berg, A. M., R. Lavik og I. L. Solvang (1990): *Tid til likestilling? Likestillingspolitikk og tidsorganisering 1970-90*. SIFO-rapport nr. 5.
- Bø, T. P. (1989): "Arbeid". I *Sosialt utsyn 1989*. Sosiale og økonomiske studier nr. 70. Statistisk sentralbyrå.
- Ellingsæter, A. L. (1988): *Merarbeid. Om arbeid utover ordinær arbeidstid*. Rapport 88/25. Statistisk sentralbyrå.
- Ellingsæter, A. L. (1991): "Hvorfor jobber pappa overtid? Om årsaker til og konsekvenser av fedres lange arbeidstid". I R. Haukaa (red): *Nye kvinner, nye menn*. Oslo: Ad Notam.
- Ellingsæter, A. L. (1994): "Dobbeltarbeidende mødre og familieskulkende fedre?". I I. Frønes og A. Hompland (red): *Den nye barne- og familieboke*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grønmo, S. og S. Lingsom (1986): "Increasing equality in household work: patterns of time-use change in Norway". *European Sociological Review*, vol 2, nr. 3, s. 127-189.
- Gulbrandsen, L. og M. Hoel (1986): *Norske kvinners yrkesdeltakelse på 80-tallet. Kontinuitet og nye tendenser*. INAS-rapport nr. 7, Oslo.
- Gulbrandsen, L. og C. Ulstrup Tønnesen (1991): *Småbarnsfamilier i dagens Norge. Første rapport fra en surveyundersøkelse av barnefamiliers økonomiske levekår*. INAS-notat nr. 3.
- Haraldsen, G. og H. Kitterød (1992): *Døgnet rundt. Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90*. SØS nr. 76, Statistisk sentralbyrå.
- Hobæk, T. (1993): "Skjult ledighet: Undersyssetting". *Samfunnsspeilet* nr. 2. s. 5-7.
- Kitterød, R. H. og S. Opdahl (1992): "Småbarnsforeldre: Lange dager, men tid til barna". *Samfunnsspeilet*. nr. 2, s. 2-9.
- Kitterød, R. H. (1992): "Småbarnsforeldre: Mye sammen med barna, men mer foreldreskift enn før." *Samfunnsspeilet* nr. 3, s. 5-11.
- Kjeldstad, R. (1991): "Småbarnsmødrenes tid på arbeidsmarkedet". *Samfunnsspeilet* nr. 3, s.16-19.
- Kjeldstad, R. (1993): "Kvinner og menn på arbeidsmarkedet". I R. Kjeldstad og J. Lyngstad: *Arbeid, lønn og likestilling*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kvande, E. (1994): "6-timers kvinnen og 60-timers mannen". I B. Fougner og M. Asp-Larsen (red): *Norden - kvinners paradys?* Nordisk Ministerråd, Nord: 1994:14.
- Langsether, Å. og A. Lømo (1996): *Bedre tid? Gifte kvinners tidsbruk. Endringer 1970 - 1990*. INAS-rapport nr. 2 (Under redigering).
- Pedersen, V. (1995): "Rentenedgang gav barnefamilier solid inntektsøkning". *Ukens statistikk* nr. 39, s. 6, Statistisk sentralbyrå.
- Skrede, K. (1989): *Work, family and life-cycle squeezes: The need for a social and economic policy for the reproductive sphere*. INAS-notat 1989:12, Oslo.
- Statistisk sentralbyrå (1992a): *Arbeidsmarkedsstatistikk 1991*, NOS C 20, Statistisk sentralbyrå.
- Statistisk sentralbyrå (1992b): *Levekårsundersøkelsen 1991*, NOS C 43, Statistisk sentralbyrå.
- Statistisk sentralbyrå (1995a): *Arbeidsmarkedsstatistikk 1994*, NOS C 256, Statistisk sentralbyrå.
- Statistisk sentralbyrå (1995b): "Sosiale indikatorer 1980-1995. Velferdsutviklingen de siste 15 år". *Samfunnsspeilet* nr. 4, s. 40-51.

Ragni Hege Kitterød og Kari-Mette Roalsø er første-konsulenter i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.

Flere aleneboende, men færre venneløse

24

Stadig flere bor alene, og færre har besøkskontakt med mange naboer. Det mest påfallende utviklingstrekket i det sosiale kontaktmønsteret er imidlertid at flere oppgir å ha en fortrolig venn utenom egen familie. Flest sosialt isolerte og ensomme finner en blant de eldste kvinnene. Andre grupper som oftere enn andre oppgir at de føler seg ensomme er aleneboende, enslige og ikke-yrkesaktive.

Anders Barstad

Går vi mot et samfunn preget av større ensomhet og mindre solidaritet og fellesskap, slik det ofte hevdes? "Oppløsning av sosiale nettverk" er en standardforklaring på økningen av en rekke sosiale problemer, blant annet selvmord og kriminalitet. Hvilken støtte kan en hente for slike antakelser i levekårsundersøkelsene?

Gode familie-, vennskaps- og naborelasjoner representerer viktige ressurser i mange sammenhenger. Mange undersøkelser viser betydningen av sosial støtte for fysisk og psykisk helse. Studier av subjektiv livskvalitet tyder på at sosiale relasjoner er blant de sidene ved levekårene som betyr mest for livskvaliteten. Kvaliteten på ektefelle- eller samboerrelasjonen synes å bety spesielt mye. Hvilke sosiale relasjoner som er de viktigste vil imidlertid variere med hvilken livsfase en er i. For ungdom betyr foreldre og venner spesielt mye, mens et godt naboskap kan være viktig for eldre og andre ikke-yrkesaktive, som mer enn andre er avhengig av et godt nærmiljø (Barstad 1993).

Før vi går videre til å se på utviklingen i de sosiale relasjonene, må det nevnes at levekårsundersøkelsene har visse begrensninger som kilde til forståelse av de sosiale relasjonenes utvikling. For det første er hovedvekten lagt på de rent kvantitative sidene ved de sosiale kontaktene. Blant annet blir det spurt om hvor ofte den enkelte "treffer" foreldre, søsken, venner og naboer (brev- og telefonkontakter inngår ikke). Vi vet med andre ord langt mindre om utviklingen i de sosiale relasjonenes innhold, om graden av konflikt og støtte. Et annet problem er at spørsmålene ikke omfatter all familiekontakt, for eksempel ikke kontakten med tanter, onkler eller besteforeldre. Spørsmålene om vennskap gjelder vennskap utenom ens egen familie. Et tredje problem er at noen kan ha vanskelig for å innrømme at de har liten sosial kontakt i en intervju situasjon. Spesielt kan det være vanskelig å innrømme at en ikke har fortrolige venner utenom familien, eller at en føler seg ensom. En må derfor regne med en viss underrapportering i svaret på

Viktige begreper

Bor alene: Personer i enpersonhusholdninger. Flerpersonhusholdninger er definert ved at flere personer er fast bosatt i samme bolig og har minst ett daglig måltid felles.

Enslig: Personer som ikke er gift eller samboende. Det store flertallet av disse bor alene.

Sjelden kontakt med eller helt uten gode venner: Personer som, bortsett fra medlemmer av egen familie, ikke har noen gode venner på stedet, eller som er sammen med disse sjeldnere enn hver måned.

Ingen fortrolig venn: Personer som, bortsett fra medlemmer av egen familie, ikke har noen som står dem nær, og som de kan snakke fortrolig med.

Sosialt isolert: Personer som bor alene, og som verken har kontakt med nære familiemedlemmer (foreldre, søsken eller voksne barn), gode venner (på bostedet eller andre steder) eller naboer så ofte som ukentlig.

slike spørsmål. Det er vanskelig å si om underrapporteringen øker eller minsker over tid, men med tanke på den økte åpenhet og debatt om slike spørsmål, er det kanskje mest sannsynlig at underrapporteringen blir noe mindre over tid.

Flere aleneboende og enslige

Det blir stadig mer vanlig å bo alene. Ifølge levekårsundersøkelsen i 1980 bodde 12 prosent av den voksne befolkningen alene. Denne andelen hadde økt til 17 prosent i 1995 (figur 1). Dette er i samsvar med det vi vet fra andre kilder: Folke- og bolig-tellingene viste en fordobling av andelen enpersonhusholdninger fra 1970 til 1990 (Noack og Keilman 1993). Lavekårsundersøkelsen i 1973 viste at 9 prosent av befolkningen (17 år og eldre) bodde alene.

Denne utviklingen skyldes flere forhold: Hyppigheten av samlivsopløsninger har økt (flere skilsmisser, flere i relativt ustabile samboerforhold). Andelen i aldersgruppen 16-79 år som ikke lever i parforhold, økte fra 29 prosent i 1980 til 34 prosent i 1995. Samtidig bor de som ikke lever i parforhold oftere alene enn før. Tar vi for oss yngre enslige (aldersgruppen 25-44 år), økte andelen som bor alene i denne gruppen fra 56 prosent i 1980 til 74 prosent i 1995. Endelig er det blitt flere eldre i befolkningen, og eldre bor oftere alene enn yngre (se nedenfor).

Litt mindre nabokontakt

Antallet personer som ikke har besøkskontakt med andre familier eller husstander i nabolaget, har utgjort omkring en fjerdedel av befolkningen i hele perioden fra 1980 til 1995. Men det er blitt færre som har god kontakt med mange naboer; andelen i befolkningen som hadde besøkskontakt med fem eller flere familier/husstander ble redusert fra 28 til 18 prosent fra 1980 til 1995.

Liten familiekontakt like vanlig som før

Familie regnes her som foreldre, søsken og egne barn over 15 år som er flyttet hjemmefra. 13 prosent av befolkningen hadde i 1995 sjelden eller ingen kontakt med slike nære familie-medlemmer, og denne andelen har vært stabil i 1980-årene. "Sjelden kontakt" innebærer at en "treffer" foreldre, søsken og barn sjeldnere enn månedlig. Som nevnt er ikke alle former for familiekontakt (f.eks. tanter, onkler og besteforeldre) tatt med, heller ikke telefon- og brevkontakt.

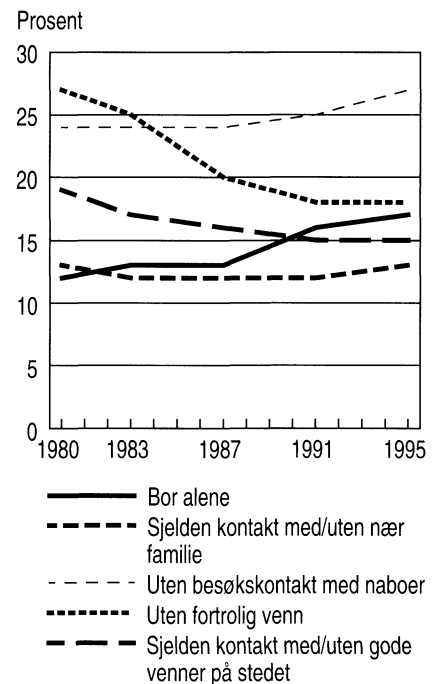
Lavere dødelighet medfører at det er blitt gradvis flere som har foreldre i live. I 1973 hadde fire av ti i den voksne befolkningen ingen foreldre i live, i 1995 vel tre av ti. Kontakten med barn som er flyttet hjemmefra, er blitt litt hyppigere i denne 20-årsperioden, mens søskenkontakten har vært så godt som uforandret (se også Noack og Barstad 1994).

Flere har kontakt med gode og fortrolige venner

Det mest påfallende trekk ved utviklingen av de sosiale relasjonene de siste 15 årene er økningen i andelen av den voksne befolkningen som har fortrolige venner utenom familien. Fortrolig venn er definert som "noen som står deg nær og som du kan snakke fortrolig med". Knappt en av fem hadde ingen fortrolig venn utenom familien i 1995, sammenlignet med omkring en av fire på begynnelsen av 1980-tallet (figur 1).

I tillegg har det vært en svak, men jevn nedgang i andelen som sier at de sjelden har kontakt med eller er helt uten "gode venner" på bostedet (utenom familien). "Sjelden kontakt" vil si at en er "sammen med" venner sjeldnere enn hver måned. Denne nedgangen skyldes nesten utelukkende en økning i kontakthypptigheten med de vennene en har, andelen som

Figur 1: Utviklingen i andelen aleneboende og i ulike former for svak sosial kontakt. Personer 16-79 år. Prosent. 1980-1995

Kilde: Lavekårsundersøkelsene

ikke har gode venner på bostedet har vært omtrent uendret (11 prosent i 1980 og 10 prosent i 1995).

Varige vennskap?

De fortrolige vennskapene synes å ha en betydelig grad av varighet. Vel 60 prosent av de som hadde fortrolige venner, oppgav i 1995 at ett eller flere (inntil tre kunne oppgis) av disse vennskapene hadde vart i 10 år eller mer. Fire av ti hadde fortrolige venner som de hadde kjent siden barndommen. De middelaldrende 45-66-åringene har færrest barndomsvenner (34 prosent) og unge 16-24 år har flest (48 prosent). Det er mer vanlig blant bosatte i spredtbygde strøk enn i de store byene å ha en barndomsvenn. Snaut halvparten av bosatte i spredtbygde strøk telte en eller flere

barndomsvenner blant sine nærmeste fortrolige venner, sammenlignet med vel en av tre i de store byene.

Organisasjonsdeltakelse: Mer idrett, mindre politikk

En viktig form for sosial deltakelse er aktiviteten i frivillige organisasjoner. Dels gir denne aktiviteten mulighet for å utvide bekjentskapskretsen og få gode venner, dels gir den mulighet for å delta i beslutninger som både angår lokalmiljøet og den større samfunnsutviklingen. Det siste gjelder spesielt fag- og yrkesorganisasjoner og politiske partier.

Organisasjonsaktiviteten har vært omtrent uforandret fra 1980 til 1995, i overkant av halvparten av befolkningen er aktive i en eller flere organisasjoner. Utviklingen har imidlertid vært nokså ulik for forskjellige organisasjonstyper. Mens andelen i befolkningen som er aktive medlemmer i idrettslag, har økt litt i perioden (fra 15 til 18 prosent), har det vært en påfallende nedgang i den politiske deltakelsen. I løpet av et tidsrom på 15 år har den aktive deltakelsen i politiske partier blitt halvert i Norge, fra 6 prosent av befolkningen i 1980 til 3 prosent i 1995. I samme tidsrom ble andelen som er medlem av et politisk parti, redusert fra 17 til 10 prosent.

De organisasjonstypene som hadde flest aktive medlemmer i 1995, var idrettslag og fag- og yrkesorganisasjoner.

Forskyvning i kontaktmønsteret

De beskrevne endringene fra 1980 til 1995 peker i retning av en viss forskyvning i det sosiale kontaktmønsteret. De sosiale relasjonene innen husholdningen er blitt mindre stabile og omfattende, mens nære, fortrolige relasjoner utenfor husholdet er blitt mer vanlig. Tidsnyttingsundersøkelser viser en lignende forskyvning, vi

tilbringer mindre tid i boligen enn tidligere. Også tiden som tilbringes i nærmiljøet, området i gangavstand til boligen, er redusert (Haraldsen og Kitterød 1992, Andersen 1993).

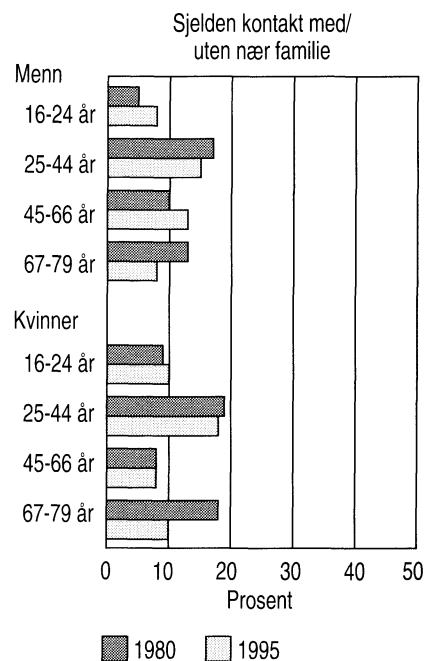
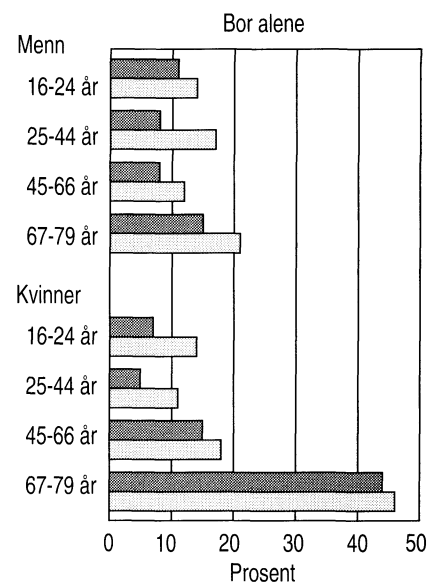
Denne utviklingen har mange årsaker. Når flere bor alene, vil flere søke sine kontakter utenfor husholdet. Det kan se ut til at en mer "kontinental" fritidskultur har fått innpass i Norge, ved at flere enn tidligere går på dans og oppsøker restauranter og kafeer (Barstad 1993). At yrkesdeltakelsen, og dermed den sosiale kontaktflaten, har økt blant kvinner, kan være en av forklaringene på at andelen med fortrolige venner har økt spesielt mye blant kvinner (se nedenfor). Det er også mulig at normene har endret seg, slik at det i større grad er blitt tillatt å være fortrolig og åpen i forhold til mennesker utenfor familie-kretsen.

Færre av de eldste kvinnene har liten familiekontakt

Hvordan har familie- og vennskapskontakten utviklet seg for menn og kvinner i ulike aldersgrupper? Tendensen til at flere bor alene har vært sterkest blant menn i alderen 25-44 år og blant kvinner under 45 år. Andelen som bor alene har endret seg minst i den gruppen hvor det er mest vanlig å bo alene, blant de eldre kvinnene. Nesten halvparten av kvinner i alderen 67-79 år bor alene, blant kvinner som er 80 år og eldre bor sju av ti alene.

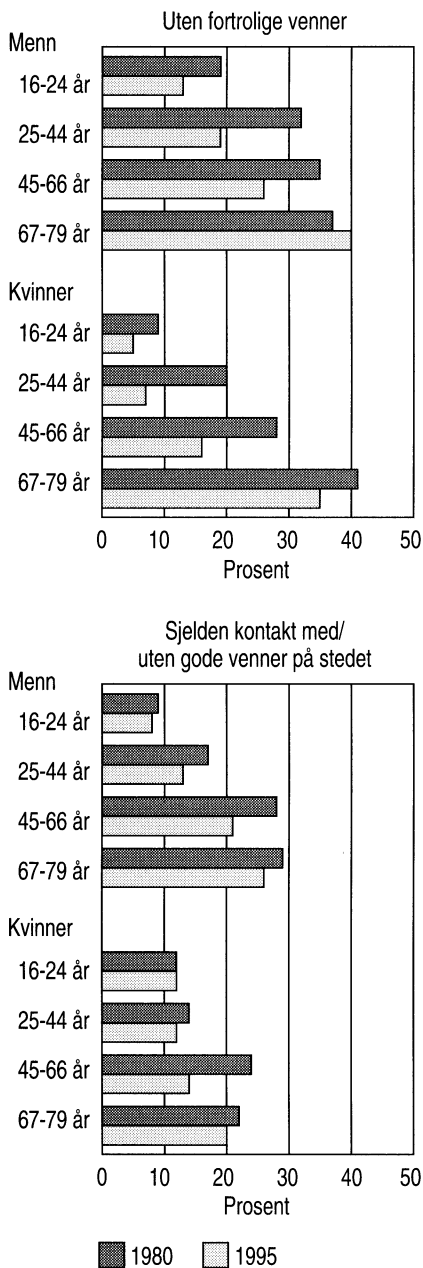
Kvinner og menn i alderen 25-44 år har dårligst familietilknytning. En må her være oppmerksom på at familietilknytning ikke omfatter ektefelle/samboer og hjemmeboende barn under 16 år. De eldre aldersgruppene har i langt større grad voksne barn som de kan ha kontakt med. I løpet av de siste 15 årene har det bare skjedd små endringer i familiekontakten for de fleste grupper. Unntaket er

Figur 2: Andelen som bor alene, og andelen som sjelden har kontakt med eller er helt uten nære familiemedlemmer, blant menn og kvinner i ulike aldersgrupper. Prosent. 1980 og 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsene

Figur 3: Andelen som mangler en fortrolig venn, og andelen som sjelden har kontakt med eller er helt uten gode venner på stedet, blant menn og kvinner i ulike aldersgrupper. Prosent. 1980 og 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsene

først og fremst kvinner i alderen 67-79 år, hvor det er klart færre i 1995 enn i 1980 som har liten familiekontakt.

Flere menn enn kvinner er uten fortrolige venner

Menn har i nesten like stor grad som kvinner kontakt med gode venner på bostedet, og økningen i denne formen for vennskapskontakt har vært omtrent den samme for begge kjønn. Derimot har kvinner i større grad enn menn fortrolige venner, og denne forskjellen har økt de siste 15 årene. Mens 22 prosent av mennene ikke hadde noen fortrolig venn utenfor familien i 1995, var tilsvarende andel for kvinner 13 prosent.

Kontakten med gode venner på stedet har økt mest i den "godt voksne" aldersgruppen 45-66 år. Andelen som mangler en fortrolig venn, er sterkest redusert i aldersgruppene 25-44 og 45-66 år, særlig blant kvinner. Det er bare blant de eldste mennene at antallet som mangler fortrolige venner har vært uendret.

Hvor utbredt er sosial isolasjon og ensomhet?

Levekårsundersøkelsene gir et bilde av et samfunn hvor den sosiale kontakthyppheten er meget stor, og hvor antallet sosialt isolerte er svært lite. To tredjedeler av den voksne befolkningen er minst ukentlig sammen med gode venner. Litt mer enn halvparten av de som har foreldre de ikke bor sammen med, treffer foreldrene omtrent daglig eller ukentlig. Hyppig søsken- og nabokontakt er litt mindre vanlig. Litt over en tredjedel er minst ukentlig sammen med naboer, omtrent den samme andelen treffer søsken en ikke bor sammen med daglig eller ukentlig.

Under 2 prosent av befolkningen har ingen gode venner utenom familien, verken på bostedet eller andre steder.

Andelen som verken har gode eller fortrolige venner, og som i tillegg bor alene, utgjør en forsvinnende liten del av befolkningen, godt under 1 prosent i 1995. Vel 1 prosent av befolkningen kan defineres som sosialt isolerte: De bor alene og treffer verken nære familiemedlemmer, venner eller naboer så ofte som ukentlig.

Hyppige sosiale kontakter er likevel ingen garanti mot ensomhet og savn av fortrolighet. Det viktige er ikke nødvendigvis omfanget av kontakten, men hvor nær og fortrolig denne kontakten er. I Levekårsundersøkelsen 1995 er det stilt et spørsmål om hvor ofte den enkelte opplever ensomhet. Som en kunne forvente er antallet ensomme større enn antallet sosialt isolerte. 4 prosent av den voksne befolkningen oppgir at de ofte føler seg ensomme, 18 prosent oppgir at det hender av og til (tabell 1). En må regne med at disse tallene representerer en undervurdering av det reelle antallet som føler seg ensomme, siden det sannsynligvis er vanskelig for en del å innrømme slike følelser i et intervju ansikt til ansikt. Undersøkelser med bruk av selvutfylt spørreskjema har funnet høyere tall (Thorsen 1990).

Flest sosialt isolerte blant eldre kvinner

Det er et lite mindretall som er sosialt isolerte i alle aldersgrupper. Gruppen eldre over 66 år har imidlertid en litt større andel isolerte enn de yngre. Særlig gjelder dette de eldre kvinnene. 4 prosent av kvinner 67-79 år og 9 prosent av kvinner 80 år og eldre bor alene og har sjeldnere enn ukentlig kontakt med nær familie, venner og naboer. Siden nær familie ikke omfatter barnebarn og nevøer/nieser, kan tallet på sosialt isolerte i denne gruppen være overvurdert. Det er også de eldre kvinnene som i størst grad oppgir at de er ensomme (tabell 1).

Aleneboende og enslige mer ensomme enn andre

Tre ganger så mange aleneboende som i befolkningen som helhet er ofte ensomme. Enslige opplever oftere ensomhet enn gifte eller samboende, først og fremst enslige som tidligere har bodd sammen med en partner. Som en kunne forvente, er det en meget sterk sammenheng mellom sosial isolasjon og ensomhet. Snaut to tredjedeler av de som er sosialt isolerte, dvs. bor alene og har sjeldnere enn ukentlig kontakt med nær familie, venner og naboer, er ofte eller av og til ensomme.

Ikke-yrkesaktive er oftere ensomme enn yrkesaktive, også når en tar hensyn til at gruppen ikke-yrkesaktive er eldre og har en større andel kvinner enn de yrkesaktive. Dette har blant annet sammenheng med at det er flere blant de ikke-yrkesaktive som er enslige.

Tabell 1: Andel som føler seg ensom, etter kjønn, alder og om en bor alene. Prosent. 1995

	Alle		Aleneboende	
	Ofte ensom	Av og til ensom	Ofte ensom	Av og til ensom
Alle	4	18	13	32
Menn	3	14	11	31
16-24 år	3	12	2	24
25-44 år	3	13	14	28
45-66 år	2	16	10	43
67-79 år	5	13	15	33
80- år	5	21	1	1
Kvinner	5	22	15	33
16-24 år	1	24	3	35
25-44 år	4	19	10	30
45-66 år	4	20	11	35
67-79 år	10	25	21	32
80- år	19	33	24	37

¹ Antallet personer som svarte er for lite til at tall kan offentliggjøres.

Kilde: Levekårsundersøkelsen

Mest nabokontakt i spredtbygde strøk

Den store forskjellen mellom de sosiale relasjonene i by og land er nabokontakten (figur 4). I de største byene er det vel fire av ti som ikke har besøkskontakt med noen av na-

boene. I spredtbygde strøk gjelder dette bare en av ti. Disse forskjellene har vært nokså stabile på 1980-tallet. Andre indikatorer på sosial kontakt viser imidlertid langt mindre forskjeller mellom by og land. Andelen av befolkningen som har liten familiekontakt, er høyest i de største byene, men varierer ellers lite mellom bostedsstrøkene. Vennekontakten og andelen som har en fortrolig venn, er omtrent den samme over alt. Riktignok er det flere i storbyene som har liten eller ingen kontakt med venner på stedet, men når en tar med kontakten med gode venner andre steder, forsvinner disse forskjellene. Det er en svak tendens til at litt flere i de største byene enn i de andre bostedsstrøkene er sosialt isolerte (3 prosent i de største byene og 1 prosent ellers i landet). Det var likevel ingen forskjeller mellom bostedsstrøkene i hvor mange som oppgav at de var ensomme.

Det er mange årsaker til disse forskjellene mellom by og land. En av dem kan være at bosatte i de største byene har bodd på stedet i kortere tid enn bosatte på landsbygda. Utviklingen av nabo- og vennskapskontakter på stedet tar tid. I tettbygde strøk med 100 000 bosatte eller mer har en av tre bodd mindre enn fem år på stedet, i spredtbygde strøk har bare en av ti bodd på stedet i så kort tid.

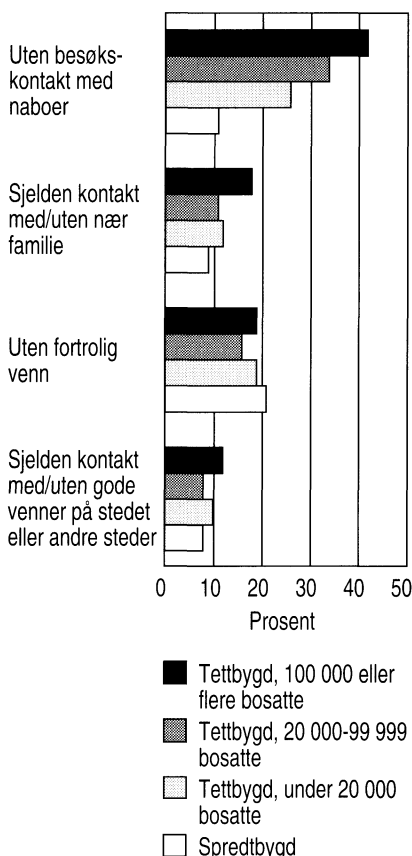
Avslutning

De utbredte antakelser om svekkede sosiale nettverk, mindre fellesskap og større grad av sosial isolasjon får begrenset støtte i levekårsundersøkelsen data. Antakelsene er riktige i den forstand at antallet samlivsbrudd er økende, og dermed antallet som til enhver tid er enslige og aleneboende. Det kan også konstateres en viss reduksjon i nabokontaktene, med andre ord den delen av de sosiale nettverkene som er knyttet til nærmiljøet. Som vist er det til gjengjeld flere enn tidligere som har fortrolige venner utenom egen familie, kontakten med gode venner på stedet er litt hyppigere, og det er ingen tendenser til svekkelse av kontakten med nære familimedlemmer.

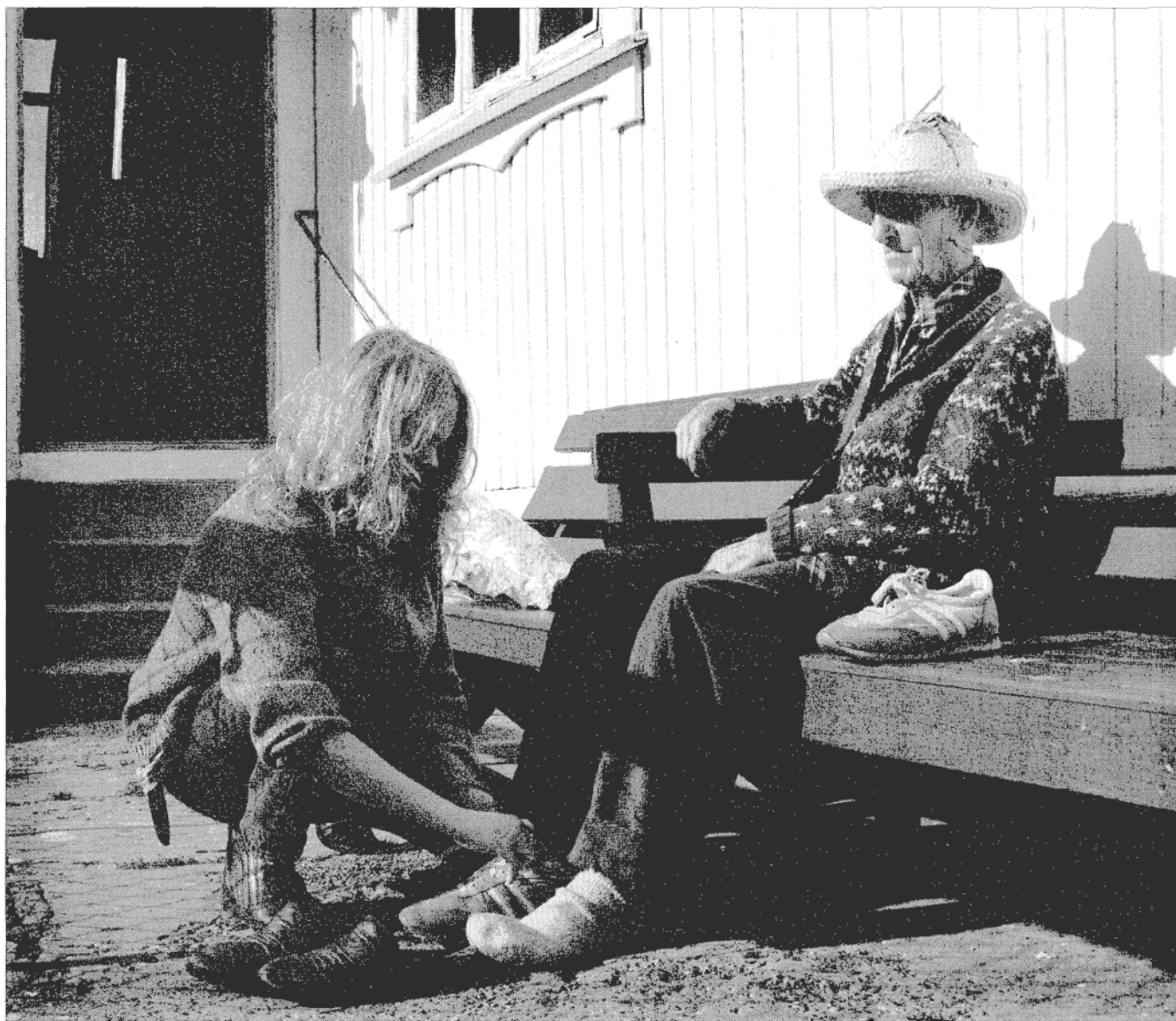
Det er mange årsaker til at utviklingen i de sosiale relasjonene ikke er fullt så negativ som en ofte får inntrykk av. Bedre kommunikasjonsforhold er sannsynligvis viktig (veitbygging, flyforbindelser, større bilhold m.m.), det samme gjelder den økte fritiden i enkelte grupper (Noack og Barstad 1994). Det kan også være grunn til å peke på den generelle økningen i kvinners samfunnsdeltakelse, ved siden av mulige endringer i holdninger og normer.

Betyr den økte kontakthyppheten utenfor husholdningen at det blir mindre ensomhet? At flere har fortrolige venner, skulle i seg selv bidra til å redusere følelsen av ensomhet i samfunnet. Men samtidig er det som nevnt blitt flere aleneboende, og antallet skilte og separerte øker. Dette er grupper som føler seg mer ensomme enn andre (se ovenfor og Thorsen 1990). Flere samlivsbrudd og flere aleneboende kan bety mer for utbredelsen av ensomhet enn den økte kontakthyppheten utenfor hus-

Figur 4: Andelen med ulike former for svak sosial kontakt i ulike bostedsstrøk. Prosent. 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsen

holdet. I en undersøkelse fra Oslo var det mangelen på ektemake/partner og "å komme hjem til tom bolig" som oftest ble nevnt som årsak til ensomhet (Thorsen 1990). Ensomhetsfølelsen har sannsynligvis også sammenheng med det generelle, følelsesmessige "klima" i samfunnet: Det er blitt mer vanlig å tenke at folk tar mindre vare på hverandre og at fellesskapsfølelsen i samfunnet er svekket.

Det er få undersøkelser som kan si noe om ensomhetsfølelsen blir mer eller mindre utbredt i samfunnet. Slike undersøkelser er også vanskelige å tolke siden det er tenkelig at underreporteringen av slike følelser blir mindre over tid. De norske "verdiundersøkelsene" tyder på en svak økning fra 1982 til 1990 i andelen av befolkningen som hadde følt seg "svært ensom eller fjern fra andre" i

løpet av de siste ukene før intervjuet (fra 10 til 13 prosent, se Listhaug m.fl. 1983, Listhaug og Huseby 1990).

Litteratur

Andersen, Arne (1993): "Nærmiljø og arbeidsmiljø". I *Sosialt Utsyn 1993*. Statistiske analyser. Statistisk sentralbyrå.

Barstad, Anders (1993): "Sosial deltaking". I *Sosialt Utsyn 1993*. Statistiske analyser. Statistisk sentralbyrå.

Haraldsen, Gustav og Hege Kitterød (1992): *Døgnet rundt. Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90*. Sosiale og økonomiske studier 76. Statistisk sentralbyrå.

Listhaug, Ola, Anders Todal Jensen og Hans Terje Mysen (1983): *Values in Norway: Study description and codebook*. ISS-rapport nr. 11, Department of sociology, the University of Trondheim.

Listhaug, Ola og Beate Huseby (1990): *Values in Norway 1990: Study description and codebook*. ISS-rapport nr. 29, Department of sociology, the University of Trondheim.

Noack, Turid og Anders Barstad (1994): "Søskenrelasjoner: Fortsatt vanlig med mange søsken og hyppig kontakt". *Samfunnsspeilet* nr. 1/94. Statistisk sentralbyrå.

Noack, Turid og Nico Keilman (1993): "Familie og husholdning". I *Sosialt Utsyn 1993*. Statistiske analyser. Statistisk sentralbyrå.

Thorsen, Kirsten (1990): *Alene og ensom, sammen og lykkelig?* Ensomhet i ulike aldersgrupper. NGI, rapport nr. 2, 1990.

Anders Barstad er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.

Mer uformell omsorg fra hushold til hushold

30

Uformell omsorg utgjør et viktig supplement til offentlige omsorgstjenester. Om lag 400 000 voksne gir regelmessig ulønnet hjelp til andre husholdninger. Flere enn før gir slik omsorg, men innsatsen pr. giver er redusert. Kvinner gir mer omsorg til foreldre enn hva menn gjør, mens menn gir mer hjelp enn kvinner til andre persongrupper. Om lag 150 000 voksne bor i husholdninger som regelmessig får uformell omsorg utenfra. Dette er særlig utbredt blant hjelpetrequende eldre som bor alene. Det er først og fremst slektninger som gir hjelp, men naboer og venner støtter i en del tilfelle opp når det ikke er barn i nærheten.

Ragni Hege Kitterød

Uformell omsorg et viktig supplement til offentlig innsats

Utformingen av pleie- og omsorgstjenester for eldre og funksjonshemmede har vært et sentralt politisk tema det siste tiåret. Organiseringen og innholdet av de offentlige tjenestene har gjennomgått store endringer, samtidig som det legges større vekt på samspill og samarbeid med private og uformelle hjelpekilder (se f.eks. Sosial- og helsedepartementet 1995). Både frivillige organisasjoner og markedsbaserte ordninger sees som viktige innslag i omsorgen for hjelpetrequende, men målt i tid er det først og fremst uformell innsats fra pårørende og andre kjente som utgjør et viktig supplement til den offentlige omsorgen. Interessen for den uformelle omsorgen har økt betydelig de siste 10-15 åra (Lorentzen 1984, Wærness 1990, Sosialdepartementet 1992). Man har vært bekymret for at det økende antallet eldre, og det at stadig flere eldre bor alene, vil føre til større behov for omsorgstjenester, samtidig som strammere offentlig økonomi kan gi dårligere muligheter for å imøtekomme dette behovet. Det har også vært antatt at økt yrkesaktivitet blant kvinner og mer flytting reduserer mulighetene for familieomsorg.

Betegnelsen *uformell omsorg* brukes gjerne om omsorg som ytes til noen man har et personlig forhold til, enten ektefelle, slektninger, naboer eller venner. Omsorgen er vanligvis ubetalt, men kan også skje mot en viss økonomisk godtgjørelse. Den kan omfatte både tilsyn, pleie, hjelp til personlig stell, husarbeid eller andre praktiske gjøremål. Flere undersøkelser har vist at den uformelle omsorgen har et betydelig omfang (Lingsom 1985 og 1991, Brevik 1990, Kitterød 1993), og det er hevet over tvil at denne innsatsen sparer det offentlige for store utgifter. Det er da også en klar politisk målsetting å støt-

te opp om pårørendes omsorgsarbeid (Sosial- og helsedepartementet 1995). Ifølge Levekårsundersøkelsen 1995 gir vel 400 000 voksne regelmessig ulønnet hjelp eller tilsyn til syke, funksjonshemmede eller eldre i andre husholdninger, mens om lag 150 000 personer bor i husholdninger som mottar slik omsorg.

Grovt sett kan vi skille mellom to typer uformell omsorg til eldre og funksjonshemmede: Den som ytes til personer man bor sammen med, og den som gis til andre husholdninger. Målt i tid er husholdsomsorgen mest omfattende. Den består i stor grad av omsorg mellom ektefeller. Det er til enhver tid forholdsvis få som gir slik omsorg, men innsatsen pr. giver er betydelig. Langt flere yter omsorg for personer i andre husholdninger, men her er innsatsen pr. giver mer beskjeden (Lingsom 1985, Kitterød 1993). I denne artikkelen beskrives omfang og endringer i uformell hjelp og omsorg mellom husholdninger med utgangspunkt i levekårsundersøkelsene. De gir ikke opplysninger om omsorg for hjelpetrequende i egen husholdning.

Mindre husholdsomsorg og mer omsorg mellom husholdninger

Selv om omsorgen mellom husholdninger er mindre omfattende enn husholdsomsorgen, har den stor betydning. For hjelpetrequende som bor alene, utgjør dette eneste form for uformell omsorg. Tidligere analyser kan dessuten tyde på at det på 1980-tallet fant sted en dreining i retning av noe mindre husholdsomsorg og mer omsorg for andre personer (Kitterød 1993, Lingsom 1993). Samlet sett ble den uformelle innsatsen noe redusert i løpet av dette tiåret, men det var bare husholdsomsorgen som gikk ned.¹ Omsorgen mellom husholdninger økte. Bekymringene for at økt yrkesaktivitet blant kvinner

svekker deres mulighet for å yte ubetalt omsorg, har ikke slått til når det gjelder hjelp og tilsyn utenfor husholdningen (Lingsom 1993). Et sentralt spørsmål i denne artikkelen er hvorvidt omsorgen mellom husholdninger har fortsatt å øke på 1990-tallet.

Hvordan kartlegges uformell omsorg?

Uformell omsorg er vanskelig å avgrense og måle. Derfor lar det seg ikke gjøre å angi eksakt hvor omfattende den er og hvor viktig den er i forhold til offentlig, privat og frivillig innsats. Beregninger som er gjort for omfanget av denne omsorgen, er basert på spørsmål i representative utvalgsundersøkelser om hvorvidt man gir eller mottar uformell omsorg, og hvor mye tid dette eventuelt dreier seg om.² Trolig besvarer folk spørsmålene ut fra noe ulike referanserammer. Det kan være glidende overganger mellom hjelp og pleie som ytes fordi mottakeren ikke greier oppgavene selv, og utveksling av tjenester som ikke bunner i noe klart hjelpebehov hos mottakeren. Videre kan det være vanskelig å skille klart mellom besøk og vanlig sosialt samvær på den ene side, og tilsyn og omsorg på den annen. Bildet vi får av den uformelle omsorgen varierer da også fra undersøkelse til undersøkelse. Det har stor betydning hvorvidt man spør givere eller mottakere. Dessuten har utformingen av spørsmålene stor betydning. Når vi ser på endringer over tid, er det derfor viktig at spørsmålsformuleringen er den samme hele veien.

I levekårsundersøkelsene kartlegges omsorg til andre husholdninger gjennom følgende spørsmål: *Gir du regelmessig noe ulønnet hjelp til slekt, venner eller naboer? Vi tenker her på praktisk hjelp til, eller tilsyn med syke, funksjonshemmede eller eldre og på pass av barn utenfor husholdningen.*³

De som svarer ja, blir så spurt om de gir hjelp/tilsyn til slektninger eller naboer, eller passer barn for slektninger eller naboer, og hvor mange timer pr. uke de eventuelt bruker til dette. Pass av barn er ikke tema i denne artikkelen, bare hjelp/tilsyn til gamle eller syke. Undersøkelsen kartlegger ikke nærmere hva slags hjelp som ytes, om det er hjelp til praktiske gjøremål eller tilsyn og sosial kontakt. Uformell omsorg mottatt fra andre husholdninger blir målt gjennom følgende spørsmål: *Får husholdningen regelmessig noe ulønnet hjelp fra slekt, venner eller naboer? Vi tenker her på praktisk hjelp til, eller tilsyn med syke, funksjonshemmede eller gamle.* De som svarer ja, blir spurt hvor mange timer pr. uke de mottar slik hjelp. I det følgende diskuteres uformell omsorg først med utgangspunkt i opplysninger fra giverne, dernest med utgangspunkt i opplysninger fra mottakerne. Når vi ser på endringer over tid, vises tall for aldersgruppen 16-79 år. Når vi bare ser på situasjonen i 1995, vises tall for alle 16 år og over.⁴

Omsorg mellom husholdninger spres på flere hender

1980-tallets økning i omsorg mellom husholdninger bestod i at flere gav omsorg (Kitterød 1993).⁵ Innsatsen pr. giver ble noe mer beskjeden, men det økte antallet givere innebar at

innsatsen samlet sett ble større. Omsorgen ble altså fordelt på flere hender (Lingsom 1993). Levekårsundersøkelsene tyder på at denne utviklingen har fortsatt på 1990-tallet. I 1995 gav 17 prosent av alle voksne (16-79 år) regelmessig ulønnet hjelp til slekt, venner eller naboer (tabell 1). Dette var en økning på 6 prosentpoeng i forhold til 1991 og nesten en fordobling i forhold til 1980. Samtidig har innsatsen pr. giver gått ned. I 1995 brukte hver giver i gjennomsnitt 4,1 timer pr. uke til omsorg for personer utenfor husholdningen. I 1991 var tilsvarende tall 4,6 timer og i 1983 5,5 timer. Selv om innsatsen pr. giver er redusert, har det økte antall givere medført at den gjennomsnittlige tidsinnsatsen for befolkningen sett under ett har økt. I 1995 brukte hver person (16-79 år) i gjennomsnitt 0,7 timer til omsorg for andre husholdninger. I 1983 var tilsvarende tall 0,5.

Økningen i andel som gir omsorg gjelder både for menn og kvinner i de fleste aldersgrupper (tabell 2). Minst har den vært blant de eldste, mens den har vært særlig markert blant middelaldrende kvinner og unge menn. Det er vanskelig å vite hvordan økningen skal forklares. Mange faktorer kan tenkes å spille inn, både når det gjelder endringer i demografiske forhold, i hjelpebehov og i muligheter for gi, og holdninger til, denne type hjelp. Her trekkes bare et par faktorer fram. Endringer i organiseringen av den offentlige omsorgen har påvirket betingelser for uformell innsats. På 1980-tallet skjedde en forskyvning fra institusjonsomsorg og over mot tjenester i eget hjem. Dette kan ha medført større behov for supplerende innsats fra pårørende og andre kjente. På 1990-tallet har man dessuten sett tendenser til at terskelen for tildeling av hjemmetjenester heves (Olsen 1995). Antall brukere har gått ned, og brukerandelen blant eldre har sunket. Dette tyder på en

Tabell 1: Andel personer 16-79 år som regelmessig gir ulønnet hjelp til personer utenfor husholdningen, gjennomsnittlig antall timer pr. uke pr. giver¹ og for alle. 1983-1995

	Andel som gir hjelp	Gjennomsnittlig tidsinnsats pr. giver	Gjennomsnittlig tidsinnsats for alle
1983	9	5,5	0,5
1987	12	4,7	0,6
1991	11	4,6	0,6
1995	17	4,1	0,7

¹ De som oppgav mer enn 35 timer pr. uke er holdt utenfor i analysen. Dette gjaldt imidlertid svært få

Tabell 2: Andel som regelmessig gir ulønnet hjelp til personer utenfor husholdningen blant menn og kvinner i ulike aldersgrupper. 1983-1995

	Menn				Kvinner			
	16-24 år	25-44 år	45-66 år	67-79 år	16-24 år	25-44 år	45-66 år	67-79 år
1983	10	10	6	4	9	10	13	5
1987	10	15	15	9	7	11	17	8
1991	11	12	15	7	11	11	14	7
1995	21	17	16	11	14	16	22	8

strengere behovsvurdering for tilde-
ling av tjenester og kan ha ført til at
flere hjelpetrequende står uten of-
fentlig hjelp. Behovet for innsats fra
pårørende og andre kjente vil der-
med ha blitt klarere.

Det at flere gir uformell omsorg kan
også tenkes å ha sammenheng med
at pårørendes ansvar understrekes
stadig sterkere i offentlig debatt og
utredningsarbeid. Dette kan anspre
til økt innsats. På den annen side ser
det ut til at eldre oftere enn før fore-
trekker offentlig omsorg framfor fa-
miliehjelp. Offentlige ytelser betrak-
tes i større grad som en rettighet,
mens omfattende uformell hjelp sees
som en belastning både for giver og
mottaker (Lingsom 1989). Wærness
(1990) har pekt på det paradoksale i
at mens offentlig politikk dreies fra å
definere eldreomsorg som et offentlig
anliggende til å se det som et delt an-
svar mellom offentlige instanser og
uformelle nettverk, har eldre selv fått
sterkere preferanser for offentlige
ytelser. Men det at eldre primært øns-
ker offentlige tjenester, innebærer
selvsagt ikke at de ikke også ønsker
hjelp fra slektninger og kjente. Vans-
ker med å få tilstrekkelig offentlig
hjelp kan dessuten gjøre at en del er
henvist til uformell hjelp selv om det
ikke ansees som ideelt.

Det kan også tenkes at den sterke fo-
kuseringen på uformell hjelp har gitt
økt bevissthet om denne type ytelser,
og dermed høyere rapportering.
Datagrunnlaget gir ikke mulighet for

å skille mellom en reell økning i ufor-
mell hjelp, og en økning som skyldes
større oppmerksomhet om slike tje-
nester. Vi antar imidlertid at når flere
enn før oppgir at de gir ulønnet hjelp,
er dette i større grad uttrykk for en
reell økning i innsatsen, enn i endre-
de forestillinger om hva som er hjelp
og tilsyn.

Middelaldrende gir mest ufor- mell omsorg

Andelen som gir regelmessig hjelp
utenfor husholdningen, er høyere
blant yngre og middelaldrende enn
blant eldre. Dette har nok sammen-
heng med at mange eldre har dårlige-
re helsetilstand og mindre overskudd
til å hjelpe enn yngre, men først og
fremst gjenspeiler det at unge og
middelaldrende oftere enn eldre har
hjelpetrequende slektninger. Mens
nærmere 20 prosent av unge og mid-
delaldrende gir hjelp utenfor hus-
holdningen, gjelder dette 10 prosent i
aldersgruppen 67-79 år og 5 prosent
av dem som er 80 år eller eldre (ta-
bell 3).

Selv om andelen omsorgsytere er like
høy blant unge som blant middelald-
rende, er det godt voksne (45-66 år)
som gir mest hjelp. Innsatsen pr. gi-
ver er mer omfattende her enn i and-
re aldersgrupper. Hver av dem som
gir hjelp, bruker i gjennomsnitt 5,3
timer pr. uke til slik arbeid. Gjennom-
snittlig innsats for samtlige i alders-
gruppen er 1,0 timer pr. uke, og dette
er mer enn hva som er tilfellet blant
eldre og yngre. Blant eldre er det få

Tabell 3: Andel som regelmessig gir hjelp til personer utenfor husholdningen, gjennomsnittlig antall timer pr. uke pr. giver¹ og for alle. Tall for personer i ulike aldersgrupper. 1995

	Andel som gir hjelp	Gjennom- snittlig tidsinnsats pr. giver	Gjennom- snittlig tidsinnsats for alle
16-24 år	18	3,9	0,7
25-44 år	17	3,1	0,5
45-66 år	19	5,3	1,0
67-79 år	10	5,1	0,5
80 år +	5	· ²	· ²

¹ De som oppgav mer enn 35 timer pr. uke er holdt utenfor i analysen. Dette gjaldt imidlertid svært få
² For få observasjoner til å beregne gjennomsnitt

som gir omsorg, mens tidsinnsatsen
pr. giver er relativt omfattende. De
yngre kjennetegnes ved at forholdsvis
mange gir omsorg, mens innsatsen
pr. giver er mer beskjeden.

Mest hjelp til slektninger

Uformell omsorg for andre hushold-
ninger er først og fremst rettet mot
slektninger, men det gis også en del
hjelp til naboer eller venner. 13 pro-
sent av den voksne befolkning (16 år
og over) gir regelmessig hjelp til
slektninger, mens 6 prosent gir hjelp
til andre kjente (tabell 4). Unge og
middelaldrende gir oftere hjelp til
slektninger enn hva eldre gjør. Dette
gjenspeiler trolig at disse aldersgrup-
pene oftere enn eldre har hjelpetren-
gende foreldre, svigerforeldre eller
besteforeldre. Blant de eldste, 80 år
og over, gir bare 4 prosent regelmes-
sig hjelp til slektninger.

Uansett alder er hjelp til naboer eller
venner mindre utbredt enn hjelp til
slektninger. Slik hjelp varierer lite
med alder. Dette bunner antakelig i
at det å ha hjelpetrequende naboer
eller venner er mindre knyttet til
livsfase enn det å ha hjelpetrequende
slektninger.

Tabell 4: Andel som regelmessig gir ulønnet hjelp til slektninger og til naboer/venner. Tall for ulike aldersgrupper. 1995

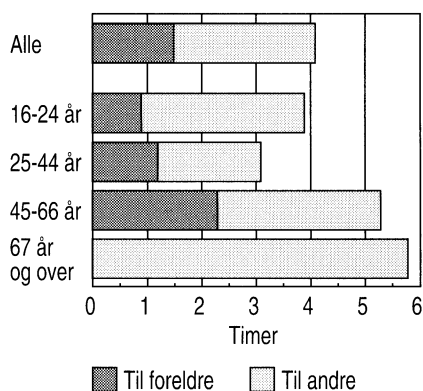
	Slektninger	Naboer/venner
Alle	13	6
16-24 år	14	6
25-44 år	13	7
45-66 år	17	5
67-79 år	6	4
80 år +	4	2

Omtrent 1/3 av den uformelle omsorgen går til egne foreldre

Selv om atskillig flere gir ulønnet hjelp til slektninger enn til naboer og venner, utgjør hjelpen til egne foreldre bare vel 1/3 av all uformell hjelp utenfor husholdningen. I gjennomsnitt bruker hver av dem som gir hjelp utenfor husholdningen 4,1 timer pr. uke til slik hjelp. Av dette går 1,5 timer til egne foreldre og 2,6 timer til andre personer (figur 1). Dette tyder på at mye hjelp ytes til andre slektninger enn foreldre.

Ikke overraskende har hjelp til egne foreldre størst omfang i aldersgruppen 45-66 år. Det å ha hjelpetrengen-

Figur 1: Gjennomsnittlig antall timer pr. uke brukt til ulønnet hjelp til foreldre og til andre, blant dem som gir ulønnet hjelp. 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsen

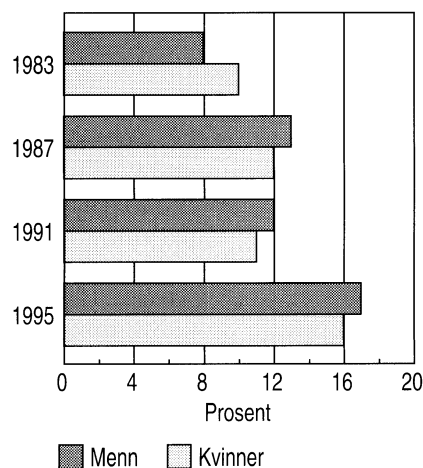
de foreldre er mest vanlig når man er rundt 50 år (Lingsom 1993). I aldersgruppen 45-66 år bruker hver av dem som yter hjelp, i gjennomsnitt 2,3 timer pr. uke til omsorg for egne foreldre. Dette utgjør 43 prosent av all hjelp utenfor husholdningen i denne gruppen. Hjelp til foreldre har minst omfang blant de yngste og eldste. Blant 16-24-åringene utgjør foreldrehjelpen bare 23 prosent av all hjelp utenfor husholdningen. Dette har nok sammenheng med at forholdsvis få har hjelpetrengende foreldre. Hele 77 prosent, eller 3 timer pr. uke for dem som gir hjelp, går altså til andre enn foreldrene. Trolig er mye av dette rettet mot besteforeldre. Blant de eldre (67 år og over) går så godt som all hjelp utenfor husholdningen til andre enn foreldre. Her har forholdsvis få foreldre i live.

Uformell omsorg - først og fremst en kvinneoppgave?

Analysen basert på tidsnyttingsundersøkelsene viser at kvinner yter mer uformell omsorg enn menn både i egen husholdning og for andre husholdninger (Lingsom 1985, Kitterød 1993). Hjelpen til andre husholdninger er imidlertid jevnere fordelt mellom kjønnene enn husholdsomsorgen. Dette har trolig sammenheng med at omsorg for andre husholdninger i større grad enn husholdsomsorg omfatter praktiske tjenester, kjønnsnøytrale tjenester som innkjøp og andre ærend, og typiske mannsoppgaver som vedlikeholdsarbeid, reparasjoner, hagearbeid, snømåking o.l. (Lingsom 1985). Men selv om omsorg for andre husholdninger er jevnere fordelt mellom kvinner og menn enn husholdsomsorg, tyder tidsnyttingsundersøkelsene på at kjønnsforskjellene her økte noe på 1980-tallet (Kitterød 1993, Lingsom 1993).

Ifølge levekårsundersøkelsene er det imidlertid ikke særlig markerte kjønnsforskjeller i omsorgen for and-

Figur 2: Andel menn og kvinner 16-79 år som regelmessig gir ulønnet hjelp til personer utenfor husholdningen. 1983-1995

Kilde: Levekårsundersøkelsene

re husholdninger. Andelen som regelmessig gir hjelp, er omtrent den samme blant menn og kvinner, noe som gjaldt såvel tidlig på 1980-tallet som i 1995 (figur 2).⁶ 17 prosent av mennene og 16 prosent av kvinnene gir slik hjelp.

Det er vanskelig å forklare hvorfor levekårs- og tidsnyttingsundersøkelser gir ulike bilder av kjønnsforskjeller i omsorgsarbeid. Muligens har det sammenheng med at man i tidsnyttingsundersøkelsen spør om hjelp gitt siste måned, mens man i levekårsundersøkelsen spør om regelmessig hjelp. Dette kan gi noe ulike assosiasjoner. Intervallene i regelmessigheten er ikke spesifisert. Tidligere analyser har vist at sønner og døtre hjelper foreldre med mange gjøremål, men at særlig vedlikehold og transport er mer typiske manns- enn kvinneoppgaver (Lingsom 1991). Muligens utføres typiske mannsoppgaver oftere på regelmessig basis enn typiske kvinneoppgaver. Dermed kommer de lettere fram i levekårsundersøkelsene.

Selv om det ikke er kjønnsforskjeller i andel omsorgsytere når vi ser alle voksne under ett, er det forskjeller i bestemte aldersgrupper. Unge menn (16-24 år) gir oftere hjelp utenfor eget hushold enn unge kvinner. Andelene er henholdsvis 21 og 14 prosent (tabell 2). Muligens består hjelpen fra menn i denne aldersgruppen mye av tradisjonelle mannsoppgaver som transport og vedlikehold av hus og hage, og kanskje har hjelpetrenende lettere for å henvende seg til unge menn enn til unge kvinner for å få utført slike gjøremål. Kjønnsforskjellen kan også tenkes å ha sammenheng med at menn stifter familie noe senere enn kvinner og dermed har bedre tid til å hjelpe. Kjønnsforskjellen her gjelder imidlertid bare for 1995, ikke for tidligere år, og det er vanskelig å forklare hvorfor forholdet mellom menn og kvinner skulle ha endret seg i denne retningen siden inngangen til 1990-åra. For å kunne si noe mer om dette, trengs nærmere informasjon om hva slags hjelp som ytes og hvor ofte den gis.

Blant middelaldrende (45-66 år) er det relativt sett flere kvinner enn menn som gir regelmessig hjelp til andre husholdninger. Andelene er henholdsvis 22 og 16 prosent (tabell 2). Innsatsen pr. giver er også mer omfattende blant kvinner enn blant menn. For kvinner er gjennomsnittlig innsats pr. omsorgsyter 5,8 timer pr.

uke. Dette er vel 1 time mer enn blant menn (tabell 5). Gjennomsnittsinnsatsen for alle personer sett under ett er altså høyere blant middelaldrende kvinner enn blant middelaldrende menn. Vi har ikke opplysninger om hva slags hjelp som gis, men det er rimelig å anta at hjelpen blant kvinner 45-66 år har en annen karakter enn innsatsen blant unge menn. Trolig består den i større grad av tilsyn, støtte og hjelp til huslige gjøremål enn unge menns innsats.

Selv om det, for alle voksne sett under ett, er liten kjønnsforskjell i omfanget av ulønnet omsorg, er det forskjeller i hvem omsorgen gis til. Kvinner retter i større grad enn menn sin omsorgsinnsats mot egne foreldre. I gjennomsnitt bruker kvinnelige omsorgsytere 1,7 timer pr. uke til omsorg for egne foreldre (tabell 5). Blant menn er gjennomsnittet 1,2. Mens foreldreomsorgen utgjør 41 prosent av kvinners omsorg for andre husholdninger, utgjør den bare 30 prosent av menns. Det er særlig blant middelaldrende (45-66 år) at kjønnsforskjellen på dette området er markert. Her går halvparten av kvinners omsorgsinnsats til egne foreldre, mot bare 1/3 av menns.

Levekårsundersøkelsen tyder altså ikke på at uformell omsorg for andre husholdninger først og fremst utføres av kvinner. Andel omsorgsytere er

omtrent den samme blant begge kjønn, men forskjellen varierer med alder. Mens slik innsats er mer utbredt blant middelaldrende kvinner enn blant middelaldrende menn, er forholdet omvendt blant unge. Kvinners innsats er mer rettet mot egne foreldre enn menns, mens menn gir mer hjelp til andre personer enn foreldre enn hva kvinner gjør.

6 prosent bor i husholdninger som får uformell hjelp utenfra

Omsorg mellom husholdninger er hittil beskrevet fra *givernes ståsted*. Vi vil nå se den fra *mottakernes side*. Mens omsorg gitt til andre husholdninger kartlegges på *individnivå*, kartlegges omsorg mottatt fra andre på *husholdsnivå*. Det er spurt hvorvidt *husholdningen* mottar hjelp utenfra. Vi vet ikke hvorvidt hjelpen gis til intervjupersonen eller til andre i husholdningen. Det bildet vi får av den uformelle omsorgen med utgangspunkt i opplysninger fra mottakerne, er derfor ikke uten videre sammenlignbart med det bildet vi får basert på opplysninger fra giverne. Hjelp utenfra kan bestå av små bidrag fra flere givere, og de som oppgir at husholdningen får hjelp, representerer ofte flere personer. Analyser av andre undersøkelser har dessuten vist at bildet av omsorgen mellom husholdninger varierer sterkt med hvorvidt vi spør giver eller mottaker. Opplysninger fra giverne gir høyere anslag for omfanget enn opplysninger fra mottakerne. Dette kan ha sammenheng med at noe av det giverne oppfatter som omsorg, sees som vanlig samvær av mottakeren.

6 prosent av den voksne befolkning, eller om lag 150 000 personer, bor i husholdninger som regelmessig mottar ulønnet hjelp til, eller tilsyn med, syke, funksjonshemmede eller eldre (tabell 6). Ikke uventet er slik hjelp vanligst blant de eldste. Av personer 80 år og over bor 18 prosent i hus-

Tabell 5: Gjennomsnittlig antall timer pr. uke brukt til hjelp til andre husholdninger blant menn og kvinner. Tall for alle (16 år og over) og for aldersgruppen 45-66 år, 1995

	Alle		45-66 år	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Gjennomsnittlig antall timer pr. uke pr. giver	4,0	4,3	4,6	5,8
Derav til				
Egne foreldre	1,2	1,7	1,6	2,9
Andre personer	2,8	2,5	3,0	2,9
Gjennomsnittlig antall timer pr. uke for alle	0,7	0,7	0,8	1,3

Tabell 6: Andel som bor i en husholdning som regelmessig mottar ulønnet hjelp fra andre husholdninger. Tall for ulike aldersgrupper. 1995

	Mottar hjelp		
	I alt	Fra slektninger	Fra naboer/venner
Alle	6	5	2
16-24 år	4	3	2
25-44 år	8	6	3
45-66 år	3	2	1
67-79 år	6	5	1
80 år +	18	15	4

holdninger som får slik hjelp. Blant de som er yngre er andelen lavere og varierer forholdsvis lite med alder.

Det er først og fremst slektninger som er viktige hjelpekilder. Mens 5 prosent bor i husholdninger som mottar hjelp fra slektninger, bor bare 2 prosent i husholdninger som får hjelp fra naboer eller venner (tabell 6). Hjelp fra slektninger er klart vanligst blant de eldste. Andelen med hjelp fra venner eller naboer varierer derimot lite med alder. Også blant de eldste er det få som har slik hjelp.

I gjennomsnitt får hver husholdning som mottar omsorg, hjelp 4,8 timer pr. uke. Av dette kommer 1,3 timer, eller 27 prosent, fra egne barn. Resten, 3,5 timer pr. uke, kommer fra andre slektninger, naboer eller venner. Når slektninger er vanligere hjelpekilder enn naboer og venner, mens bare vel 1/4 av den uformelle hjelpen kommer fra egne barn, må det finne sted en ganske betydelig omsorgsinnsats fra andre pårørende enn egne barn. Vi har ikke nærmere opplysninger om hvem dette gjelder. For unge og middelaldrende kan det tenkes at foreldre er viktige omsorgsyttere.

Flere mottakere, men mindre hjelp pr. mottaker?

Det kan se ut til at noe flere husholdninger mottar uformell hjelp utenfra i dag enn tidlig på 1980-tallet. I 1983 bodde 3 prosent i alderen 16-79 år i husholdninger som fikk omsorg utenfra. I 1995 var andelen 5 prosent (tabell 7). Mengden hjelp pr. husholdning er redusert i perioden. Mens hver av dem som mottok hjelp, i gjennomsnitt fikk hjelp 6,7 timer i 1980, var timetallet 5,0 i 1995. Dermed ser det ut til at flere husholdninger enn tidligere mottar omsorg, mens hver mottaker får mindre hjelp. Endringen kan ha sammenheng med den utvikling som er påpekt tidligere, nemlig at omsorgen mellom husholdninger er spredt på flere hender, mens innsatsen pr. person har gått ned. Ettersom mottatt omsorg er kartlagt på husholdningsnivå, må endringen også sees i sammenheng med at gjennomsnittlig husholdningsstørrel-

se er redusert i perioden. Dermed er det i hver husholdning færre mulige mottakere av omsorg. Totalt omfang pr. husholdning vil da også være mindre. Ettersom tallene bare omfatter personer 16-79 år, gir de ikke noe bilde av endringer blant de eldste, altså den gruppen som oftest mottar hjelp. Muligens ville bildet blitt annerledes hvis også personer 80 år og over var inkludert.⁷

Eldre som bor alene får oftere hjelp enn andre eldre

Ettersom det særlig er eldre som får hjelp fra andre husholdninger, ser vi nærmere på situasjonen for eldre i 1995. Her er også personer 80 år og over inkludert. Vi spør hvorvidt det er forskjeller mellom dem som bor alene og dem som bor sammen med noen, og i hvilken grad hjelpen er knyttet til funksjonssvikt hos mottakeren. Vi ser også på betydningen av å ha barn i nærheten.

For aleneboende er hjelp fra andre husholdninger eneste mulige form for uformell omsorg, mens eldre som bor sammen med noen også kan få hjelp i husholdningen. Selv om aleneboende samlet sett får mindre uformell omsorg enn bosatte i flerpersonhusholdninger, får de oftere uformell hjelp fra andre husholdninger. 15 prosent av aleneboende eldre, mot bare 5 prosent av eldre i flerpersonhusholdninger, får slik hjelp (tabell 8). Både hjelp fra slektninger og fra naboer

Tabell 7: Andel personer 16-79 år som bor i en husholdning som regelmessig får ulønnet hjelp fra slekt, venner eller naboer, og gjennomsnittlig antall timer mottatt pr. uke blant dem som får hjelp. 1983-1995

	Andel som mottar hjelp	Timer pr. uke
1983	3	6,7
1987	3	5,6
1991	4	5,6
1995	5	5,0

Tabell 8: Andel eldre som bor i en husholdning som regelmessig mottar ulønnet hjelp fra slekt, venner eller naboer. Tall for bosatte i en- og i flerpersonhusholdninger i ulike aldersgrupper. 1995

	67 år +		67-79 år		80 år +	
	Bor alene	Bor sammen med andre	Bor alene	Bor sammen med andre	Bor alene	Bor sammen med andre
Andel som mottar hjelp i alt	15	5	13	2	18	19
Fra slektninger	12	5	11	2	14	17
Fra andre	3	0	2	0	5	2

eller venner er vanligere blant aleneboende enn blant andre. Eldre i flerpersonhusholdninger får svært sjelden regelmessig nabo- eller vennehjelp.

Forskjellen mellom aleneboende og andre gjelder imidlertid først og fremst for "unge eldre". I aldersgruppen 67-79 år er det svært få bosatte i flerpersonhusholdninger, bare 2 prosent, som har uformell hjelp utenfra. Hele 13 prosent av aleneboende i denne aldersgruppen får uformell hjelp. Blant dem som er 80 år og over får nærmere 20 prosent både blant aleneboende og andre hjelp utenfra. Dette kan tyde på at omgivelsene ofte ser det slik at "eldre eldre" trenger en viss grad av tilsyn og oppfølging uansett om de bor alene eller ikke.

Mest uformell omsorg til hjelpetrequende

Ikke overraskende mottar eldre med klare hjelpebehov langt oftere hjelp fra andre husholdninger enn andre eldre. Som klare hjelpebehov regnes her at man må ha hjelp enten til dagligvareinnkjøp, rengjøring, av- og påkledning eller til å besøke slekt og

venner på stedet. 19 prosent av dem som trenger hjelp på minst ett av disse områdene, mottar uformell omsorg fra andre husholdninger, mot bare 4 prosent av eldre for øvrig (figur 3). Forskjellen gjelder for såvel aleneboende som andre. Blant eldre som bor alene, er andelen henholdsvis 25 og 7 prosent for dem som trenger hjelp og dem som ikke trenger hjelp. Blant eldre i flerpersonhusholdninger er andelen 13 og 2 prosent blant hjelpetrequende og andre.

Men selv om hjelpetrequende eldre får uformell hjelp utenfor husholdningen oftere enn andre, står flertallet av de hjelpetrequende uten slik hjelp. 75 prosent av aleneboende eldre med hjelpebehov mottar ingen regelmessig ulønnet hjelp. Disse er avhengig av offentlige løsninger eller leid hjelp. Blant hjelpetrequende i flerpersonhusholdninger står hele 87 prosent uten uformell hjelp fra kilder utenfor husholdningen. Antakelig får de fleste av disse hjelp i egen husholdning. Dermed er de mindre avhengig av offentlige løsninger enn aleneboende. Mange har nok også kombinasjoner av offentlige og private løsninger. Tidligere analyser har vist at husholdsomsorg og offentlig omsorg ofte utfyller hverandre blant eldre i flerpersonhusholdninger (Sosialdepartementet 1992).

..men også en del selvhjelpne får omsorg

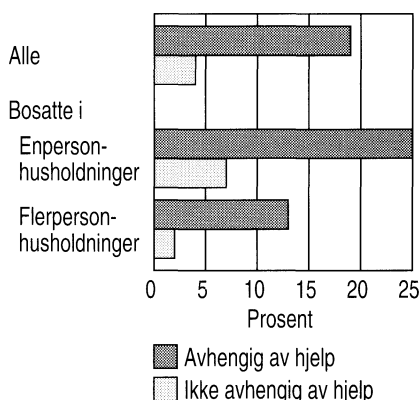
Til tross for at uformell omsorg først og fremst rettes mot eldre som trenger hjelp i hverdagen, får også en del eldre uten klare hjelpebehov omsorg fra andre husholdninger. For alle eldre gjelder dette, som nevnt, 4 prosent eller om lag 25 000 personer. Det at også eldre som ikke trenger hjelp til daglige gjøremål, får regelmessig hjelp utenfra, kan tyde på at spørsmålet om hjelp og tilsyn oppfattes forholdsvis vidt. Men ettersom opplysningene gjelder på husholdsni-

vå, er tolkningen her vanskelig. Muligens er hjelpen rettet mot andre husholdningsmedlemmer. For aleneboende er det imidlertid ingen uklarhet knyttet til tolkningen her. Når 7 prosent av aleneboende eldre uten klare hjelpebehov, eller om lag 10 000 personer, får uformell hjelp, tyder dette på at mange får hjelp til andre oppgaver enn daglige gjøremål som de ikke greier selv. Muligens er mye av denne hjelpen knyttet til hagearbeid og vedlikehold. Dessuten kan det tenkes at enkelte regner vanlige besøk som hjelp, og at noen får avlastning med oppgaver de egentlig kan utføre selv. Deler av den uformelle hjelpen, slik den fanges opp i levekårsundersøkelsene, er altså ikke klart behovsstyrt, men omfatter tjenester og samvær utover det som bunner i uttalte hjelpebehov hos mottakerne. Slik sett skiller den seg klart fra offentlige hjelpetjenester som tildeles ut fra strenge behovsvurderinger.

Offentlig hjelp viktigst for aleneboende

Selv om aleneboende eldre oftere får uformell hjelp utenfra enn andre, er de mer avhengig av offentlig hjelp når funksjonsevnen svikter. Levekårsundersøkelsen bekrefter funn fra tidligere analyser (Sosialdepartementet 1992) som viser at aleneboende flest er henvist til offentlige ordninger når de ikke lenger kan utføre daglige gjøremål selv. Av aleneboende 67 år og over som trenger hjelp til nødvendige oppgaver i hverdagen (innkjøp, rengjøring eller av- og påkledning) har vel 60 prosent offentlig hjemmehjelp (tabell 9). Dette er mer enn dobbelt så mange som har uformell hjelp fra andre husholdninger. Blant eldre i flerpersonhusholdninger med tilsvarende funksjonstap, har bare 24 prosent offentlig hjemmehjelp. Resten får trolig hjelp i husholdningen.

Figur 3: Andel eldre 67 år og over som bor i husholdning med ulønnet hjelp utenfra. Tall for hjelpeavhengige og andre blant bosatte i en- og flerpersonhusholdninger. 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsen

Tabell 9: Andel som har uformell og offentlig hjelp blant eldre som trenger hjelp til viktige gjøremål. Tall for bosatte i en- og flerpersonhusholdninger i ulike aldersgrupper. 1995

	67 år +		67-79 år		80 år +	
	Bor alene	Bor sammen med andre	Bor alene	Bor sammen med andre	Bor alene	Bor sammen med andre
Bare uformell hjelp	16	4	18	2	15	8
Både uformell hjelp og offentlig hjelp	9	9	14	5	4	19
Bare offentlig hjelp	52	15	40	10	64	27
Verken uformell eller offentlig hjelp	23	72	28	83	17	46

Både blant aleneboende og andre har om lag 10 prosent av de hjelpetrenende en kombinasjon av offentlig hjemmehjelp og uformell hjelp fra andre husholdninger. Henholdsvis 16 og 4 prosent har uformell hjelp, men ikke offentlig hjemmehjelp. For deler av de aleneboende med klare hjelpebehov har den uformelle hjelpen altså avgjørende betydning i hverdagen.

En del aleneboende med hjelpebehov, 23 prosent eller om lag 25 000 personer, mottar verken offentlig eller uformell hjelp (tabell 9). Vi vet ikke om disse står helt uten hjelp. Muligens får de hverdagen til å fungere ved å leie privat hjelp. Vi vet fra andre undersøkelser at en del eldre benytter leid hjelp. Eksempelvis kjø-

per 14 prosent av dem som ikke har offentlige omsorgstjenester, hjelp privat (Kitterød 1995). Vi vet heller ikke om hjelpebehovet i denne gruppen av eldre er kjent av det offentlige. Andre studier viser at mange eldre som selv mener de trenger hjelp til viktige gjøremål, ikke opplever behovene så alvorlige at de søker offentlig hjelp (Kitterød 1995).

Nabohjelp vanligst blant eldre uten barn i nærheten

Egne barn sees gjerne som en sentral omsorgsressurs for eldre. Derfor kunne vi kanskje vente at eldre med barn i nærheten oftere enn andre eldre får uformell hjelp utenfor husholdningen. Dette ser imidlertid ikke ut til å være tilfellet for aleneboende. Vi har

her skilt mellom dem som har egne barn i nabohuset, dem som har barn i samme kommune og øvrige aleneboende. 18 prosent av eldre som bor alene har egne barn i nabohus eller naboileilighet, mens 40 prosent har barn i samme kommune. Av de som har barn i nabohuset, mottar 16 prosent regelmessig hjelp fra andre husholdninger (tabell 10). Andelen er den samme blant dem som ikke har barn i kommunen. De som har barn i nabolaget får riktignok oftere regelmessig hjelp fra slektninger enn de som verken har barn i nabolag eller kommunen, men nabo- og vennehjelp ser ut til å være mest utbredt blant dem som ikke har barn i nærheten. 7 prosent av aleneboende eldre uten barn i nabolaget eller kommunen, eller om lag 7 000 personer, får regelmessig hjelp fra naboer eller venner. Blant dem som har barn i nærheten gjelder dette ytterst få. Etersom gruppene som sammenlignes her er små, er prosentforskjellene usikre, men tallene kan tyde på at barn oppfattes som de nærmeste til å bistå foreldre, mens naboer og venner i en del tilfelle stiller opp for aleneboende som har små muligheter til å få hjelp fra egne barn.

Det er først og fremst blant eldre med klare hjelpebehov at nabo- og vennehjelpen har et visst omfang. 13 prosent av aleneboende med klare hjelpebehov, men uten barn i nærheten, får regelmessig hjelp fra naboer eller venner. Blant dem som ikke har klare hjelpebehov, er andelen bare 3 prosent.

Det kan virke noe overraskende at bare 14 prosent av aleneboende eldre med klare hjelpebehov, og som har barn i nabohuset, oppgir at de mottar hjelp fra slektninger. Tallene her er usikre, men andelen er likevel påfallende lav. Muligens mottar disse en del omsorg fra barna uten at dette oppfattes som hjelp og tilsyn. Mye

Tabell 10: Andel aleneboende eldre 67 år og over som mottar ulønnet hjelp fra andre husholdninger. Tall for hjelpeavhengige og andre blant dem som har barn i nærheten og dem som ikke har barn i nærheten¹. 1995

	Alle			Trenger hjelp			Trenger ikke hjelp		
	Barn som nabo	Barn i kommunen	Andre	Barn som nabo	Barn i kommunen	Andre	Barn som nabo	Barn i kommunen	Andre
Andel som mottar hjelp i alt	16	12	16	(14)	33	34	(18)	4	5
Fra slektninger	16	12	10	(14)	22	21	(18)	4	3
Fra naboer/venner	0	0	7	(0)	0	13	(0)	0	3

¹ For tallene i parentes er prosentueringsgrunnlaget lavt, vel 20 personer

betraktes nok som naturlig tjenesteutveksling eller daglig omgang.

Det ser imidlertid ut til at aleneboende eldre uten klare hjelpebehov forholdsvis ofte får omsorg fra barn hvis de har barn i nærheten. 18 prosent av aleneboende uten klare hjelpebehov, og som har barn i nabohuset, mottar regelmessig hjelp utenfor husholdet. Det er slektninger som står for denne hjelpen. I all hovedsak dreier dette seg trolig om egne barn. For de som har barn lengre unna, er regelmessig hjelp knyttet nærmere opp mot hjelpebehov.

1. Nedgangen i husholdsomsorgen gjelder for den aldersgruppen som er dekket i undersøkelsene, nemlig voksne 16-79 år. Muligens ville bildet sett annerledes ut hvis vi også hadde opplysninger for personer 80 år og over. Det kan tenkes at det har skjedd en forskyvning av ektefelleomsorgen mot eldre aldersgrupper. Levealderen har gått opp, og en økende andel av nye eldrekohorter er gift og har trolig ektefelle å støtte seg til når hjelpebehov oppstår. Det er også slik at hjelpebehovene for mange oppstår ved høyere alder enn før.

2. Viktige datakilder i denne sammenheng har særlig vært SSBs helseundersøkelse fra 1985, innledningsintervjuer til SSBs tidsnyttingsundersøkelser 1980 og 1990, SSBs generelle levekårsundersøkelser samt et tilleggsutvalg av eldre til Levekårsundersøkelsen 1987.

3. Det viser seg at andelen som gir hjelp blir noe lavere målt på denne måten, enn den blir målt ved spørsmålet i tidsnyttingsundersøkelsen (Lingsom 1985). Der spørres det om man har gitt noe ulønnet praktisk hjelp eller stell til syke, funksjonshemmede eller gamle utenfor husholdningen siste måned. Det er vanskelig å si hva forskjellen skyldes. Trolig har det betydning at forholdet til mottakeren av hjelpen ikke spesifiseres i tidsnyttingsundersøkelsen på annen måte enn at det skal være en person utenfor husholdningen. Det sies ikke klart at arbeid gjennom frivillige organisasjoner ikke skal regnes med. Muligens har det også betydning at hovedtema for de to undersøkelsene er forskjellig. Omsorg og annet ulønnet arbeid er mer framtrædende i tidsnyttings- enn levekårsundersøkelsen. Dette kan innebære at flere "husker" hjelp og støtte gitt til andre. Det kan

også ha innvirkning at man i levekårsundersøkelsen spør om hjelp gitt regelmessig, mens man i tidsnyttingsundersøkelsen spør om hjelp gitt siste fire uker. Det første oppfattes trolig i retning av noe mer forpliktende hjelpetyper enn det siste.

4. Det er viktig å være klar over at mye hjelp og omsorg ikke fanges opp gjennom spørsmålene i levekårsundersøkelsene. Mange selvhjulpne eldre har støttepersoner som de holder jevnlig kontakt med og kan få hjelp av hvis det oppstår problemer (Romøren 1993). Slik omsorg er viktig selv om omfanget målt i tid er beskjedent. Videre yter mange hjelp til eldre ved å formidle kontakt med det offentlige hjelpeapparatet (Daatland 1983, Lingsom 1993). Denne såkalte "agentrollen" er ofte avgjørende for å sikre hjelpetrengende tilstrekkelige tjenester, men heller ikke slik innsats fanges opp her.

5. Tidligere analyser av dette er basert på innledningsintervjuene til tidsnyttingsundersøkelsene.

6. Undersøkelsene viser imidlertid at kvinner oftere enn menn gir regelmessig hjelp med ulønnet barnepass til andre husholdninger.

7. I 1987 var det et tilleggsutvalg av eldre hvor også personer 80 år og over var inkludert. I 1991 og 1995 inngikk personer 80 år og over i de ordinære utvalgene. Tall fra disse undersøkelsene kan tyde på at det har vært en viss nedgang i andel som mottar hjelp utenfor husholdningen blant personer 80 år og over. I 1987 var andelen 25 prosent, i 1991 19 prosent og i 1995 18 prosent. Den høye andelen i 1987 kan imidlertid ha sammenheng med at dette var en tilleggsundersøkelse med mange spørsmål om hjelpebehov og hjulpekilder. Dette kan ha medført høy bevissthet om uformelle hjelpeytelser og dermed høy rapportering.

Litteratur

Brevik, I. (1990): *Omfang av privat omsorg for eldre i Norge. Resultater fra Helseundersøkelsen 1985*. Del-notat II for "Gjærevollutvalget".

Daatland, S.O. (1983): "Eldreomsorg i en småby: De offentlige hjelpetjenester og familiens rolle". *Tidsskrift for samfunnsforskning*, årg. 24, s.155-173.

Kitterød, R. H. (1993): "Uformell omsorg for eldre og funksjonshemmede". I *Sosialt utsyn*, Statistisk sentralbyrå

Kitterød, R. H. (1995): *Funksjonsnivå og hjelpebehov blant brukere og ikke-brukere av pleie- og omsorgstjenesten i kommunene*. Notat nr. 95/27. Statistisk sentralbyrå.

Lingsom, S. (1985): *Uformell omsorg for syke og eldre*. Samfunnsøkonomiske studier nr. 57. Statistisk sentralbyrå.

Lingsom, S. (1989): *Gammel og sprek. Om endringer i eldres hjelpebehov*. Rapport 89:8. Oslo: Institutt for sosialforskning.

Lingsom, S. (1991): *Hjelp etter behov? Offentlig og privat omsorg for hjemmeboende eldre*. Rapport 91:5. Oslo: Institutt for sosialforskning.

Lingsom, S. (1993): "Fra studentopprør til eldreomsorg. Hvordan er 68-ere som omsorgsgivere?". *Tidsskrift for samfunnsforskning*, årg. 34, s. 297-317.

Lorentzen, H. (1984): "Privatisering er svaret - hva er spørsmålet?" i H. Lorentzen (red): *Privat eller offentlig velferd?* Oslo: Universitetsforlaget.

Olsen, B. (1995): "'Hjemliggjøring' av eldreomsorgen på 1990-tallet?". *Samfunnsspeilet*, nr. 5, s. 19-23. Statistisk sentralbyrå.

Romøren, T. I. (1993): "Stages in Family Care of the Elderly: Experiences from a Longitudinal Study". I A. Leira (red): *Family Sociology - Developing the Field. Conference Proceedings*. Rapport 93:5.

Sosialdepartementet (1992): *Trygghet - Verdighet - Omsorg*. NOU 1992:1. Oslo: Akademika.

Sosial- og helsedepartementet (1995): *Velferdsmeldingen*. St.meld. nr. 35 (1994-95).

Wærness, K. (1990): "Informal and formal care in old age: What is wrong with the new ideology in Scandinavia today?" i C. Ungerson (red): *Gender and caring. Work and Welfare in Britain and Scandinavia*. New York: Harvester/Wheatsheaf.

Ragni Hege Kitterød er førstekon-sulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.

Enslige har oftere helseproblemer enn andre

Helsetilstanden har endret seg forholdsvis lite de siste 15 årene for befolkningen under ett. Derimot er det en klar tendens til at de eldre stadig blir sprekere. Enslige har oftere problemer med helse enn de som lever i parforhold. Forskjellene er særlig store mellom enslige forsørgerne og andre barnefamilier.

Kirsti Huserbråten

Når levekårene i en befolkning skal undersøkes, hører en kartlegging av helsetilstanden med. Helse får ofte en høy plassering når folk blir bedt om å rangere ulike velferdsgoder. En vanlig helsedefinisjon er den som brukes av Verdens Helseorganisasjon (WHO), der god helse nærmest er en samlebetegnelse på det gode liv. WHO inkluderer både fysisk, psykisk og sosialt velvære i sitt helsebegrep. Helse kan også defineres som evne til å fungere under skiftende forutsetninger, eller som mestring og overskudd i forhold til dagliglivets krav. Det er det sistnevnte perspektiv som ligger bak to sentrale mål på helsetilstanden som vil bli brukt i den følgende presentasjonen: Andelen i befolkningen med *nedsatt funksjonsevne* (herunder nedsatt arbeidsevne) og andelen med langvarige sykdommer med *betydelige konsekvenser* for hverdagen. Vi ser også på forekomsten av spesifikke lidelser, særlig *muskel- og skjelettlidelser* og *psykiske lidelser*.

Helsetilstanden: Små endringer, store forskjeller

Beskrivelsen av helsetilstanden innebærer gjerne to ambisjoner: For det første å gi et bilde av helsetilstandens utvikling over tid, for det andre å kartlegge fordelingen av helseproblemer mellom bestemte befolkningsgrupper, på et gitt tidspunkt og over tid.

Når det gjelder det første - utviklings- trekk i befolkningens helsetilstand - er hovedinntrykket at det har vært små endringer. Helsetilstanden er sjelden noe som endrer seg raskt når en betrakter en hel befolkning, det skal som regel lange tidsperioder til for å kunne identifisere varige endringer i folkehelsen. Når vi tar for oss enkelte befolkningsgrupper, kan vi se større endringer, for eksempel gruppen av eldre hvor det har vært en

klar bedring av funksjonsevnen i de 15 årene fra 1980 til 1995.

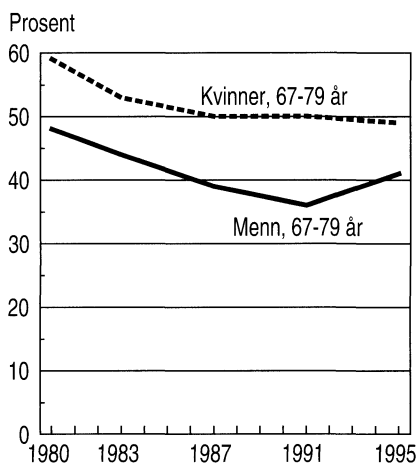
Ulikheter i helse er det derimot relativt enkelt å kunne påpeke. Med utgangspunkt i dagens situasjon (1995), spør vi: Er det noen systematiske forskjeller når det gjelder fordelingen av helseproblemer mellom kvinner og menn, ulike aldersgrupper, enslige og par, ulike landsdeler og sosioøkonomiske grupper? Peker noen grupper seg spesielt ut når det gjelder å ha dårlig helse?

Stadig sprekere eldre

Hver femte innbygger mellom 16 og 79 år hadde i 1995 *nedsatt funksjonsevne*. Å ha nedsatt funksjonsevne er ikke synonymt med å være funksjonshemmet, slik dette begrepet vanligvis brukes. Nedsatt funksjonsevne er et samlebegrep for ulike funksjonsproblemer en person kan ha ett eller flere av (nedsatt arbeidsevne, bevegelsesevne, bæreevne, syn og hørsel). Halvparten av de som tilhørte denne gruppen, var såpass hardt rammet at de anså sin arbeidsevne som sterkt redusert, dvs. at de hadde vanskelig for å utføre inntektsgivende arbeid, drive med hjemmearbeid eller ta utdanning (11 prosent av befolkningen).

Stort sett er de endringene som kan spores når vi ser befolkningen i ulike aldersgrupper ubetydelige. Fra 1980 til 1991 ble imidlertid andelen med nedsatt funksjonsevne blant menn mellom 67 og 79 år redusert fra 48 prosent til 36 prosent. Andelen har gått jevnt nedover, men steg igjen noe (til 41 prosent) fra 1991 til 1995 (se figur 1). (Økningen på 1990-tallet er imidlertid ikke statistisk sikker.) Vi ser en enda større reduksjon - fra 28 til 16 prosent - i andelen *hjelpetrenge* menn i samme aldersgruppe fra 1980 til 1995. Hjelpetrenge er de som ikke klarer daglig vareinnkjøp eller rengjøring av boligen uten hjelp.

Figur 1: Andelen med nedsatt funksjonsevne hos menn og kvinner 67-79 år. Prosent. 1980, 1983, 1987, 1991 og 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsene

Det har også vært en jevn nedgang i andel med nedsatt funksjonsevne blant de eldre kvinnene i samme alder - fra 59 til 49 prosent i løpet av 15 år. Eldre er en sentral gruppe i helseundersøkelser - blant annet fordi eldre tilhører den mest ressurskrevende gruppen i befolkningen. For eksempel er halvparten av alle liggedager i sykehusene knyttet til pasienter over 65 år (Statistisk sentralbyrå 1995a).

Også når det gjelder psykiske lidelser har utviklingen blant de eldre mennene vært positiv. Psykiske lidelser innebærer at personen ofte har vært plaget av hjertebank, nervøsitet/angst eller depresjon i løpet av det siste halve året. Eldre menn har langt bedre psykisk helse enn kvinner i samme alder (se tabell 1). I hele perioden har eldre kvinner over dobbelt så høye andeler med hyppige symptomer på nervøse lidelser. En årsak til dette kan være at det er langt færre enkemenn enn enker slik at sannsynligheten for å bli boende alene på sine eldre dager er mye større for kvin-

ner enn for menn. Mangelfulle sosiale relasjoner er en viktig årsak til psykiske lidelser. Eldre kvinner er den gruppen i befolkningen som oftest gir uttrykk for ensomhet (se Barstads artikkel i dette nummeret av Samfunnsspeilet).

Har utbredelsen av muskel- og skjelettlidelser blant kvinner stabilisert seg?

Muskel- og skjelettlidelser angår mange og er den mest utbredte gruppen av kroniske helseproblemer. Hver fjerde kvinne (24 prosent) og nær hver femte mann (18 prosent) oppgir at de har en muskel- og skjelettlidelse. Mens andelen blant menn var den samme i 1995 som i 1980, har den for kvinner økt med 5 prosentpoeng i løpet av perioden¹. Denne typen lidelser (f.eks. ryggsykdommer, leddgikt og revmatisme) har lenge vært den vanligste grunnen til at kvinner blir uføretrygd her i landet (39 prosent av alle uføretrygdete kvinner har denne diagnosen). For uføretrygdete menn utgjør derimot psykiske lidelser den største diagnosegruppen (30 prosent) (Rikstrygdeverket 1995). Gjennom 1980-årene og et stykke inn i 1990-årene ble det registrert en stigende andel uføretrygdete som følge av muskel- og skjelettlidelser for begge kjønn. Særlig kraftig var økningen for kvinner.

Både levekårsundersøkelsene fra 1991 til 1995 og trygdestatistikken for samme tidsrom gir grunn til å tro at denne utviklingen er i ferd med å stabilisere seg. I motsetning til utviklingen på 1980-tallet, var det ingen økning i andelen kvinner med muskel- og skjelettlidelser fra 1991 til 1995. Hva de siste årenes skjerpede politikk for tildeling av uføretrygd har hatt å si for folks vurdering av egen helse er uvisst, men det er nærliggende å tro at den har virket inn på diagnosefordelingen blant uføretrygdete. Kvinner får oftere enn

menn avslått søknader om uførepensjon, og avslagshyppigheten har økt mer for kvinner enn for menn. I de siste årene har den vært særlig høy for "diffuse" muskel- og skjelettplager (Sosial- og helsedepartementet 1995). Resultatene fra levekårsundersøkelsene kan tyde på at utbredelsen av disse plagene i den kvinnelige delen av befolkningen har stabilisert seg, og at endringer i antallet uførepensjonerte kvinner med muskel-skjelettlidelser ikke bare skyldes endrede trygderegler.

Hjerte- og karlidelser på retrett for middelaldrende menn

Kroniske hjerte- og karlidelser (herunder også høyt blodtrykk og åreknuter) rammer kvinner oftere enn menn. For de akutte hjerte- og karlidelsene kan det stille seg annerledes. Hyppigheten av akutt hjerteinfarkt som årsak til sykehusinnleggelse, viser for eksempel en klar overhyppighet blant menn (Statistisk sentralbyrå 1995a).

Når det gjelder utviklingen av hjerte- og karlidelser over tid, har middelaldrende menn (45-66 år) opplevd en reduksjon på 8 prosentpoeng fra 1987 til 1995 (fra 23 til 15 prosent), en tendens som også understøttes av andre undersøkelser. Dødeligheten av hjerte- og karsykdommer for menn i 50-årene ble redusert med 40 prosent i perioden fra første halvdel av 1980-årene til 1993 (Øverås 1995).

Kvinner har dårligst helse

Det er en vanlig oppfatning at menn underrapporterer eventuell dårlig helse i langt større grad enn kvinner. Hvorvidt den subjektive dimensjonen spiller noen stor rolle, er det vanskelig å gi noe entydig svar på. Holder vi oss til de faktisk oppgitte andelenene, er imidlertid kvinnene "sykere" enn menn uansett hvilke aldersgrupper eller helse mål vi ser på. Denne over-

Tabell 1: Andel med ulike helseproblemer blant kvinner og menn i ulike aldersgrupper. Prosent. 1995

	Langvarig sykdom med betydelige konsekvenser	Muskel- og skjelettlidelser	Psykiske lidelser	Nedsatt funksjonsevne
Alle	22	21	6	20
Menn, alle	18	18	5	16
16-24 år	8	5	3	3
25-44 år	12	16	4	8
45-66 år	22	24	6	21
67-79 år	38	30	5	41
80- år	41	18	5	57
Kvinner, alle	25	24	7	23
16-24 år	12	9	5	9
25-44 år	18	18	6	13
45-66 år	30	32	8	24
67-79 år	40	39	12	49
80- år	48	41	20	77

hyppigheten er konstant over tid. Knappt en fjerdedel (23 prosent) av alle kvinner oppgir nedsatt funksjonsevne i 1995, mot 16 prosent av alle menn (tabell 1).

De eldste kvinnene har dårligst helse. Blant eldre mellom 67 og 79 år hadde annenhver kvinne og over 40 prosent av mennene minst et av de nevnte tegn på funksjonssvikt. Til sammenligning gjaldt dette bare hver tyvende 16-24-åring og nesten hver fjerde 45-66-åring.

Hver femte middelaldrende mann (45-66 år) og nesten hver tredje

middelaldrende kvinne hadde en langvarig sykdom som virket inn på hverdagen i betydelig grad, for eksempel på grunn av smerte, angst eller generelt nedsatt funksjonsevne. Disse andelenene har holdt seg svært stabile siden første gang spørsmålet ble stilt i levekårsundersøkelsene i 1987.

Dårligere helse blant enslige enn blant par

Er det noen forskjeller i helsetilstand mellom mennesker i ulike familiefaser og familietyper? Er det for eksempel ulikheter av betydning mellom enslige og de som lever i parforhold -

med eller uten barn? På det siste spørsmålet er svaret et entydig ja - og da i de ensliges disfavør (se tabell 2). Ulikhetene har holdt seg relativt stabile over tid.

Blant par i alderen 45-66 år har nesten hver fjerde person nedsatt funksjonsevne, mot hver tredje enslig i samme alder.

Enslige forsørgere har, til tross for sin forholdsvis unge alder, en relativt høy andel med nedsatt funksjonsevne. Mens rundt 1 av 10 samboende/gifte foreldre til barn under nitten år har nedsatt funksjonsevne, er tilsvarende andel med nedsatt funksjonsevne for enslige foreldre dobbelt så høy.

Også enslige eldre har oftere nedsatt funksjonsevne enn eldre som bor sammen med en partner. Enslige kommer også dårligere ut enn par på de andre av våre utvalgte helsemaal.

Skiller vi mellom eldre kvinner og eldre menn, finner vi at blant de enslige, eldre mennene er det langt mer vanlig å ha psykiske lidelser enn blant menn som lever i parforhold (13 og 3 prosent). Tilsvarende tall for eldre kvinner er 13 og 10 prosent. Dette kan tyde på at eldre menn ikke mestrer tapet av ektefellen like godt som deres kvinnelige jevnaldrende gjør.

Alle kvinner, enslige eller ikke, har stort sett et høyere sykkelighetsnivå enn menn. At noen av våre utvalgte grupper, for eksempel eldre eller enslige forsørgere, har større innslag av kvinner enn menn, ser ikke ut til å ha vesentlig innvirkning på tallene.

Mye tyder på at det å være enslig både er en viktig årsak til og en følge av dårlig helse: Enslige med nedsatt helse blir eller forblir enslige nettopp på grunn av sin helsetilstand, og mange-

Tabell 2: Andelen med ulike helseproblemer blant enslige og par. Prosent. 1995

	Nedsatt funksjonsevne	Sterkt nedsatt arbeidsevne	Sykdommer med betydelige konsekvenser	Psykiske lidelser	Muskel- og skjelettlidelser
Enslige forsørgere	20	13	26	11	30
Par med barn, 0-6 år	9	5	12	2	15
Enslige 45-66 år	33	25	37	11	32
Par uten barn, 45-66 år	24	18	28	7	30
Eldre enslige 67-79 år	54	28	46	13	40
Eldre par uten barn 67-79 år	40	21	36	6	32

len på nære fellesskap med andre bidrar til at helsetilstanden svekkes. Som vi viser i dette nummeret av Samfunnsspeilet, har dårlige levekår en tendens til å hope seg opp i enkelte grupper, blant annet hos enslige. En omfattende litteratur fra flere land viser at enslige kommer dårligere ut enn gifte når det gjelder psykisk og fysisk helse (Mastekaasa 1994).

Enslige forsørgere særlig utsatt

Ulikheten i helse er særlig stor når enslige forsørgere sammenlignes med småbarnsforeldre i parforhold. Det ser ikke ut til at barn nødvendigvis gir noen beskyttelse i seg selv. Imidlertid er rundt ni av ti enslige forsørgere kvinner. Som vi har vist over, rapporterer kvinner oftere sykdom og svekket funksjonsnivå enn menn. Når enslige mødre sammenlig-

nes med småbarnsmødre i parforhold, er forskjellene i helsetilstand omtrent de samme som tidligere vist (figur 2). For eksempel er andelen blant enslige mødre med psykiske lidelser klart større enn blant gifte/samboende småbarnsmødre (henholdsvis 11 og 2 prosent). Når det er sagt, må det også bemerkes at psykiske lidelser gjelder en liten del av befolkningen, slik at det ikke skal mye til før de relative ulikhetene blir svært store.

Bosted: Mest psykiske lidelser i tettbygde strøk

Helseproblemene ser ut til å fordele seg relativt jevnt over landsdelene. Vi kan likevel spore enkelte forskjeller som har holdt seg over tid. Et eksempel er psykiske lidelser. Andelen med denne typen plager er noe høyere i tettbygde enn i spredtbygde strøk (henholdsvis 7 og 4 prosent i 1995). Forskjellene har blitt større med tiden - i tettbygde strøk sliter relativt flere med psykiske lidelser nå enn for 15 år siden. Noe av forskjellene kan muligens skyldes at folk på landsbygda i større grad underrapporterer slike problemer enn folk i byer. Dette kan igjen ha sammenheng med mindre åpenhet om psykiske plager i oversiktige lokalsamfunn der muligheten for å være anonym er mindre.

Best helse i vest

Vestlendinger lever lengst og har de laveste andeler med uførepensjonister i landet (Statistisk sentralbyrå 1994 og Rikstrygdeverket 1995). Vestlandets innbyggere kommer også godt ut når det gjelder flere mål på sykkelighet. På spørsmålet om den enkelte hadde en sykdom som virker inn på hverdagen i betydelig grad, svarte 17 prosent av vestlendingene bekreftende på dette i 1995, sammenlignet med et landsgjennomsnitt på 22 prosent. Den høyeste andelen hadde Nord-Norge med 24 prosent. Vestlandet har også ligget lavest når

det gjelder andel med kroniske sykdommer helt siden 1980.

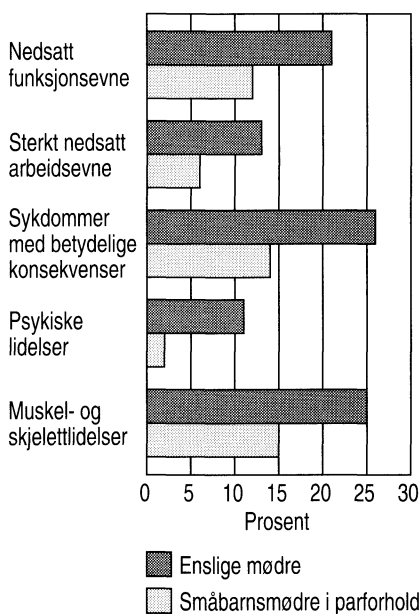
Ser vi på funksjonsnivå (generell funksjonsevne og sterkt nedsatt arbeidsevne), peker Nord-Norge seg ut ved å ligge over landsgjennomsnittet og Agder/Rogaland ved å ligge under landsgjennomsnittet. Mønsteret har holdt seg stabilt i hele perioden fra 1980 til 1995. Vestlandet ligger også her for det meste under landsgjennomsnittet, mens Østlandet utenom Oslo og Akershus for det meste ligger over gjennomsnittet.

Sosioøkonomisk skjevfordeling av helse

Det er godt dokumentert at de sosiale og økonomiske forhold man lever under virker inn på helsetilstanden. Dette bekreftes blant annet i studier av sammenhengen mellom yrke og dødelighet (Borgan og Kristoffersen 1986, Huserbråten 1993). Mannlige ingeniører, leger, pedagoger, prester, bønder og jurister er både gjennom 1970- og 1980-årene blitt registrert med en lavere dødelighet enn både laste-, losse- og lagerarbeidere og ansatte i restaurantbransjen. Blant kvinnene er dødeligheten størst blant ansatte i næringsmiddel-, jern- og metallindustrien, og lavest for pedagoger. I tillegg viser arbeidsmiljøundersøkelsene stadig at arbeidere og lavere funksjonærer har et langt mer belastende fysisk arbeidsmiljø enn andre ansatte (Statistisk sentralbyrå 1992, Statistisk sentralbyrå 1995b). Sykefraværet i NHO-bedrifter er dobbelt så høyt for arbeidere som for funksjonærer (Næringslivets hovedorganisasjon 1994).

Levekårsundersøkelsen 1995 støtter på flere punkter oppfatningen om at det eksisterer en sosial skjevfordeling av helse. Spesielt ser vi en skjevhet når det gjelder funksjonsnivå. Nedsatt funksjonsevne er mest vanlig blant ufaglærte arbeidere og jordbru-

Figur 2: Andelen med ulike helseproblemer blant kvinner som er enslige forsørgere, sammenlignet med gifte/samboende mødre med yngste barn 0-6 år. Prosent. 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsen

kere/fiskere. 7 prosent av de ufaglærte arbeiderne og jordbrukerne/fiskerne hadde sterkt nedsatt arbeidsevne i 1995, mot mellom 2 og 4 prosent blant funksjonærer og selvstendige utenom primærnæringene.

Også når det gjelder muskel- og skjelettlidelser, hører ufaglærte arbeidere og jordbrukere/fiskere til de som er mest plaget. Henholdsvis 21 og 23 prosent i disse gruppene hadde en slik lidelse i 1995. Til sammenligning hadde 15 prosent i gruppen selvstendige utenom primærnæringene muskel- og skjelettlidelser samme år. Andelen blant funksjonærene var om lag 17 prosent, med ubetydelige forskjeller mellom lavere og høyere funksjonærer.

Når det gjelder psykiske lidelser er disse noenlunde like vanlige i de ulike yrkesgruppene.

Et problem med de sammenligningene som er gjort her, er at det ikke er tatt hensyn til de store forskjellene i kjønns- og alderssammensetning mellom gruppene. I noen tilfeller er forskjellene mindre enn det de ville vært om en hadde tatt hensyn til dette. For eksempel består en av de mest utsatte gruppene, ufaglærte arbeidere, i stor grad av menn, og en relativt stor andel er under 45 år. Ut i fra dette ville vi forvente at andelen med helseproblemer blant ufaglærte arbeidere var lavere enn for gjennomsnittet. Som vi har sett, er det motsatte tilfellet. Også de fleste jordbrukere og fiskere er menn, men denne gruppen har den største andelen eldre, snaut halvparten er over 44 år. En finner omtrent like mange eldre blant de høyere funksjonærene, men her er kjønnsfordelingen mer jevn, med en liten overvekt av menn.

Også når en tar hensyn til forskjellene i kjønns- og alderssammensetning, finner en i de fleste tilfeller klare for-

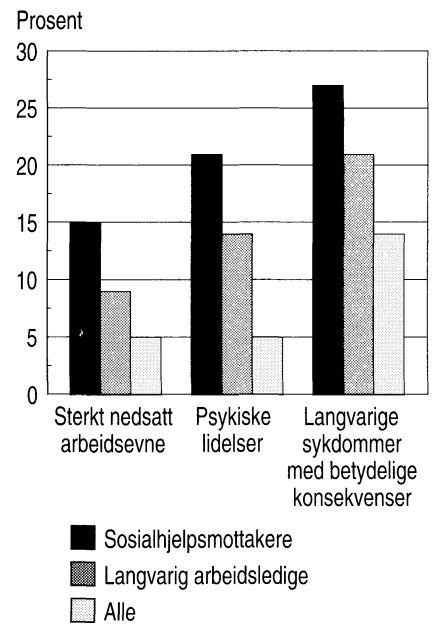
skjeller mellom de sosioøkonomiske gruppene. At ufaglærte arbeidere har en viss overhyppighet av helseproblemer, kan som nevnt ikke forklares ved at denne gruppen består av mange eldre eller av mange kvinner. Ved å slå sammen flere av de sosioøkonomiske gruppene, er det mulig å gjøre en grov kontroll for betydningen av kjønn og alder. Blant menn i alderen 25-44 år hadde dobbelt så mange arbeidere/lavere funksjonærer som funksjonærer på mellomnivå og høyere nivå, nedsatt funksjonsevne (henholdsvis 5 og 10 prosent). Blant de litt eldre (45-66 år) er ulikheten ubetydelig (henholdsvis 9 og 11 prosent). Mønsteret er ganske likt for kvinner, men her er den sosiale ulikheten størst blant de som er i alderen 45-66 år.

Sosialhjelpsmottakere og langtidsarbeidsledige har oftere dårlig helse enn andre

I en velferdssammenheng regnes en person gjerne som spesielt utsatt dersom vedkommende opplever svikt på sentrale levekårsområder som utdanning, arbeid eller økonomi. Grupper det er vanlig å regne som spesielt utsatte, er blant annet sosialhjelpsmottakere, lavlønte, langtidsarbeidsledige og unge med lav utdanning. Er disse gruppene også mest utsatt når det gjelder helseproblemer, slik at man kan si at det er en sammenheng mellom generelt dårlige levekår og helsetilstand?

Sosialhjelpsmottakere² har langt oftere dårlig helse enn andre - de har også dårligere helse enn andre utsatte grupper. Langtidsarbeidsledige er også særlig utsatt for helseproblemer. For å unngå at aldersforskjellene mellom utsatte grupper og befolkningen for øvrig påvirker resultatene i for stor grad, presenterer vi her tall bare for den delen av befolkningen som er mellom 16 og 44 år (bortsett fra for unge med lav utdanning).

Figur 3: Ulike helseproblemer for sosialhjelpsmottakere og langtidsarbeidsledige¹ 16-44 år sammenlignet med hele befolkningen 16-44 år. Prosent. 1995

¹ Arbeidsledig i minst 3 måneder på intervju-tidspunktet

Kilde: Levekårsundersøkelsen

Sammenlignet med hele befolkningen i denne alderen, har sosialhjelpsmottakere innen samme alderskategori dobbelt så mange med langvarige sykdommer som har betydning for hverdagen, tre ganger så mange med sterkt nedsatt arbeidsevne og fire ganger så mange med psykiske lidelser (figur 3).

Arbeidsledighet betyr også økt sannsynlighet for helseproblemer; særlig stor er forskjellen når det gjelder psykiske lidelser. Mens 5 prosent av alle i aldersgruppen 16-44 år har en psykisk lidelse, har hele 14 prosent blant de langvarig arbeidsledige samme problem.

Vi viste foran at enkelte sosioøkonomiske grupper har bedre helse enn

andre. Det ser imidlertid ikke ut til at lønnen i seg selv virker differensierende på helsetilstanden. Lavlønte har ikke dårligere helse enn befolkningen ellers. Mer enn seks av ti lavlønte er kvinner. En grunn til at lavlønte kommer såpass godt ut, kan være at mange lavlønte kvinner bor sammen med menn med bedre inntekt. Dessuten er det svært mange unge, særlig unge under 25 år, som er lavlønte (se Barstad, Roalsø og Ryens artikkel i dette nummeret av Samfunnsspeilet).

Unge 16-29 år med lav utdanning er ikke spesielt utsatt sammenlignet med andre utsatte grupper, noe som blant annet skyldes at de er klart yngre enn de andre gruppene. Når unge med lav utdanning sammenlignes med andre unge, viser det seg at unge med lav utdanning har dårligere helse enn andre unge, et mønster som en også har sett i de tidligere levekårsundersøkelsene.

Som vi har vært inne på tidligere: Grunnen til at disse utsatte gruppene oftere har dårlig helse enn gjennomsnittsbefolkningen, ligger ikke nødvendigvis i deres spesielle livssituasjon, for eksempel som sosialhjelpsklient eller som ung med lav utdanning. Det er like stor grunn til å tro at vi har med en seleksjon å gjøre, det vil si at folk med dårlig helse rekrutteres til disse posisjonene, slik at dårlig helse like ofte blir en bakgrunn for som en følge av det å falle utenfor.

1. Registreringen av sykdommer i levekårsundersøkelsene har gjennomgått visse endringer over tid, som gjør det vanskelig å avgjøre i hvilken grad bestemte sykdommer er blitt mer eller mindre hyppige i befolkningen. For å redusere underreporteringen av sykdommer blir de intervjuede i levekårsundersøkelsen presentert for en liste over ulike sykdommer, og bedt om å angi om de har en eller flere av sykdommene på listen. I 1987 ble undersøkelsesopplegget endret, slik at en fikk en mer effektiv bruk av denne sjekklisten. Dette resulterte i en økning av

oppgitte syketilfeller. Sannsynligvis er det de mindre alvorlige lidelsene som i større grad blir husket.

2. Som sosialhjelpsmottakere regnes personer i husholdninger som har mottatt sosialhjelp i 1994.

Litteratur

Borgan, Jens Kristian og Lars Kristoffersen, (1986): *Dødelighet i yrker og sosioøkonomiske grupper 1970-1980*, Statistiske analyser 56, Statistisk sentralbyrå.

Huserbråten, Kirsti (1993): "Helse", *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser nr. 1, Statistisk sentralbyrå.

Mastekaasa, Arne (1994): *Familie og ekteskap som beskyttelse*, Universitetsforlaget.

Næringslivets hovedorganisasjon (1994): *Lønns- og fraværstatistikk 1994*.

Rikstrygdeverket (1995): *Trygdestatistisk årbok 1995*.

Sosial- og helsedepartementet (1995): *Velferdsmeldingen*. St. meld. nr. 35 (1994-95).

Statistisk sentralbyrå (1992): *Arbeidsmiljø 1989*, NOS C 9.

Statistisk sentralbyrå (1994): *Befolkningsstatistikk 1994. Hefte III*, NOS C 244.

Statistisk sentralbyrå (1995a): *Pasientstatistikk 1993*, NOS C 231.

Statistisk sentralbyrå (1995b): *Arbeidsmiljø 1993*.

Øverås, Siv (1995): *Helseboka 1995. Hovedtrekk ved helsetilstand og helsetjeneste i Norge*, Statistiske analyser nr. 5, Statistisk sentralbyrå.

Kirsti Huserbråten er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for levekårsstatistikk.

Sakker ungdommen akterut?

Mye tyder på at unge marginaliseres på arbeidsmarkedet. Vedvarende høy arbeidsledighet har gjort at ungdom har måttet bære større byrder enn resten av de yrkesaktive: Antallet unge som er yrkesaktive på heltid er sterkt redusert. Flere er også lavlønte. Derimot er det ingen klare tendenser til at ungdom har hatt en dårligere utvikling av bostandard og økonomiske problemer enn andre. Det ser ut til at flere unge er utsatte for vold enn tidligere, og den mentale helsen har utviklet seg mer negativt blant unge menn enn resten av befolkningen.

Anders Barstad, Kari-Mette Roalsø og Mette Ryen

Levekårsutredningen (Finans- og tolldepartementet 1993) pekte på økningen i visse levekårsproblemer blant ungdom, blant annet ungdoms problemer med å få innpass på arbeidsmarkedet og en negativ lønns- og inntektsutvikling sammenlignet med eldre aldersgrupper. Det ble også pekt på at de høye utdanningskravene i arbeidslivet gjør at unge med lav utdanning har fått en vanskeligere start på sitt voksne liv enn tilsvarende gruppe for 10-15 år siden.

En stor, offentlig svensk utredning om ungdoms levekår, holdninger og verdier konkluderte nylig med at økende arbeidsledighet og utdanningskrav har ført til at etableringsfasen i livsløpet er blitt forlenget. Denne utviklingen har ført til at ungdoms materielle levestandard (inntekt, ulike materielle goder) sakker akterut i forhold til eldre aldersgrupper (Vogel 1994).

Disse resultatene kan tolkes som et uttrykk for en *marginalisering* av ungdom. Marginaliseringsbegrepet kan gis ulike betydninger. Med marginalisering vil vi i denne artikkelen forstå en utvikling hvor bestemte gruppers levekår forverres, absolutt eller relativt, sammenlignet med befolkningen for øvrig. I hvilken grad blir ungdom "hengende etter" i velferdsutviklingen?

Kategorien ungdom lar seg ikke entydig avgrense aldersmessig. Her vil ungdom i hovedsak bli avgrenset til aldersgruppen 16-24 år, i noen sammenhenger strekkes begrepet til å omfatte de som er mellom 15 og 30 år. Over en halv million mennesker, vel 540 000, var mellom 16 og 24 år gamle i 1995. Etter en økning i 1980-årene, er det blitt færre i denne aldersgruppen på 1990-tallet. Dette gjenspeiler det betydelige fallet i fødselstallene etter 1969. Fram mot år 2005 regner en med at tallet på unge

voksne i 20- og 30-årsalderen vil avta kraftig, mens tallet på tenåringer vil gå litt ned (Skiri og Sørli 1993). Antallet unge er viktig for unges stilling både på arbeidsmarkedet og i utdanningsmarkedet. Mindre årskull vil framover bidra i retning av å redusere presset på arbeidsmarkedet og utdanningsinstitusjonene.

Denne artikkelen har mange begrensninger som gjør at den langt fra kan gi noe uttømmende svar på spørsmålet om marginalisering av ungdom. Utvalget av indikatorer på levekår er begrenset. Vår analyse forholder seg i stor grad til ungdom som helhet, vi har i liten grad sett på mindre undergrupper hvor marginaliseringstendensene kan være sterkere. Det er også en begrensning ved denne analysen at det i liten grad benyttes data som forteller noe om varigheten av levekårsproblemene.

Artikkelen starter med å beskrive ungdoms forhold til arbeidsmarkedet og utdanningssystemet. Deretter beskrives utviklingen i noen sider ved de materielle og økonomiske levekårene, før artikkelen avsluttes med et blikk på hva som skjer med ungdoms sosiale relasjoner, fritid og psykiske helse.

Flere i utdanning, færre i arbeid

Ungdoms tilknytning til arbeidsmarkedet og utdanningssystemet vil ha stor betydning for levekårene på andre områder. Andelen ungdom i utdanning har økt fra starten av 1980-tallet, og i dag er mer enn annenhver ungdom mellom 16 og 24 år i utdanning, etter en markert økning på slutten av 1980-tallet. Fra 1987 og fram til 1995 har andelen sysselsatte mellom 16 og 24 år gått tilbake, etter en økning tidligere på 1980-tallet. Reduksjonen i sysselsettingen blant ungdom skjedde i stor grad ved at heltidsarbeid ble erstattet med studier

på heltid eller studier i kombinasjon med deltidsarbeid. I 1995 var 26 prosent sysselsatt på heltid, mot 40 prosent i 1987.

Økt deltidssysselsetting blant unge under utdanning

Andelen sysselsatte unge ble i perioden 1980 til 1995 redusert fra 35 til 26 prosent. At sysselsettingen blant ungdom ikke er ytterligere redusert, skyldes at flere har deltidsarbeid (inntil 34 timer i uka). I 1995 var nærmere annenhver av de sysselsatte unge kvinnene deltidssysselsatt, mens blant unge menn hadde en av tre deltidsarbeid. Mest vanlig er det å arbeide kort deltid (1 til 19 timer i uka).

Den økte deltidssysselsettingen skyldes hovedsakelig at det er blitt mer vanlig å kombinere skole og studier med deltidsarbeid. Andelen unge som har deltidsarbeid ved siden av utdanning, økte kraftig fra 1991 til 1995, etter å ha ligget stabilt på 15 prosent i store deler av 1980-tallet. I 1995 var 22 prosent mellom 16 og 24 år sysselsatt på deltid ved siden av skole og studier.

Flest 20-24-åringene uten utdanning og arbeid

Å være uten utdanning og arbeid kan være en risikofylt status i overgangen til livet som voksen. I motsetning til å være i utdanning eller i arbeid, kvali-

fiserer ikke denne statusen for videre muligheter på arbeidsmarkedet. Av alle 16-24-åringene var 11 prosent uten utdanning og arbeid i 1995, en reduksjon i forhold til 1991. Det ser ut til at risikoen for å være uten arbeid eller utdanning er større blant de eldre enn blant de yngre ungdommene. Blant tenåringerne var 7 prosent verken i utdanning eller i arbeid, mens andelen var 14 prosent blant 20-24-åringene.

Høy arbeidsledighet blant ungdom

Ungdom er en utsatt gruppe på arbeidsmarkedet. Den sterke reduksjonen i sysselsettingen skyldes ikke bare økt tilstrømming til utdanning, men også økt arbeidsledighet blant ungdom. Gjennom hele 1980-tallet og halvveis inn i 1990-tallet har ledigheten blant ungdom mellom 16 og 24 år vært høyere enn gjennomsnittet for hele befolkningen¹. Fram til 1987 hadde unge kvinner vesentlig høyere risiko for ledighet enn andre sysselsatte. I første halvdel av 1990-årene er imidlertid dette mønsteret endret. Fra 1991 har ledigheten vært høyest blant unge menn. En grunn til at ungdomsledigheten ikke har økt ytterligere, er den sterke utbyggingen av

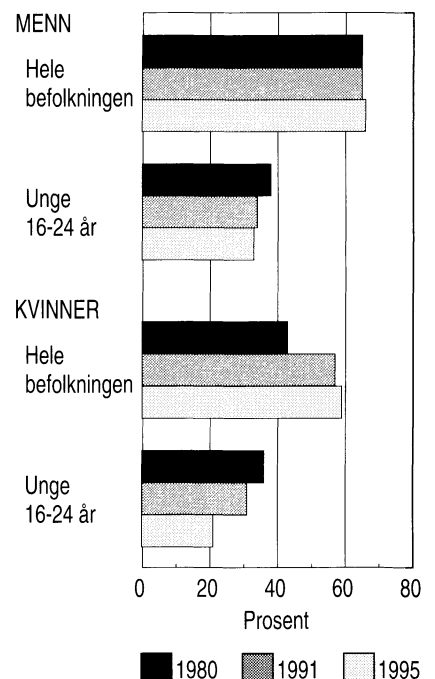
skoleplasser og at ungdom under 20 år er prioritert på arbeidsmarkedstiltak.

Andelen av de arbeidsledige som er langvarig ledige, har i perioden økt blant ungdom, som for resten av den yrkesaktive befolkningen. Ser vi på de som har vært arbeidsledige i til sammen mer enn åtte uker siste år, er det i hele perioden flere som er ledige blant ungdom enn i den yrkesaktive befolkningen totalt.

Mange har usikker tilknytning til arbeidsmarkedet

Ungdoms tilgang til arbeidsmarkedet er vanligvis begrenset til jobber med dårligere vilkår enn for sysselsatte i andre aldersgrupper. Ungdom er i større grad enn andre sysselsatte ansatt i jobber med midlertidig karak-

Figur 1: Andelen fagorganiserte blant sysselsatte kvinner og menn 16-24 år og i den sysselsatte befolkningen totalt. Prosent. 1980, 1991 og 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsene

Tabell 2: Andelen yrkesaktive med arbeidsledighetserfaring siste år for unge kvinner og menn og den yrkesaktive befolkningen totalt. Prosent. 1980, 1983, 1987, 1991 og 1995¹

	1980	1983	1987	1991	1995
Alle sysselsatte	10	11	11	14	13
Menn 16-24 år	20	21	21	31	28
Kvinner 16-24 år	22	27	25	26	23

¹ Tallene for 1995 er ikke direkte sammenlignbare med tidligere tall. I 1995 er utgangspunktet for beregningen av andelen arbeidsledige personer 16-66 år. Tidligere har utgangspunktet vært personer som har hatt inntektsgivende arbeid i løpet av det foregående året

Tabell 1: Ungdom 16-24 år etter viktigste gjøremål. Prosent. 1983, 1987, 1991 og 1995

	1983	1987	1991	1995
Skoleelever/studenter				
ikke sysselsatt	29	27	34	33
sysselsatt	15	17	16	22
Sysselsatt				
deltid	7	7	6	6
heltid	35	40	28	26
Annet	14	9	15	11
Sum	100	100	100	100

ter. Blant ungdom som hadde yrkesaktivitet som viktigste gjøremål, arbeidet 29 prosent i vikariater eller engasjement med en varighet av ett år eller kortere. I den yrkesaktive befolkningen totalt var 10 prosent engasjert i kortvarige engasjementer eller vikariater.

Foruten å ha svakest tilknytning til arbeidsmarkedet er ungdom i langt mindre grad enn andre sysselsatte medlemmer av en fagorganisasjon. I perioden 1980 til 1995 ble andelen fagorganiserte blant ungdom redusert, fra 38 til 33 prosent blant unge menn og fra 36 til 21 prosent blant unge kvinner. Det er blant unge sysselsatte kvinner at vi i dag finner den laveste andelen som er medlemmer av en fagorganisasjon, mens andelen fagorganiserte har økt blant sysselsatte kvinner generelt.

Flere lavlønte unge

De aller fleste mellom 16 og 24 år er lavlønte (timelønn under 85 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn). Spesielt mange lavlønte finner

vi blant unge kvinner, 78 prosent, mot 56 prosent blant unge menn. Dette er langt høyere enn for den yrkesaktive befolkningen som helhet (26 prosent). Andelen lavlønte jenter har i denne perioden ligget stabilt på et høyt nivå, mens det nå er færre lavlønte enn tidligere blant kvinner totalt.

Lønnsbetingelsene vil naturlig nok bety mest for ungdom som har lønnet arbeid som sin viktigste inntektskilde. Gjennom hele 1980-tallet og inn i 1990-tallet steg andelen lavlønte blant heltidssysselsatt ungdom jevnt, men denne økningen ser nå ut til å ha stoppet opp. Andelen lavlønte blant heltidsarbeidende ungdom var i 1995 64 prosent, men fremdeles er andelen vesentlig høyere enn den var i 1980. Da var vel halvparten av heltidssysselsatt ungdom lavlønt. Det er bare blant ungdom under utdanning at andelen lavlønte igjen ser ut til å øke etter en nedgang fra 1987 til 1991, men dette er statistisk usikre tall.

Ungdom har sjelden frynsegoder

Fordele i arbeidet i form av støtte til bolig, bil og telefon forekommer så å si ikke blant sysselsatte unge kvinner. Andelen som hadde slike ekstraytelser i arbeidet, var lav også for 15 år siden, men er nå nesten forsvunnet blant de yngste kvinnene. Sysselsatte

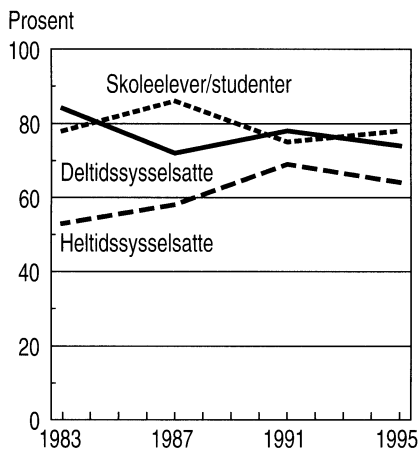
unge menn har sjeldnere frynsegoder enn sysselsatte menn i alt. Andelen unge menn som har slike ekstraytelser i arbeidet har også blitt noe mindre i løpet av hele perioden sammenlignet med andre sysselsatte menn. Blant unge menn som har frynsegoder, er det mest vanlig å få støtte til bilhold, mens svært få har adgang til tjenestebil til privat bruk. En grunn til at unge menn i større grad enn unge kvinner har frynsegoder, kan være at de oftere har jobber innenfor f.eks. transport og budbiltjeneste hvor det er vanlig å få bl.a. kjøregodtgjørelse.

Ungdom har dårligst arbeidsmiljø

Unge sysselsatte menn hadde i hele perioden jevnt over dårligere fysisk arbeidsmiljø enn andre yrkesaktive. For eksempel hadde annenhver sysselsatte mann mellom 16 og 24 år et risikofylt arbeidsmiljø, mens tilsvarende tall for alle sysselsatte menn var snaut 40 prosent. Blant sysselsatte kvinner hadde om lag 15 prosent et risikofylt arbeidsmiljø, også innbefattet de yngste kvinnene. Både blant ungdom og sysselsatte generelt har det vært lite endring i fysisk arbeidsmiljø i den aktuelle perioden.

Som med det fysiske arbeidsmiljøet, har det vært forholdsvis lite endringer i det organisatoriske arbeidsmiljøet gjennom hele perioden. I 1995 hadde sysselsatt ungdom mindre

Figur 2: Andelen lavlønte i ulike ungdomsgrupper 16-24 år. Prosent. 1983, 1987, 1991 og 1995

¹ Timelønn under 85 prosent av gjennomsnittlig timefortjeneste i industrien

Kilde: Levekårsundersøkelsene

Tabell 3: Andelen lavlønte og andelen med frynsegoder for alle sysselsatte og for sysselsatte 16-24 år. Menn og kvinner. Prosent. 1980, 1991 og 1995

	Andel lavlønte			Andel med frynsegoder		
	1980	1991	1995	1980	1991	1995
Sysselsatte menn						
Alle	21	20	19	29	34	34
16-24 år	47	60	56	20	17	16
Sysselsatte kvinner						
Alle	58	46	34	8	9	9
16-24 år	80	84	78	7	5	1

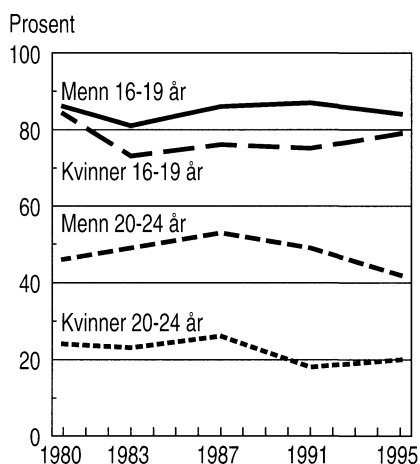
selvstyring i arbeidet sammenlignet med andre sysselsatte. Det var færre unge som bestemte over egne arbeidsoppgaver og som hadde et variert arbeid. Kjønnsforskjellene i den yngste aldersgruppen var små, bortsett fra at unge kvinner hadde en noe høyere sannsynlighet for å ha en jobb hvor de ikke kan bestemme arbeidstempoet selv.

Boligforhold: Flere unge mellom 20 og 24 år flytter hjemmefra

Det er vesentlige forskjeller i materielle levekår mellom unge som fremdeles bor hjemme, og unge som har flyttet hjemmefra. Unge som har etablert egen husholdning nyter ikke i samme grad som de hjemmeboende godt av de materielle godene som er knyttet til foreldrehjemmet. Hvis det skjer endringer i tidspunktet for flytting hjemmefra, vil det få stor betydning for hvordan ungdoms levekår endres.

Det er blitt litt mindre vanlig å bo hjemme blant unge i aldersgruppen 16-24 år, andelen hjemmeboende ble

Figur 3: Andelen menn og kvinner i ulike aldersgrupper som bor hjemme hos foreldrene. Prosent. 1980-1995

Kilde: Levekårsundersøkelsene

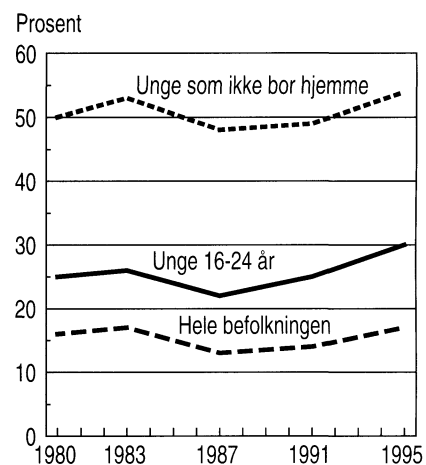
redusert fra 57 til 52 prosent i perioden 1980-1995. En forklaring på tendensen til at flere flytter hjemmefra kan være det sterke fallet i boligprisene etter 1988 (Texmon 1993). At aldersgruppa 16-24 år består av flere eldre ungdommer i 1995 enn i 1980 bidrar også til reduksjonen i andelen som bor hjemme. Endringene har vært sterkest blant de eldre ungdommene. Andelen hjemmeboende tenåringer var noe lavere i 1995 enn i 1980, men det er vanskelig å finne noe klart mønster i endringene (figur 3). Vel åtte av ti 16-19-åringene bor hjemme. Blant unge 20-24 år var det fram til 1987 en tendens til at flere bodde hjemme, men etter 1987 har dette blitt mindre vanlig i denne aldersgruppen. Vel tre av ti 20-24-åringene bor hjemme, dobbelt så mange blant guttene som blant jentene.

Flere leier, bedre boligstandard

Andelen som leier uten innskudd, bor i tjenestebolig eller på framleie, har økt for hele befolkningen siden 1987, og var i 1995 på et nivå tilsvarende begynnelsen av 1980-tallet (figur 4). 1987 var det året da færrest leide bolig. Andelen ungdom som leier bolig, er klart høyere enn for befolkningen som helhet. Den er høyere for ungdom som ikke bor med foreldre, enn for all ungdom. At flere unge leier bolig etter 1987, skyldes delvis at flere unge har flyttet hjemmefra (jf. figur 3). Leieboerandelen har økt lite blant ungdom som ikke bor med foreldre (en fylldigere framstilling av utviklingen i boligforholdene finnes i Arne S. Andersens artikkel i dette nummeret av Samfunnsspeilet).

For å undersøke boligstandarden skal vi begrense oss til å se på hvor mange som bor i moderne bolig, det vil si bolig med bad og wc og uten kalde eller fuktige rom. Dette er et mål for andelen som tilfredsstiller visse minimumskrav for hvordan en bolig skal være. Andelen som bor i moderne

Figur 4: Andel som leier uten innskudd, bor i tjenestebolig eller på framleie. Hele befolkningen, alle unge 16-24 år og unge som ikke bor med foreldre. Prosent. 1980-1995

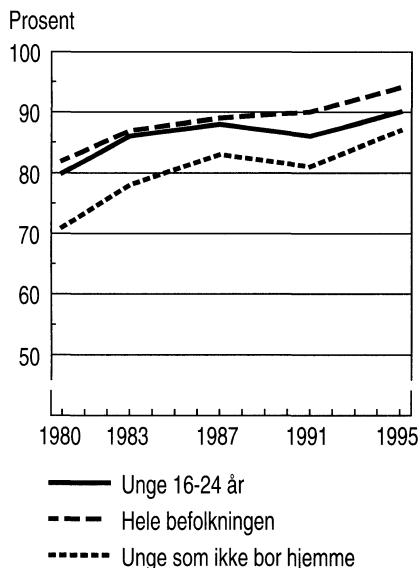

Kilde: Levekårsundersøkelsene

bolig har økt for hele befolkningen fra 1980 til 1995. Andelen som bor moderne, er lavest for ungdom som ikke bor sammen med foreldrene. Samtidig er det denne gruppen som har hatt den største veksten i andelen som bor i moderne bolig.

Et av de materielle godene som er viktig for mange unge, er egen bil. I levekårsundersøkelsene er det spurt om intervjupersonen bor i en husholdning hvor intervjupersonen selv eller andre disponerer bil. Blant unge som ikke bodde med foreldrene, økte andelen som disponerte bil fra 1980 til 1987 (fra 74 til 80 prosent). Etter 1987 har det vært en kraftig nedgang i andelen som disponerer bil i denne gruppen, slik at bilhold var litt mindre vanlig blant unge som hadde flyttet hjemmefra i 1995 enn 15 år tidligere (74 prosent i 1980 og 69 prosent i 1995). I befolkningen for øvrig er det blitt flere som disponerer bil i løpet av perioden, spesielt blant de over 44 år.

Figur 5: Andel som bor i moderne bolig. Hele befolkningen, unge 16-24 år og unge 16-24 år som ikke bor med foreldre. Prosent. 1980-1995

Kilde: Levekårsundersøkelsene

Små endringer i økonomiske problemer blant unge som ikke bor hjemme

Tidligere analyser har vist en betydelig nedgang i gjennomsnittlig disponibel inntekt blant yngre enslige fra 1982 til 1991 (Andersen m.fl. 1995). Vi har også sett at andelen lavlønte har økt blant unge. Har denne utviklingen ført til at flere unge opplever økonomiske problemer? En mulig løsning på økte økonomiske problemer kan være at ungdom i stigende grad bor hjemme. Dette har vi sett at ikke er tilfellet, snarere tvert imot.

Siden det kan være vanskelig å avgjøre i hvilken grad unge som bor hjemme hos foreldrene, tenker på sin egen økonomi eller foreldrenes økonomi når de svarer på spørsmålene om økonomiske problemer, skal vi her begrense oss til å se på de unge som har flyttet hjemmefra. Alle spørsmå-

Tabell 4: Andel med ulike økonomiske problemer for ungdom 16-24 år som ikke bor med foreldre og befolkningen 16-79 år som helhet. Prosent. 1987, 1991 og 1995

	Menn			Kvinner		
	1987	1991	1995	1987	1991	1995
Ikke mulighet for å klare en uforutsett regning på 2 000 kroner						
Ungdom som ikke bor med foreldre	19	19	16	24	25	25
Hele befolkningen	7	11	13	11	16	17
Problemer med å klare løpende utgifter						
Ungdom som ikke bor med foreldre	20	19	19	17	25	27
Hele befolkningen	7	10	10	10	13	13

Kilde: Levekårsundersøkelsene

lene om opplevde økonomiske problemer gjelder husholdningen som de unge bor i.

Andelen som svarte at de ville ha problemer med å betale en uforutsett regning på 2 000 kroner, økte for hele befolkningen på slutten av 1980-tallet, og har vært stabil på 1990-tallet. Blant ungdom 16-24 år som ikke bor med foreldre, har andelen som ville ha problemer med en slik uforutsett regning overraskende nok vært stabil fra 1987 til 1995.

En annen indikator på økonomiske problemer er andelen som har problemer med å klare løpende utgifter. Problemer med løpende utgifter innebærer at man av og til eller ofte i løpet av det siste året har hatt vansker med å klare løpende utgifter til for eksempel mat, bolig eller transport.

Andelen i befolkningen som svarte at de hadde slike problemer, økte betydelig fra 1987 til 1991, og har også økt litt på 1990-tallet. For ungdom som har flyttet hjemmefra, har andelen som svarer de har problemer med de løpende utgiftene vært stabile for guttene. Det kan se ut til at flere jenter har fått problemer med å betale løpende utgifter, men denne økningen er ikke statistisk signifikant.

Mange unge mottar hjelp fra familien

En mulig forklaring på at andelen med økonomiske problemer har holdt seg stabil, kan være økt hjelp fra foreldrehjemmet. Vi kan ikke prøve en slik forklaring fordi slik hjelp bare er registrert i 1995. Økonomisk hjelp til unge fra familien er imidlertid av et ganske betydelig omfang. 24 prosent av unge som ikke bor hjemme, mottok økonomisk hjelp fra familien i 1994, sammenlignet med 7 prosent i hele befolkningen. Økonomisk hjelp innebærer hjelp med samlet verdi over 1 000 kroner fra familien til å dekke løpende utgifter eller til å dekke utgifter ellers. Like mange gutter som jenter mottar slik økonomisk hjelp. Gjennomsnittlig mottatt beløp for ungdom som ikke bor med foreldre var 13 100 kroner. I dette gjennomsnittet er også ungdom som ikke har mottatt økonomisk hjelp fra familien regnet med.

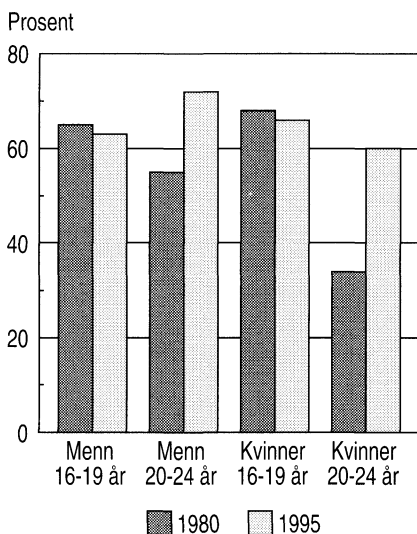
Det er ingen forskjell mellom ungdom og resten av befolkningen når det gjelder hvor mange som svarer at de klarer å spare noe. Skillet er mer avhengig av kjønn. Omtrent 60 prosent av mennene klarer å spare noe, mens omtrent 52 prosent av kvinnene klarer det samme. Årsaken til at det ikke er noe skille mellom ungdom

under ett og befolkningen under ett i sparing, kan være at ungdom som bor sammen med foreldrene, ikke har de samme utgiftene som andre fordi foreldre i stor grad betaler for kost og losji. For ungdom som ikke bor med foreldre, er det færre som svarer at de klarer å spare noe.

Uteliv

For unge som ennå ikke har etablert seg med egen familie, betyr venner og foreldre svært mye for levekårene. Når færre unge lever i parforhold, og barnefødslene utsettes til senere i livsløpet, blir vennskapene en enda viktigere del av ungdomstiden. En økende del av vennsamværet skjer utenfor bolig og nærmiljø. Stadig flere unge i alderen 20-24 år besøker dansetilstelninger og diskoteker (figur 6). Nesten dobbelt så mange 20-24-årige jenter går ofte på dans og diskotek i dag som for 15 år siden. En kan se denne utviklingen som uttrykk for en forlengelse av ungdomstiden. Det som tidligere var typiske fritidsaktiviteter for tenåringer, er etter hvert blitt vel så typiske aktiviteter for den eldre ungdommen.

Figur 6: Andelen menn og kvinner i ulike aldersgrupper som var på dans/diskotek minst 10 ganger siste 12 md. Prosent. 1980 og 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsene

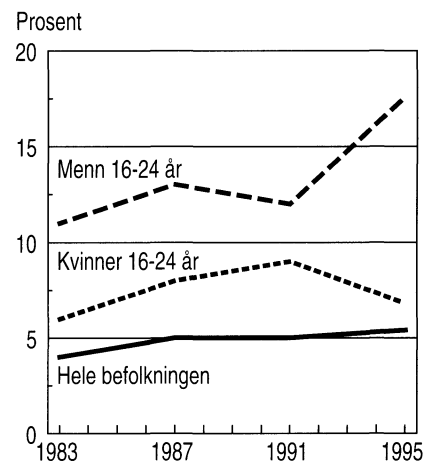
Mer uteliv, mer vold?

Mer uteliv blant de unge kan øke risikoen for å bli utsatt for vold. Det er en tendens til at flere unge utsettes for vold eller trusler om vold nå enn tidligere (figur 7). Fordi gruppene er små, er det vanskelig å avgjøre hvor sterk og jevn denne tendensen er. Fra 1991 til 1995 var det en særlig stor økning i voldsofre blant guttene, men økningen er ikke statistisk signifikant isolert sett. Litt færre jenter oppgav at de hadde blitt utsatt for vold eller trusler om vold i 1995 enn i 1991, etter en økning fra 1983 til 1991. Nedgangen fra 1991 til 1995 er imidlertid også innenfor de statistiske feilmarginene en vanligvis opererer med.

Det er en utvetydig konklusjon at unge menn er langt mer utsatt for vold enn resten av befolkningen. I 1995 oppgav 15 prosent av gutter 16-24 år at de ble utsatt for vold i løpet av foregående år, om lag 5 ganger så mange som i befolkningen for øvrig. Tar en også med trusler om vold blir andelen som har vært utsatt 18 prosent. Også jentene i samme aldersgruppe har i hele perioden vært noe mer utsatt for vold og trusler om vold enn gjennomsnittet i befolkningen.

Hvorfor er ungdom generelt, og unge menn spesielt, utsatt for vold? Vi har nevnt at mye uteliv kan øke risikoen for vold. Det er den delen av befolkningen som har en livsstil preget av uteliv og mye bruk av alkohol som er mest utsatt for voldskriminalitet (Olaussen 1995). En stor del av voldskriminaliteten skjer utenfor nærmiljøet, under påvirkning av alkohol. Alkoholforbruket er høyere blant unge enn blant eldre, spesielt blant menn. 35 prosent av unge menn drakk mye alkohol minst to ganger i måneden i 1991, mens tallet for hele befolkningen var 13 prosent (Statistisk sentralbyrå 1992). En annen del av forklaringen er sannsynligvis knyttet til sosial integrasjon. Vi har tidligere vist at unge menn er mer utsatt for arbeidsledighet enn jentene. Det er også færre unge menn enn kvinner som er gift eller samboende. Parforholdet kan være en viktig mekanisme for sosial kontroll, og blant annet forhindre at arbeidsledighet fører til økt alkoholkonsum (Mastekaasa 1993).

Figur 7: Andelen menn og kvinner 16-24 år som har vært utsatt for vold eller trusler om vold siste år. Prosent. 1983, 1987, 1991, 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsene

Færre gutter leser bøker

Dans er ett av flere eksempler på fritidsaktiviteter hvor forskjellene mellom kjønnene er blitt mindre de siste 15 årene. Et annet eksempel er mosjon og idrett. Mens det tidligere var langt mer vanlig å mosjonere blant gutter 16-24 år enn blant jenter i samme alder, var det ingen slike forskjeller i 1995. Derimot er det økende forskjeller i hvor mange som leser bøker i fritiden. Dette er blitt en mer typisk jenteaktivitet. I 1980 var det omtrent like vanlig for gutter som for jenter å lese bøker i fritiden, i 1995 var det tre ganger så mange gutter som jenter som ikke hadde lest en bok de siste 12 månedene.

Mental helse: Mer depresjon blant unge menn

Mens ungdoms fysiske helse er klart bedre enn gjennomsnittet for befolkningen, er ikke bildet like entydig for psykisk helse. I 1995 er hovedinntrykket at psykiske plager (nervøsitet eller depresjon) er omtrent like vanlig blant ungdom som i befolkningen for øvrig. I første halvdel av 1980-tallet var situasjonen en annen, både i 1980 og 1983 var det mindre vanlig blant unge enn blant eldre å oppgi slike plager. Mens tendensen i befolkningen som helhet har vært en svak reduksjon av antallet som er plaget av symptomer på psykiske lidelser,

har antallet blant unge under 30 år endret seg i motsatt retning.

Tar en for seg de enkelte plagene, har det vært en påfallende jevn økning blant menn 20-29 år i andelen som oppgir symptomer på depresjon; fra snaut 11 prosent i 1980 til 17 prosent i 1995 (figur 8). Økningen gjelder imidlertid bare de som oppgir at de er plaget av slike symptomer av og til. Det er nå mer vanlig i aldersgruppen 20-29 år enn blant andre menn å oppgi symptomer på depresjon.

Reell forverring?

At flere unge oppgir symptomer på psykiske plager i dag enn for 15 år siden, er imidlertid ikke nødvendigvis noe tegn på dårligere psykisk helse. En annen mulig forklaring kan være at villigheten til å fortelle om slike plager til en intervjuer har endret seg mer blant unge enn i andre grupper. Undersøkelser tyder på at det skjer en betydelig underrapportering av psykiske problemer i intervjusituasjoner, og at underrapporteringen er særlig stor blant yngre, spesielt blant menn. Hvis den økte åpenheten omkring psykiske lidelser fører til mindre underrapportering, er det tenkelig at dette vil ha særlig betydning for rapporteringen blant yngre.

Den økte selvmordsraten blant unge menn kan imidlertid tyde på at øk-

ningen i oppgitte symptomer på depresjon er reell. Siden slutten av 1960-årene har selvmordshyppigheten i befolkningen økt mest blant unge menn (Gjertsen 1993).

Avslutning

Har det skjedd en marginalisering av ungdom, ved at ungdom har sakkert akterut i velferdsutviklingen? Utviklingen på arbeidsmarkedet synes å peke i retning av en slik marginalisering. Blant annet har de økonomiske betingelsene for ungdom med tilknytning til arbeidsmarkedet utviklet seg mindre positivt enn for andre sysselsatte.

Hva har så skjedd med de materielle og økonomiske levekårene? Det er vanskelig å peke på noen entydige tendenser til marginalisering. Særlig blant unge som er flyttet hjemmefra er bostandarden betydelig forbedret. Det er mer vanlig å oppleve økonomiske problemer blant unge som ikke har flyttet hjemmefra enn i andre grupper, men i motsetning til befolkningen for øvrig har andelen som opplever økonomiske problemer vært nokså stabil fra 1987 til 1995.

Utviklingen i visse sider ved de ikke-materielle levekårene kan tyde på en marginalisering, først og fremst blant unge menn. Det er sannsynlig at flere unge enn tidligere er utsatt for vold og trusler. Ungdoms mentale helse har utviklet seg noe mer negativt enn for gjennomsnittet.

1. Arbeidsledighet omfatter både ufrivillig permittering uten lønn og perioder uten arbeid hvor en søkte etter arbeid. Dette begrepet ligger nær opp til arbeidskraftundersøkelsens begrep Arbeidsledig, men referanseperioden er hele det foregående året og ikke en uke.

Litteratur

Andersen, Arne S., Jon Epland, Randi Kjeldstad og Jan Lyngstad (1995): *Husholdningenes økonomi. 1980-tallet: Fra vekst til innstramming*. Statistiske analyser nr. 8. Statistisk sentralbyrå.

Finans- og tolldepartementet (1993): *Levekår i Norge. Er graset grønt for alle?* NOU 1993:17, Oslo, Akademika.

Gjertsen, Finn (1993): "Selvmord og ulykker". Kap. 3.2. i *Sosialt Utsyn 1993*. Statistiske analyser nr. 1. Statistisk sentralbyrå.

Mastekaasa, Arne (1993): "Does marriage protect the individual: The case of unemployment and subjective well-being." *Sosiologisk tidsskrift* 3 (1993), s. 193-211.

Olaussen, Leif Petter (1995): "Voldsutvikling og samfunnsendringer i Norge". *Lov og rett*, s. 323-338.

Skiri, Halvard og Kjetil Sørli (1993): "Befolkning" Kap. 2.1 i *Sosialt Utsyn 1993*. Statistiske analyser nr. 1. Statistisk sentralbyrå.

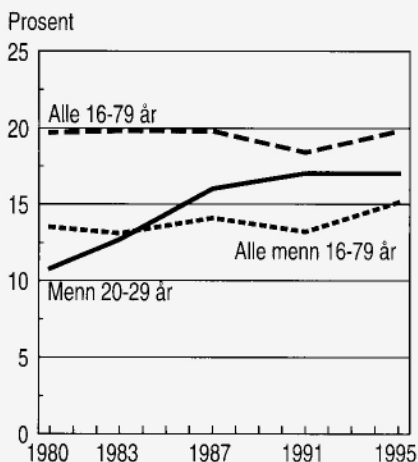
Statistisk sentralbyrå (1992): *Levekårsundersøkelsen 1991*. NOS C 43. Statistisk sentralbyrå.

Texmon, Inger (1993): "Flytting fra foreldrehjemmet" Kap. 8.4 i *Sosialt Utsyn 1993*. Statistiske analyser nr. 1. Statistisk sentralbyrå.

Vogel, Joachim (1994): *Living Conditions, Values and Attitudes of Young Adults in Sweden* (sammendrag av SOU 1994: 73: Ungdomars Välfärd och Värderingar). Fritzes, Stockholm.

Anders Barstad, Kari-Mette Roalsø og Mette Ryen er førstekonsulenter i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.

Figur 8: Andel som ofte eller av og til har følt seg deprimert og nedfor de siste seks måneder. Menn 20-29 år sammenlignet med hele befolkningen og alle menn 16-79 år. Prosent. 1980-1995

Kilde: Levekårsundersøkelsene

Naturressurser og miljø 1996

Naturressurser og miljø utgis hvert år, og inneholder miljøstatistikk og samfunnsøkonomiske analyser av en rekke viktige miljø- og ressursproblemer.

I *Naturressurser og miljø 1996* finner du artikler og oppdaterte nøkkeltall på områdene energi, luftforurensning, fiske og fangst, skog og skogskader, jordbruk, avløpsrensing, avfallsbehandling og miljøproblemer slik de opplevs av folk selv. Videre presenteres samfunnsøkonomiske analyser over energibruk, utslipp til luft og avfallsmengder.

Naturressurser og miljø 1996 er et aktuelt oppslagsverk av høy kvalitet for personer innen forvaltning, forskning, undervisning, samt for alle personer med interesse for ressurs- og miljøspørsmål.

Rapporten utgis i mars 1996.

Publikasjonen kan bestilles fra:
Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 00 44 80
Telefaks: 22 86 49 76
E-mail: Salg-abonnement@ssb.no

eller
Akademika – avdeling for
offentlige publikasjoner
Møllergt. 17
Postboks 8134 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 11 67 70
Telefaks: 22 42 05 51

ISBN 82-537-4111-1

Pris kr 140,00

Returadresse:
Statistisk sentralbyrå
Postboks 8131 Dep.
0033 Oslo

Publikasjonen kan bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 00 44 80
Telefaks: 22 86 49 73
E-mail: salg-abonnement@ssb.no

eller:

Akademika - avdeling for
offentlige publikasjoner
Møllergt. 17
Postboks 8134 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 11 67 70
Telefaks: 22 42 05 51

ISBN 82-537-4246-0
ISSN 0801-7603

Pris:
Pr. år kr 165,-
Enkeltnummer kr 50,-

